

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XIX, številka 1, Ljubljana 2017

Κηροια
KERIA

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE
SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

Vsebina

IN MEMORIAM: PROF. DR. ERIKA MIHEVC GABROVEC

(Jerneja Kavčič, Kajetan Gantar, Primož Simoniti, Brane Senegačnik,
Janez Orešnik).....7

RAZPRAVE

Knjižnice in knjige od antike do danes

(Prispevki z osmega Grošljevega simpozija, Ljubljana, 6.–9. marec 2017)

- Jan Dominik Bogataj: *Origenova λόγων ἀρχαίων συγγράμματα
od Aleksandrije do Cezareje: grštvo in krščanstvo na polju
zapisanega znanja*19
- Neža Zajc: *Sveti Maksim Grek (cca. 1470–1556): med rokopisi,
knjigami in knjižnicami v zgodnjerenesancnem obdobju*41
- Ana Vogrinčič Čepič: *Knjižnica kot (tretji) prostor: družbeni učinki
prostorskih praks. Problematizacija koncepta ob primerjavi
izposojevalnih knjižnic 18. stoletja in sodobnih javnih knjižnic*57
- Sonja Svoljšak in Urša Kocjan: *Knjiga kot dar: darovalci in darovi
v licejski oziroma cesarsko-kraljevi študijski knjižnici v Ljubljani
med 1774 in 1860*.....81
- Dragica Haramija: *O nenavadnih knjižničarkah, dobrih bralcih in
zmešnjavi literarnih likov, ki končno najdejo svoje zgodbe*97
- Nena Škerlj: *Dejanske in imaginarne knjižnice v povezavi
z neskončnostjo*111

Contents

IN MEMORIAM: PROFESSOR ERIKA MIHEVC GABROVEC

(Jerneja Kavčič, Kajetan Gantar, Primož Simoniti, Brane Senegačnik,
Janez Orešnik)..... 7

ARTICLES

Libraries and Books from Antiquity to the Present

(Contributions to the Eighth Milan Grošelj Symposium, Ljubljana,
March 6–9, 2017)

- Jan Dominik Bogataj: *Origen's λόγων ἀρχαίων συγγράμματα
from Alexandria to Caesarea: Hellenity and Christianity in Relation
to Written Knowledge* 19
- Neža Zajc: *St Maximus the Greek (c. 1470–1556): Among Manuscripts,
Books and Libraries in Early Renaissance*..... 41
- Ana Vogrinčič Čepič: *Library as (Third) Space: Social Effects of
Spatial Practices. Examining the Concept through Comparison of
18th Century Loan Libraries and Contemporary Public Libraries*..... 57
- Sonja Svobljšek and Urša Kocjan: *The Book as Gift: Donors
and Gifts to the Lyceum or Imperial Reference Library of Ljubljana
between 1774 and 1860* 81
- Dragica Haramija: *On Unusual Librarians, Good Readers, and
a Confusion of Literary Characters Who Finally Find Their Stories*..... 97
- Nena Škerlj: *On Real and Imaginary Libraries in Relation
to the Infinite*..... 111

Erika Mihevc Gabrovec
(4. december 1927 – 18. maj 2017)

IN MEMORIAM: PROF. DR. ERIKA MIHEVC GABROVEC

Prispevki z žalne seje na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani
(26. 5. 2017)

Zasl. prof. dr. Eriko Mihevc Gabrovec vsi slovenski klasični filologi gotovo najboljše poznamo po učbeniku *Grščina, teksti in vaje za pouk grščine*. Z njegovo pomočjo smo se študentje grškega in latinskega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani naučili prvih črk grške abecede in se slednjič usposobili za delo s starogrškimi besedili. Delo, ki je do danes doživelo vrsto ponatisov, je prvič izšlo leta 1978, v časih, ko je stara grščina za nekaj časa tako rekoč izginila iz srednješolskega izobraževanja. Tedaj je bilo treba pouk stare grščine na visokošolski ravni postaviti na povsem nova izhodišča, saj so se redki študentje na Oddelek za klasično filologijo vpisovali brez vsakega predznanja tega jezika. Kasneje se je položaj grščine v slovenskem šolstvu sicer nekoliko izboljšal; grščina se je v devetdesetih letih vrnila vsaj v nekatere srednješolske programe in postala maturitetni predmet, prof. Mihevc Gabrovec pa leta 1995 prva predsednica predmetne komisije za maturo iz grščine. Njeno pedagoško delo ostaja vzor tudi za današnje generacije. Čeprav smo se danes nemara primorani vprašati, ali morda ne bi bilo treba pouka stare grščine ponovno prilagoditi potrebam mlajših generacij, ostaja njen učbenik za pouk starogrškega jezika zgled v najmanj dveh pogledih. Ker smiselno kombinira najpombnejše skladienske in oblikoslovne elemente ter osnovno besedišče starogrškega jezika, ne da bi se bilo potrebno spuščati v pretirane podrobnosti, in ker od prve do zadnje lekcije temeljni na izvirnih starogrških stavkih. To pa ostaja za marsikateri modernejši učbenik starogrškega jezika nedosegljiv zgled. Kar nekoliko nenavadno se nam zdi, da je bil podvig te vrste sploh mogoč v časih, ko klasični filologi niso imeli na voljo enake obilice tehničnih sredstev kot danes.

Nemara bolj znano v tujini kot doma je raziskovalno delo Erike Mihevc Gabrovec, v okviru katerega se je posvečala zlasti grščini v poznoantičnem in bizantinskem obdobju. Svoja dognanja je objavila v dveh monografskih delih, obe pa sta izšli pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Prvo monografsko delo, ki v francoskem jeziku nosi naslov *La disparition du parfait dans le grec de la basse époque* (1959), je hkrati njena doktorska disertacija, posveča pa se zgodovini grškega perfekta v poznaantičnem obdobju. Po vsebini se delo navezuje na dve starejši, Wackernaglovo in Chantrainovo študijo o grškem perfektu in o njegovem sovpadu z aoristom, ki se osredotočata na starejša obdobja grškega jezika. O disertaciji se je pohvalno izrazil tudi veliki jezikoslovec Pierre Chantraine, pri katerem je prof. Mihevc Gabrovec nekaj časa študirala. V oceni, ki je izšla l. 1961 v *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes*, je zapisal, da ga presenečajo nekatera dognanja, ker da

so v neskladju z njegovimi pričakovanji. Nekatera od teh vprašanj ostajajo še danes odprta, grški perfekt pa je na splošno še vedno pogosto obravnavana tema. Drugo, habilitacijsko delo Erike Mihevc Gabrovec je študija o skladnji v delu zgodnjebizantinskega pisca Joannesa Moschosa z naslovom *Études sur la syntaxe de Ioannes Moschos* (1960). Še do danes ostaja ena redkih celovitih študij o jeziku omenjenega pisca. Poleg navedenih del je prof. Mihevc Gabrovec objavila tudi vrsto jezikoslovnih razprav, predvsem o odvisnih stavkih v poznoantični in bizantinski grščini, izhajale pa so zlasti v revijah *Linguistica* in *Živa antika*.

Celotni opus Erike Mihevc Gabrovec odraža prepričanje, da se zgodovina grškega jezika ne zaključi ob koncu klasične dobe niti ob koncu antike in da sta za jezikoslovca enako zanimivi, v nekaterih (denimo sociolingvističnih) pogledih pa nemara celo bolj zanimivi poklasično in bizantinsko obdobje. To navsezadnje potrjujejo mnogi mlajši filologi in jezikoslovci, ki se v zadnjih letih ponovno intenzivno lotevajo podobnih vprašanj, kot jih je v svojih delih obravnavala profesorica Erika Mihevc Gabrovec. O odmevnosti njenega dela smo se lahko prepričali l. 2014, ko je Oddelek za klasično filologijo FF UL obiskal svetovni znani jezikoslovec Brian D. Joseph z Ohio State University v ZDA. V svojem predavanju je kot posebej pomembne omenil ugotovitve Erike Mihevc Gabrovec o tako imenovanem časovnem infinitivu v bizantinski grščini. To je konstrukcija, vsem Slovencem dobro znana iz Prešernovega verza »To videt' mladenič se Urški približa«, izpričana pa je tudi v bizantinski ljudski književnosti. Ugledni gost je želel profesorico Eriko Mihevc Gabrovec tudi osebno spoznati, a iz objektivnih razlogov to ni bilo mogoče.

V tem celovitem pogledu na grški jezik je profesorica Erika Mihevc Gabrovec brez dvoma začetnica prizadevanj za študij novogrškega jezika, ki ga v zadnjih letih na Filozofski fakulteti uvajamo tudi kot samostojno študijsko smer. Med svojim bivanjem v Atenah se je leta 1956 se je naučila tudi novogrškega jezika in kot poznavalka tega jezika kasneje napisala tudi nekaj razprav predvsem s področja slovenjenja novogrških imen. Vrsto let je delovala tudi kot uradna tolmačka za ta jezik.

Ob zaključku velja poudariti, da je delo prof. Erike Mihevc Gabrovec segalo tudi na področje latinistike. Poleg tega, da je številnim generacijam slovenskih klasičnih filologov dobro poznana tudi kot profesorica za latinski jezik na Oddelku za klasično filologijo FF UL, je prav posebej neizbrisen pečat pustila s svojim delom na t.i. Wiesthalerjevem slovarju latinskega jezika. Delo na tem velikem slovarskem projektu, ki je svoj zaključek doživelo šele v novem tisočletju, je v začetku devetdesetih let skupaj z akademikom prof. dr. Kajetanom Gantarjem ponovno obudila v življenje prav profesorica Erika Mihevc Gabrovec.

Če sem bil v življenju Bogu za kaj hvaležen, sem mu bil najbolj za to, da sem v službi na ljubljanski Filozofski fakulteti našel čudovite sodelavce, ki so bili z vso dušo in srcem predani svoji stroki, klasični filologiji. Sodelavce, ki se v časih, ko so grščino in latinščino preganjali iz naših šol in so se nad nami večkrat zgrinjali črni oblaki – očitki o elitizmu, klerikalizmu in še kaj hujšega – niso izneverili svojemu poslanstvu. V teh časih je bila pokojna Erika Mihevc Gabrovec ena mojih prvih, najtesnejših in najbolj zanesljivih sodelavk. Kadar je bila v dnevnem časopisju objavljena resolucija o nujni takojšnji radikalni preobrazbi našega šolstva ali kadar se je na televiziji pojavila aktivistka, ki je strupeno udrihala čez profesorje, katerih *pedagoško obzorje ne sega preko pravil latinske slovnice*, sem slutil, da se spet pripravlja gonja in pogrom proti klasikom. In takrat sem sam pri sebi rekel: »Najprej se moram pogovoriti z Eriko.« Z njo, ki jo je življenje že zgodaj prekalilo, saj je že v otroštvu izgubila očeta. Znano mi je bilo tudi, kako se je izkazala med vojno: ko so njeno sošolko Bredo Pogorelec izključili iz klasične gimnazije, ji je naročila, naj se vsak dan po pouku oglasi pri njej, da bosta skupaj temeljito predelali vso učno snov tistega dneva, tako da bo ob koncu šolskega leta brez zamude lahko opravila izpit čez zamujeno leto. In ko se je jeseni 1946 vpisala na študij klasične filologije, jo je prevzelo vzdušje tamkajšnje izbrane družčine, ki sta jo s kritično ostrino in široko razgledanostjo usmerjala dva njena nekaj let starejša kolega: tržaški pisatelj Lojze Rebula in njegov najboljši prijatelj, njen poznejši soprog in vrhunski arheolog Stane Gabrovec. Tako je dozorela v pogumno osebnost, ki je izžarevala neuklonljiv optimizem in govorila: »Latinščina je prestala že vse kaj hujšega, in tudi ta nevihta bo šla mimo.« In nato še trezno dodala: »Nobena juha se ne poje tako vroča kot se skuha.«

V letu, ko sem opravljal svoje prve izpite na fakulteti, je Erika že zaključevala svoj študij in še pred diplomom postala asistentka za klasične jezike. Kmalu po diplomi je s štipendijo francoske vlade odšla na poglobljen študij v Pariz. Ko sem se sam pripravljaj na prvo zahtevnejšo seminarsko nalogo, sem se nekoč opogumil in ji – čeprav sem jo komaj poznal – pisal, če bi mi lahko iz Pariza poslala kaj podatkov o novejših objavah s področja homerskih študij. Takrat je bila namreč za nas tuja znanstvena literatura težko dosegljiva, strokovne revije so zaradi pomanjkanja deviz zelo redko in neredno prihajale do nas. In ne le, da mi je neverjetno hitro in izčrpno odpisala v pismu na treh straneh, dala mi je tudi praktičen nasvet, naj pogledam, če ni morda katera od relevantnih razprav dosegljiva tudi kje pri nas, če ne drugje, morda v bogati knjižnici našega Narodnega muzeja, na katero vse preradi pozabljam. Še danes hranim njeno pismo z dragocenimi podatki, brez katerih najbrž ne bi uspešno dokončal naloge, za katero sem prejel študentsko Prešernovo nagrado.

Devet let za tem sem tudi sam imel srečo, da sem z dvomesečno francosko štipendijo odšel na krajše izpopolnjevanje v Pariz. Na Sorboni sem se predstavil prof. Pierru Chantrainu, takrat enemu največjih poznavalcev homerske grščine, in povedal, da prihajam z majhne in siromašne univerze v Ljubljani.

Pa mi je prijazno odgovoril: »Majhna univerza, pa veliki talenti! Pred leti sem poznal gospodično Eriko z vaše univerze, bral sem njeno disertacijo o odmiranju perfekta v pozni grščini, tako briljantno, da sem o njej, kar sicer ni moja navada, objavil recenzijo v naši *Revue des études grecques*.« Nekaj let za tem je Erika prejela tudi štipendijo grške vlade in z njo v Atenah raziskovala sintakso poznogrških in bizantinskih piscev, še zlasti Janeza Moshosa, in tudi s tem delom zbudila vrsto izčrpnih recenzij in ugodnih odmevov med tedanjimi vrhunskimi strokovnjaki.

Potem ko se je uveljavila v mednarodnih znanstvenih krogih, se je z vso vnemo posvetila naporom za nadaljnji obstoj in utrditev ogroženega študija grecistike v domačih logih. V ta namen je sestavila privlačen, ekonomsko zgoščen, na primarnih virih zasnovan učbenik grščine, ki je doslej doživel že precej ponatisov; z njim je generacijam mladih, ne le klasičnim filologom, ampak tudi arheologom, filozofom, teologom, zgodovinarjem omogočala dostop do antičnih virov in zakladov grške književnosti. Ko se nama je kot profesor pridružil še Primož Simoniti, smo si sporazumno razdelili delo tako, da je gospa Erika pokrivala lingvistična, midva pa literarna področja. Seveda poučevanje slovnice ni tako hvaležno in privlačno delo kot interpretacija poezije. In tako si je Erika, disciplinirana kot je bila, z vso odgovornostjo sama naložila najtežje delo – slovnico, kar pomeni naporno oranje ledine in setev, nama pa prepuščala literaturo – obiranje sadov, kar zna biti seveda veliko prijetnejše.

In kaj vse je v več kot treh desetletjih našega sobivanja še postorila poleg tega! V začetku je več let na njej ležala tudi vsa teža knjižnice, saj je bila klasična filologija dolgo časa na Filozofski fakulteti edini oddelek brez bibliotekarja. In bibliotekarskega dela ni bilo malo, morda še več, kot na drugih oddelkih: ni bila samo nabava in izposoja knjig, ampak tudi veliko skrbi za izpopolnitev knjižničnega fonda, ki je bil med vojno povsem uničen, ko se je 29. januarja 1944 zaradi tehnične okvare letalo zrušilo v poslopje Narodne in univerzitetne knjižnice, kjer je – poleg drugih – takrat gostoval tudi seminar za klasično filologijo. S tem v zvezi je bilo pozneje veliko dopisovanja s tujimi ustanovami, s katerimi smo si skušali izmenjavati znanstvene publikacije, veliko dela je bilo ob pregledovanju in popisu knjig iz Sovretove zapuščine, ki smo jih odkupili s posebno donacijo, in iz drugih zapuščin, ki smo jih prejeli v dar, npr. od prof. Draga Butkoviča (iz Gorice) ali od prof. Otona Muhra (iz ZDA). Še več dela pa je bilo z evidentiranjem in popisovanjem več tisoč separatnih odtisov, ki smo jih po zaslugi prof. Milana Grošlja vrsto let gratis dobivali iz mednarodnega bibliografskega centra v Parizu, kjer je uredništvo revije *L'année philologique*. Vse to nam je do neke mere pomagalo izpopolniti nekaj najbolj bolečih vrzeli v težko dosegljivi strokovni literaturi.

Tudi sicer nas je Erika velikokrat presenečala s svojimi pobudami in dejavnostmi. Ko je leta 1983 Slovenija po vnaprej dogovorjenem triletnem ključu v Jugoslaviji prišla na vrsto, da priredi vsedržavni kongres o antiki, je kot tajnica pripravljalnega odbora napisala in odpemila več kot sto dopisov

na najrazličnejše naslove v zvezi s financiranjem in s tem veliko prispevala k uspehu kongresa v Žalcu, ki je bil po znanstveni teži referatov, pa tudi po bogastvu spremljajočega kulturnega programa, eden najodmevnejših v takratni državi.

In ko se je približevala stoletnica Sovretovega rojstva, se je z možem in s sinovi odpravila na družinski izlet v Sovretovo rojstno vas, v Šavno peč, kjer je ob srečanjih in pogovorih s krajani zbrala veliko drobnih in zanimivih podatkov, tako da je nato na osnovi vsega zbranega ta hribovska vas v Zasavju dobila monumentalno Sovretovo spominsko obeležje in ob njem tudi lepo Sovretovo spominsko sobo. Več let pozneje so v bližnjem središču občine, v Hrastniku, z evropskimi sredstvi zgradili sodobno prostorno poslopje občinske knjižnice, ki so jo tudi poimenovali po Sovretu. In ko je napočila Sovretova stoletnica, je dala pobudo ter s svojimi prizadevanji in vztrajnimi naporji tudi zagotovila sredstva za reliefno plaketo tega našega velikega humanista, ki jo je izdelal kipar Peter Černe. Kot je bila sama rada vedno lepo urejena in okusno oblečena, tako je hotela s svojim okusom tudi urediti bližnje okolje prostorov, kjer na Filozofski fakulteti domuje antika. Večkrat mi je rekla, da čuti do svojega akademskega učitelja Sovreta poseben odnos tudi zato, ker obhaja z njim vsako leto istega dne, 4. decembra, svoj rojstni dan, le da je med njima 42 let razlike.

Kot odlična poznavalka helenistične grščine se je pozneje z veseljem aktivno vključila tudi v projekt, s katerim se je ob štiristoletnici izida Dalmatinske Biblije pripravljala in porajal nov, t.i. *jubilejni* slovenski prevod Nove zaveze. S svojo udeležbo in s suverenim poznavanjem helenistične grščine je veliko prispevala k preciznejši stilizaciji nekaterih ključnih mest v evangelijih, o čemer smo predhodno intenzivno razpravljali na nekem dvodnevem posvetu v Stični. Še zlasti živo mi je ostalo v spominu, s kakšno osebno zavzetostjo je takrat v besedilu molitve *Očenaša* predlagala in utemeljevala spremembo stavka: »... in odpusti nam naše dolge, kakor tudi mi *odpuščamo* našim dolžnikom«. Dokazovala je, da besedilo grškega izvornika ne dopušča drugačnega prevoda kot: »... in odpusti nam naše dolge, kakor *smo* tudi mi *odpustili* našim dolžnikom«. »Tukaj ne gre za odpuščanje nekkih dolgov ali zamer po drobtincah ali po kapljicah – počasi odpuščam, tako da ti nekaj za zdaj sicer odpustim, nečesa pa ti zaenkrat še ne odpišem in ne pozabim« - tako nekako je utemeljevala korekturo dosedanjih prevodov tega najpogostejšega molitvenega obrazca. »Ne,« je pribila, »grški izvornik predpostavlja, da moraš priti pred Očeta s čistim računom: tako kakor sem tudi jaz svojim dolžnikom že vse odpustila.« Vsi smo strmeli ob neizprosni logiki te njene argumentacije, iz katere ni govorilo samo suvereno poznavanje grške slovnice, ampak se je v njej zrcalil tudi njen značaj – njen odpor proti nenačelnemu polovičarstvu in kompromisarstvu, njen žlahtni etos, njena težnja po absolutnem in popolnosti.

Leta 1954, ko sem se vpisal na klasično filologijo, je imel klasični seminar v četrtem nadstropju NUK dve sobi, profesorski kabinet in seminarsko sobo – v njej so bila predavanja in vaje. Vsak študent je imel ključ in tu smo lahko, kadar ni bilo predavanj, študirali od jutra do večera šest dni v tednu: pravo zatočišče. V sobi je bila tudi priročna knjižnica s poglobitnimi pomagali in teksti klasikov. Vendar si je bilo treba od časa do časa izposojati tudi drugo študijsko literaturo v oddelčni knjižnici. Tisti čas je bila Erika Mihevc asistentka in po menda nepisanem pravilu so na manjših oddelkih opravljali delo knjižničarja asistenti. Zato smo si torej hodili izposojati knjige k njej. Vpisala nas je v knjigo izposoj, ko pa smo knjigo vrnili, je prvotni vpis lepo prečrtala in nas s tem razdolžila. To pripovedujem zato, da ponazorim preproste, kar starosvetne razmere tistih časov, ko nas je bilo študentov le peščica in sta nas profesor Grošelj in »gospodična Mihevčeva«, kakor nam je bila predstavljena (mi smo jo med seboj – z vsem dolžnim spoštovanjem – imenovali kar »Erika«), lahko vse pobljže hitro spoznala. Pri njej smo opravljali grške proseminarske vaje. Zelo smo cenili njeno pripravljenost, da nam svetuje pri izbiri literature, pa tudi sicer je zmeraj rada ustregla našim željam in pomagala z nasvetom. Neka naša kolegica npr. se je na zahtevo prof. Grošlja odločila, da bo namesto latinščine in nemščine vendarle vpisala oba klasična jezika, četudi grščine v gimnaziji ni imela. Gospa Mihevčeva se ni ozirala na izgubo časa in ves trud, tako da je kolegica v dveh semestrih intenzivnega privatissima končala tečaj grščine in enakovredno z nami nadaljevala študij.

Ko sem leta 1976 prišel na oddelek, sprva kot lektor za latinščino, mi je tedaj docentka dr. Mihevc Gabrovčeva takoj po izvolitvi v asistenta predala knjižnico. To je bilo seveda že po preselitvi fakultete v novo stavbo na Aškerčevi. Prostor je bil oddelku odmerjen zelo skopo, tako da je bila njena delovna miza postavljena v kabinet in v njem je bil pretežni del knjižnice na policah, med katerimi sta bila le ozka prehoda. Na koncu podolgovate sobe je torej ob oknu stala delovna miza s stolom in ob strani je bilo med mizo in omarico s katalogom knjižnice ravno še dovolj prostora za dodaten stol, na katerem so študentje opravljali izpite ali se je lahko pogovorila z obiskovalcem. V stavbo fakultete ni imela navade prihajati in odhajati skozi glavni vhod, temveč je raje uporabljala ozke stopnice na zahodnem koncu trakta. Sem je hodila na delo vsak dan, tu je v miru in kljub hrupu s prometne ceste študirala, pripravljala predavanja iz historične slovnice grškega jezika, tu je zasnovala in iz bogatih izkušenj po svoji novi metodi pripravila učbenik s skromnim naslovom *Grščina. Teksti in vaje za pouk grščine* (1978 in ponatisi). Leto za letom je vztrajno vodila tečaje grščine, ki so bili po ukinitvi klasičnih gimnazij sploh zadnja postojanka stare grščine na Slovenskem. Njene tečaje so obiskovali ne le študentje klasične filologije, ki jim je bila to študijska obveznost, ampak tudi študentje drugih študijskih skupin in fakultet, ki so se hoteli vsaj v rudimentih seznaniti z grščino; marsikateri izmed njih pa se je ravno zaradi načina, na katerega je znala uvajati v grščino, odločil kar za kompleten študij. Tako je kot

nekakšna žanrska slika v mojem spominu trajno zarisana podoba profesorice Erike Mihevc Gabrovčeve, kako sedi v tem kotičku tedanje knjižnice za mizo, s knjigo pred seboj ali kot eksaminatorica med izpitom, kot mentorica ali svetovalka s kom, ki je potreboval njen nasvet ali napotilo. Osebnostno pa mi je bilo žal, da nisem mogel poslušati njenih predavanj iz historične gramatike.

Leta 1987, ko je dopolnila šestdeset let in imela za seboj polno število delovne dobe, je sklenila, da se upokoji, čeprav bi lahko podaljšala redno zaposlitev. Seveda je bila rada pripravljena še naprej honorarno prevzeti predavanja iz jezikoslovnih predmetov, saj pa na oddelku tudi ni bilo nikogar, ki bi jih mogel prevzeti. Držala se je načela, da naj se tudi njen formalni status ujema z dejansko doseženim stanjem. Po tradiciji pa je na fakulteti veljalo, da dekan povabi k sebi profesorja, ki odhaja v pokoj, se tako rekoč od njega uradno posloviti, zahvali za opravljeno delo in mu izroči primerno poslovilno darilo. Toda ravno časa njene upokojitve, se zdi, je ta lepa navada na naši fakulteti za nekaj časa zamrla (a se je kmalu zatem le obnovila). Ker sem bil tedaj predstojnik oddelka, sem se zato na zadnji dan, ko je bila profesorica še redno zaposlena, spraševal, kako bi to »prelomnico« primerno zaznamoval vsaj z neko simbolično gesto. Z lepo rdečo vrtnico na dolgem peclju sem zatorej stopil v kabinet in jo izročil kot simbolično znamenje zahvale. Njena reakcija je bila zame nepozabna: prisrčno me je objela in poljubila na lice!

Za marsikaj sem svoji spoštovani in dragi prijateljici Eriki zelo hvaležen, najprej za njeno kolegialnost med člani oddelka, ki je ni nikoli skalil noben spor ali prepir, saj smo poznali le pristno sodelovanje in medsebojno spoštovanje. Njen človeški lik, njena urejenost in preudarnost, načelnost in zvestoba poklicu sta nam bila vsem neponovljiv zgled.

Primož Simoniti

Profesorico Eriko Mihevc Gabrovec sem spoznal, ko sem obiskoval tretji letnik srednje šole, to je bilo jeseni leta 1983. Takrat so bili v Sloveniji drugačni časi, tudi za klasično filologijo. Grščine se v srednji šoli sploh ni bilo mogoče učiti; edina izjema je bil fakultativni tečaj, ki ga je na Šubičevi in kasneje na Poljanski gimnaziji vodil profesor Silvo Kopriva. Danes pogosto slišimo izraz »marginalen«; nad lastno ali tujo marginalnostjo se, denimo, radi pritožujejo kakšni kulturni aktivisti na državni televiziji ali na najbolj obiskanih spletnih portalih, neredko je kot posebna vrlina deležna celo nagrad za umetnost. Koprivov tečaj stare grščine pa je imel zares obroben status: potekal je največkrat v večernih urah, po koncu popoldanskega pouka, in sploh ni imel svoje stalne predavalnice; večkrat je bil prepuščen dobri volji hišnika, ki ni kazal posebnega razumevanja ne za staro grščino, ne za uglednega profesorja, prevajalca in pisca latinskih verzov, in je želel le čimprej zakleniti šolsko poslopje. Naš tedaj že priletni, a izjemno vitalni učitelj je z neverjetno mero potrpežljivosti prenašal tudi takšne drobne nespodobnosti, očitno jih je štel k neizbežnim težavam, s katerimi je neprijazni čas obsipaval njegov ljubljani poklic. K njegovemu slogu je sodilo tudi to, da je v zelo redkih primerih, ko je ura odpadla, vsakega dijaka posamič obvestil o tem: v času brez mobilnih telefonov in interneta je to izvedel tako, da je vsakega od nas poklical domov na stacionarni telefon. Bili smo začetniki, najstniki, nekateri so hodili k tečaju neredno, mogoče se je že videlo, da ne bodo več dolgo, toda on, prof. Kopriva, se je potrudil, da bi kdo od zelencev vendar ne potrošil svojega dragocenega večernega časa in ga ne bi par minut zaman čakal. To moram omeniti zato, ker sem nekaj podobnega doživljal kasneje tudi od prof. Mihevčeve: nekaj sicer redkega, kar je več kot korektnost, kar je resnična človeška pozornost, ki je vsaj name delovala izredno spodbudno. Ker se je skupina do konca leta vedno »osula«, ni bilo nikoli nadaljevalnega tečaja, temveč vedno le začetni. Ta mi je dal veliko, preveč, da bi lahko grščino pozabil, a premalo, da bi bil lahko zadovoljen. Obiskoval sem ga dvakrat, potem ni imelo več smisla.

Okoliščine so nanesle, da je bila moja mama malo prej razredničarka sina prof. Mihevčeve, Simona Gabrovca, in jo je poznala; na mojo željo se je obrnila nanjo in jo prosila za nasvet. Dobro se spominjam svojega občutka po tem, ko je mama odložila telefon in mi povedala, da je profesorica predlagala, naj se oglasim kar pri njej na govornih urah: ščepec ponosa seveda, da bom šel že na fakulteto, predvsem pa malce naivno veselje nad tem, da bom zdaj res vstopil v grški svet. To veselje je zanetil v meni že stari oče, pravnik iz avstroogrških šol, s svojimi zgodbami iz klasične gimnazije, ure pri prof. Koprivi pa so ga razpihale z neprezahtevno, a vendarle lepo vsebino in učinkovitim prakticiranjem jezikovnih osnov. Najbrž je imelo profesorično zaupanje kaj opraviti tudi s tem, kakšna razredničarka je bila moja mama, a o tem mi ni nobena od njiju nikoli ničesar rekla.

Ob »pravem vstopu« v grški svet sem doživel manjši šok: ta je bil povezan s prehodom od umetnih, šolskih stavkov v Bradačevi srednješolski vadnici,

sestavljenih po duhovni meri tistih časov, k pravim grškim stavkom, k odlomkom izvornikov v vadnici prof. Mihevčeve, ob katerih študentje še danes usvajajo osnove tega jezika. Ni šlo samo za vsebino, za to, da je ena knjiga (med drugim) zahtevala od učenca, naj prevede v starogrščino izraz »kmetijska zadruga«, druga pa misli Pindarja in Marka Avrelija o tem, kaj je človek; pa tudi ni šlo samo za slovnico, čeprav je bilo seveda v akademskem učbeniku besedišče neprimerljivo obsežnejše, morfologija zapletenejša, predvsem in zlasti pa je bila bogatejša in miselno zahtevnejša sintaksa. Razliko med umetno in pravo grščino sem občutil še bolj temeljno in težko opredeljivo, kot drugačno logiko izražanja, ki ni samo stvar priučljivih pravil, ampak že kar drugačnega načina gibanja misli. Seveda mi je to povzročilo nemalo težav in pogosto podaljšalo opravljanje domačih nalog globoko v nočne ure. Imel pa sem veliko srečo in svojski privilegij: pozorno, zanesljivo in občutljivo vodstvo prof. Mihevčeve. Ker smo v srednji šoli imeli pouk v turnusih, grščina na fakulteti pa je bila vedno dopoldne, sem lahko prihajal na tečaj le vsak drugi teden. Profesorica je vsakih štirinajst dni posvetila govorilno uro temu, da je preverila moje domače naloge od prejšnjega tedna in mi razložila snov naslednjega. Ob teh razlagah so postopoma kopnele prej opisane težave z grško izrazno logiko: brez napora, s samoumevno jezikoslovno suverenostjo in nevsiljivo pedagoško potrpežljivostjo je odstirala posebnosti v rabi participa, uporabo naklonov in časov in miselno obzorje, na katerem so se te značilnosti izoblikovale. Predvsem pa je bilo pomembno zaupanje, ki ga je izkazovala študentu, in ki ga je zato tudi zlahka vzbudila pri njem. Iz tega je raslo njegovo samozaupanje in – zelo samokritična in zato zdrava – strokovna samozavest. Po nekaj srečanjih na govorilnih urah me je vključila kar v nadaljevalni tečaj. »Imenitno!« je potem rekla pri uri. »Sedaj imamo res pestro paleto študentov. Od tretjega letnika srednje šole do tretje stopnje.« Najbrž je odveč dodati, kako imenitno se je to zdelo šele meni: navsezadnje sem bil samo srednjšolski zanesenjaka, zunanji obiskovalec tečaja in ukvarjanje z mano ni sodilo v njen delokrog; prav nobenega zagotovila tudi ni bilo, da se bom vpisal na študij klasične filologije in se pridružil tistim maloštevilnim, ki so v svojem zanesenjaštvu vztrajali na akademski stopnji.

Prav v tej podobi sem profesorico spoznaval tudi kasneje, v teku rednega študija in še kasneje pri delu maturitetne komisije za grščino. Ne bi mogel reči, da je bilo v njenem podajanju mogoče razbrati kakšno načrtno gojeno didaktično metodiko, in vendar: ne spominjam se bolj »metodičnega«, razumljivega, predvsem pa bolj učinkovitega pouka. Tudi in še zlasti pri najbolj kompleksni snovi; včasih se s kolego Marinčičem spomniva branja Tukidida: na seminarju nas je bilo malo, morda štirje, imeli pa smo naporni privilegij, da je vsakdo na uri prevedel en sam, včasih dva stavka. Toda kakšno je bilo to prevajanje! S profesorico smo res pretresli vse: od splošnih slovničnih pravil do čisto individualne uporabe le-teh, od zadnjih oblikoslovnih nadrobnosti do različnih sintaktičnih možnosti, ki se skrivajo v neznansko gostem,

idiosinkratičnem Tukididovem slogu. Toda če je analitični pogled tako razgradil besedilo na slovnične prvine, so *disiecta membra* v njenih predlogih prevoda oživila v organski, živi celoti sugestivne slovenščine: morda rahlo neobičajne, a vendarle »naravne«.

Ta izvrstna didaktična praksa, ki jo je poznalo le sorazmerno malo ljudi, ker se pač le malo ljudi ukvarja s tem področjem, je nedvomno temeljila na globokem razumevanju in suverenem obvladovanju predmeta, grškega jezika. Potem pa je bilo tu, vsaj po mojem, še dvoje: njena človeška pozornost, pristna *benevolentia*, dobrohotnost do študentov, in njen osebni slog, ki ni samo stvar metodike, ampak korenini v človeku in njegovni neponovljivi osebnosti.

Študij pri njej ni bil lahek, ni bil čisti užitek, kot bi se morda zdelo iz prej povedanega, nasprotno: bil je zelo zahteven. Tisto, kar nas je zavezovalo, da smo se temeljito pripravljali za seminar in izpite – mislim, da smem to reči v množini –, je bilo spoštovanje do profesorice; občutek, da bi bilo nespoštljivo, če ne bi dal vsega od sebe: ne samo do nje, ampak tudi do sebe, da bi zavrgel spoštovanje, ki si ga bil deležen z njene strani. Da bi se ne zmenil za tisto, kar je globoki pomen besede *aidôs*. »Glejte, da se boste pred izpitom dobro naspali,« je bil eden njenih napotkov. »Ne prihajajte prezgodaj, da ne boste po nepotrebnem nervozno čakali na hodniku«, drugi. »Ali veste zakaj so počitnice? Zato, da si človek odpočije. Upoštevajte to staro modrost!« V teh in podobnih besedah je vsa dosledna strokovna strogost dobila širši, človeški okvir, zaradi katerega je v resnici tudi imela največjo vrednost.

Z mojimi spomini na profesorico je neločljivo povezana tudi podoba njenega življenjskega sopotnika, akademika prof. dr. Staneta Gabrovca, ne samo odličnega znanstvenika, temveč tudi velikega intelektualca, edinega človeka, čigar predloga za tikanje nisem mogel sprejeti: preprosto iz spoštovanja do njega in do svoje profesorice, čeprav bi po čisto človeški plati ta predlog od njega sprejel lažje kot od kogarkoli. A to je kljub vsemu že druga, preobsežna zgodba.

Vsak človek ima svoj okus – *pro captu hominis*: z vsem, kar počne in z vsem, kar je, vsakdo v drugih ljudeh po meri njihove dojemljivosti in zunanjih okoliščin ustvarja prav poseben občutek, ki ga je nemogoče povsem racionalizirati in ga je težko nakazati z besedami. Vendar tak občutek imamo in po njem ne-zgrešljivo »razločujemo« in »prepoznavamo« ljudi. Ko človek odide, lahko ta okus, ta občutek začne bledeti, lahko pa se, nasprotno, vedno bolj izostruje in jasni. Sam sem dobrohotne napotke prof. Mihevčeve glede počitnic skoraj čisto pozabil, zato pa toliko pogosteje mislim na njene didaktične prijeme: morda je tako tudi zato, ker se na ozadju sedanjega časa vse bolj in bolj izrisuje njihova dragocenost: kar je bilo nekoč samoumevno, je zdaj težko težko dosegljivo. Tisti najpomembnejši, osebni, človeški spomin pravzaprav niti ni stvar javnosti; in vendar smem reči, da postaja tudi ta vse razločnejši. Tako rekoč zraščena je z nje-no učiteljsko podobo, živi skozi njo, prav na njen način: nevsiljivo, a zavezujoče.

V veliko čast mi je, da je Oddelek za klasično filologijo povabil mene obstranca, da spregovorim nekaj besed na žalni seji o Eriki.

Eriko sem spoznal leta 1961, tj. po preselitvi Filozofske fakultete na sedanje mesto. Takrat sta se Oddelek za klasično filologijo in Oddelek za germanske jezike in književnosti, kjer sem bil asistent začetnik, znašla na isti polovici tretjega nadstropja. Erike ni bilo težko prepoznati: bila je mlada, lepa, urejena. Kmalu sem zaznal tudi njeno skromnost ali zadržanost. Do svoje pisarne se je vzpenjala po zahodnem stopnišču poslopja, komaj kdaj po drugi poti. Med hojo po hodniku je bila vedno videti resna, a nam mlajšim kolegom je odzdravljala prijazno.

V daljšem pogovoru sem jo na hodniku videl samo z Bredo Pogorelec. Pozneje sem zvedel, da sta sošolki. Poznal sem še eno Erikino sošolko, biologinjo dr. Ivko Munda, s katero sem bil povezan prek Islandije. A žal nikoli nisem ne ene ne druge povprašal po kaki anekdoti o Eriki iz srednje šole. Žal pravim zato, ker se od nas starejših pričakuje, da povemo kaj o zgodnjih obdobjih.

Ko je začelo bledeti moje že tako klavrno znanje grščine, sem grščino obnovil z nekim učbenikom, v katerem so bile tudi sprotne vaje. Takrat sem Eriko prosil, da bi mi izdelke popravljala. Takoj je privolila in mi tekoče vračala vaje s popravki, pri čemer me je na nekatere napake tudi opozarjala, zlasti če so se ponavljale. Ko je bilo tega konec, sem kmalu odpotoval na enega svojih strokovnih obiskov v Kopenhagnu. Tam sem skušal najti darilo, s katerim bi se Eriki vsaj simbolično zahvalil za nesebično pomoč. Dolgo sem iskal po trgovinah s spominki in darili, a me nič ni pritegnilo. Po naključju sem zvedel, da na Danskem izdelujejo slaščice, ki namesto sladkorja vsebujejo manj škodljivo glukozo. K Eriki sem šel z lično škatlo takih slaščic in Erika je darilo sprejela.

Medsebojnih strokovnih stikov z Eriko nisva gojila, ne da bi vedel povedati zakaj ne, saj sva se v jezikoslovju oba gibala po primerljivih področjih. Pač pa je Erika obiskovala Lingvistični krožek in tam nastopila šestkrat. Dve predavanji sta bili o njenem dolgoletnem predstojniku prof. Milanu Grošlju, tri o poklasični grščini (pregled skladnje, časovni nedoločnik, členki) in eno o nekem vidiku frazeologije v moderni grščini. Erika je tlakovala znanstveno pot, po kateri stopa zdaj prof. dr. Jerneja Kavčič. Zadnjič se je Erika udeležila sestanka krožka, ko je bilo na sporedu predavanje (prav tako zadnje!) prof. dr. Bojana Čopa. Datum dogodka v (nepopolnem) arhivu krožka žal ni naveden, vsekakor pa se je to pomembno srečanje zgodilo v osemdesetih letih.

Kmalu po tem, ko so Eriko letos obiskali njeni mlajši kolegi klasični filologi, sva si z Eriko telefonirala (iz drugih razlogov). Njen glas je bil jasen, svetel. O obisku kolegov z oddelka mi je pripovedovala vzradoščeno. Prav spomin na vedrino najinega pogovora mi je pomagal po tragični vesti, da Erike ni več, in prešinilo me je, da bi Erika kljub tegobam najbrž rada živela še naprej.

Erika Mihevc Gabrovec (četrti v drugi vrsti) na ekskurziji v Puli (1977)

Jan Dominik Bogataj

Origenova »λόγων ἀρχαίων συγγράμματα« od Aleksandrije do Cezareje: grštvo in krščanstvo na polju zapisanega znanja

UVOD

Osebnost Origena (Aleksandrija, ok. 185–Tir, ok. 253) je ključno povezana s knjigami in s knjižnicami. Njegova življenjska zgodba pripoveduje o globoki povezanosti človeka s knjigo, o neugasljivi sli po znanju, o začetkih srečevanja prodirajočega krščanstva z antično grško kulturo, in sicer najbolj ravno na področju knjig in knjižnic. V pričujoči raziskavi bomo skušali prikazati Origenov odnos do knjig in knjižnic ter očrtati njegovo pojmovanje (ne) skladnosti krščanstva z grško literaturo in izobrazbo. Navedena perspektiva nam bo odkrila Origena v novi luči glede na kompleksen odnos med grštvom in krščanstvom, med grško *paideio* ter zametki krščanskega poučevanja in šolstva.

Analiza dostopnih biografskih virov o Origenu¹ – *Historia ecclesiastica* (HE) Evzebija Cezarejskega (celotna 6. knjiga); *Zahvalni govor* (Panegirik) Gregorija Tavmaturga, Hieronimovi biografiji iz zbirke *De viris illustribus* (54; 62) ter *Epistula* 33. – pod vidikom njegovega odnosa do knjig oz. knjižnic, bolje rečeno do zapisanega antičnega in krščanskega znanja, bo podala manj znan pogled na tega vélikega antičnega učenjaka. V raziskavo pa bomo vključili tudi relativno novo odkritje na področju origenističnih študij: 29 Origenovih pridig k psalmom, ki so bile leta 2012 odkrite v Bavarski državni knjižnici (*Codex Monacensis Graecus* 314).² Podrobno proučevanje le-teh je med

¹ Quasten, *Patrologia*, 314.

² Marina Molin Pradel je aprila leta 2012 med pregledovanjem kataloga grških rokopisov odkrila 29 pridig iz 12. stoletja. Dotlej je bilo v katalogu zabeleženo, da so to le štiri pridige k psalmu 36. Te so ustrezale Rufinovemu prevodu Origenovih pridig v latinščino, medtem ko je bil grški izvirnik ohranjen le v nekaterih fragmentih znotraj *katēn* k psalmom. Odkrila je, da so tudi druge pridige nastopale v *katēnah* pod Origenovim imenom. Lorenzo Perrone z bolonjske

patrologi še v povojih, zato bo tudi pričujoči prispevek lahko samo deloma osvetlil Origenov odnos do knjig, zapisanega znanja in njegovo percepcijo odnosa med klasičnim grštvom in porajajočim se krščanstvom.

Raziskovalci zgodovine knjig se strinjajo, da je ravno antično obdobje s tega stališča najmanj raziskano. Težava nastopi že na terminološki ravni, ko skušamo z današnjega gledišča definirati, kaj pomenita *knjiga* in *knjižnica*.³ V tem obdobju smo priče prehodu od zvitkov in papirusa do kodeksov in pergamenta, k čemur je odločilno prispevala ravno distribucija krščanskih besedil; posebno mesto imajo Origen, Pamfil in Evzebij Cezarejski, ki so pomembni za knjižnico v Cezareji. Raziskava torej začetuje razvoj Origenovega pojmovanja knjige v širšem okolju konfrontacije grštva in krščanstva.

EVZEBIJEVO POJMOVANJE KNJIGE IN KNJIŽNICE V DELU *HISTORIA ECCLESIASTICA (HE)*

Natančnih podatkov o tem, kakšno knjižnico je Origen posedoval in do katerih knjig je imel dostop, ni veliko. S pomočjo Origenovih lastnih del, Evzebijevega dela *Historia ecclesiastica* ter drugih virov pa je mogoče v določeni meri rekonstruirati korpus Origenovih knjižnih virov in njegov pogled na knjigo in knjižnice. Rekonstrukcija na podlagi različnih virov in vplivov na njegova dela omogoča precej natančen pregled besedil, do katerih je imel dostop.⁴ Težavnejše je raziskovanje Origenovega osebnega pojmovanja knjige, knjižnice in izobraževanja, ki bi nam razkrilo njegov pogled na soočenje grštva in krščanstva.

Origen, Pamfil in Evzebij Cezarejski so živeli v času, ki je s stališča razvoja knjižnic in znanosti prelomno. Razvoj knjig in knjižnic je omogočil najprej Origenu, potem tudi Evzebiju, da sta lahko ustvarila svoja kolosalna dela: *Heksaplo*, *Kroniko*, itd. ... Origen kot začetnik resne eksegeze in biblični komentator dolguje veliko svojih dosežkov ravno vedno večji dostopnosti knjig. Evzebij pa je s svojim zgodovinskim pristopom, ki je temeljil na knjigah in virih, kar je že prej z vzpostavitvijo knjižnice v Cezareji omogočil Origen, korenito preoblikoval metode antične historiografije.

univerze je po transkripciji in analizi tekstov z gotovostjo potrdil, da je so besedila Origenova ter da skrivajo bogato, do tedaj še nepoznano vsebino. Glej Perrone, »Origenes rediuiiusus«; »Rediscovering Origen Today«; »Riscoprire Origene oggi«; »Origenes alt und neu«; »La mia gloria è la mia lingua«.

3 Grafton, *Christianity and the Transformation of the Book*, 10. Podobno mnenje zagovarjata tudi uveljavljena zgodovinarja knjige Roger Chartier in Robert Darnton.

4 Glej Carriker, *The Library of Eusebius of Caesarea*; Heine, *Origen: Scholarship in the Service of the Church*; Grafton, *Christianity and the Transformation of the Book*; Knauber, »Das Anliegen der Schule des Origenes zu Cäsarea«.

1. Semantično polje zapisanega znanja v HE

Če želimo definirati Origenov odnos do zapisanega znanja, je treba spričo raznovrstnega besedišča, ki opisuje knjige, najprej osvetliti nekaj ključnih grških izrazov za knjigo oz. druge oblike zapisanega znanja. Omejili se bomo na Evzebijev delo *Historia ecclesiastica* z začetka 4. stoletja – s posebnim poudarkom na 6. knjigi, ki govori o Origenu – ter skušali najti ključne pojme, v katerih se odraža prepletanje poganskega grštva in krščanstva.

Značilen grški izraz za knjigo je βιβλος, ki se v HE pojavi (le) 17-krat, od tega v 6. knjigi šestkrat; pomanjševalnica βιβλίον se pojavi 38-krat, v 6. knjigi trikrat. Grška beseda βιβλος dejansko pomeni knjigo oz. zvitek, medtem ko βιβλίον bolj meri na popisni material. Origen dejansko omenja knjige (τὰς βίβλους) Simahovih komentarjev Svetega pisma, ki jih je dobil do neke Julijane (HE 6.17). Omeni tudi, da je uporabljal Keremonove knjige (HE 6.19.8); govori o kanoničnih knjigah Svetega pisma (τὰς ἐνδιαθήκους βίβλους) (HE 6.25.1 in 6.25.2); omeni tudi neko knjigo (βιβλίον τινὰ) heretikov elkezitov (HE 6.38). Evzebij omeni tudi mnenje o Serapionovi knjigi (τοῦ βιβλίου γνώμην) (HE 6.12.2), novozavezne svetopisemske knjige (βιβλίους) (HE 6.14.5) ter grške knjige (βιβλία ... Ἑλλήνων; HE 6.19.14).

Isti besedni koren ima izraz βιβλιοθήκη, ki se v HE pojavi petkrat, v 6. knjigi samo dvakrat. Enkrat označuje knjižnico v Jeruzalemu (HE 6.20.1), drugič pa se nanaša na knjižnico v Cezareji, katere začetnik je bil Origen, čigar knjige so predstavljale temelj za nadaljnji razvoj knjižnice pod Pamfilom in nasledniki:

τῆς συναχθείσης αὐτῷ τῶν τε Ὠριγένους καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων βιβλιοθήκης τοὺς πίνακας παρεθέμην, ἐξ ὧν ὅτω φίλον, πάρεστιν ἐντελέστατα τῶν Ὠριγένους πόνων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα διαγνῶναι. (HE 6.32.3)

Na voljo je knjižnični katalog del Origena in drugih cerkvenih piscev. Kdorkoli izmed vas želi, lahko iz njega spozna ohranjena Origenova dela.

Izraz γραφή najdemo v delu kar 900-krat, od tega v 6. knjigi 33-krat. Je najbolj splošen izraz za pisanje; za to, kar je napisano; tudi za Pismo (Sveto pismo), npr. τῶν θεῶν γραφῶν (HE 6.3.9), tudi Mt 21.42. Izraz συγγραφή se v HE pojavi 19-krat, od tega v 6. knjigi trikrat. Sam izraz pomeni že bolj specifično spis, knjigo, posebej zgodovinsko ali leposlovno; iz njega pa izhaja tudi izraz za pisarja: συγγραφεύς. Ta pomen se tudi največkrat pojavi pri Evzebiju.

Izraz γράμμα srečamo v HE 62-krat, od tega osemkrat v 6. knjigi. Njegov pomen je povezan predvsem s pismom, npr. τὰ γράμματα ἀπέστειλα (HE 6.11.6), τὰ ἐγκύκλια γράμματα (HE 6.18.4) ... Izraz σύγγραμμα/συγγράμματα se v HE pojavi 75-krat, večkrat kot v vseh drugih pomembnih antičnih delih.⁵

5 Zajet je korpus antični del, ki so del zbirke *Perseus Digital Library*, dostopne na spletnem naslovu: <http://www.perseus.tufts.edu>; na to spletno stran se naslanjamo tudi pri statistiki.

Poleg Atenaja (*Deipnosophistae*; 52-krat) in Diogena Laertskega (*Življenja in misli znamenitih filozofov*; 51-krat), je Evzebij Cezarejski edini antični avtor, ki navedeni pojem uporablja resnično pogosto. Ker z njim označi prvotno Origenovo knjižnico antične literature, ki jo ob začetku poučevanja krščanstva razda – kar bo postalo ključno za razumevanje njegovega odnosa do knjige in knjižnice – bomo skušali pomen pojma poglobiti in razjasniti.

2. Pojem σύγγραμμα

S semantično analizo pojma v 6. knjigi *HE* bomo skušali nakazati, kaj za Evzebija ta pojem pomeni, v kakšnih kontekstih in pomenih ga uporablja. Prvič se v 6. knjigi pojavi v našem izhodiščnem kontekstu, ko opisuje knjige oz. dela antičnih filozofov oz. piscev: ὅσαπερ ἦν αὐτῷ πρότερον λόγων ἀρχαίων συγγράμματα φιλοκάλως ἐσπουδασμένα, μεταδούς (*HE* 6.3.9). Drugič je uporabljen kot oznaka prve knjige dela *Stromata* Klemena Aleksandrijskega: κατὰ τὸ πρῶτον σύγγραμμα χρονικὴν ἐκθέμενος γραφήν (*HE* 6.6). Tretjič se pojavi v 13. poglavju, ko Evzebij z njim označi Klementov spis *O pashi*: αὐτοῦ λόγος τὸ τε Περί τοῦ πάσχα σύγγραμμα (*HE* 6.13.3).

V 19. poglavju pojem najdemo kar šestkrat. Najprej označuje spise grških filozofov, kjer naj bi bil pogosto omenjen tudi Origen: ὧν ἐν συγγράμμασιν πολλὴν μνήμην εὐρομεν τοῦ ἀνδρός (*HE* 6.19.1). Nato pomeni spise Porfirija: Πορφύριος συγγράμματα καθήμων ἐνστησάμενος (*HE* 6.19.2). Nato označuje spise, ki jih je Origen zapustil in po katerih je postal znan: δι' ὧν καταέλοιπεν συγγραμμάτων εὐδοκιοῦντος (*HE* 6.19.5). Nadalje pojem zopet označuje spise filozofov, katerim se je posvečal: τῶν ἐν τοῖς Πυθαγορείοις ἐλλογίμων ἀνδρῶν ὠμίλει συγγράμμασιν (*HE* 6.19.8). Malce drugačen pomenski odtenek ima beseda v naslednjem odstavku, ko zopet (cf. *HE* 6.6) pomeni (tretjo) knjigo kot del večjega Porfirijevega dela *Adversus Christianos*: Ταῦτα τῷ Πορφυρίῳ κατὰ τὸ τρίτον σύγγραμμα τῶν γραφέντων αὐτῷ κατὰ Χριστιανῶν εἴρηται (*HE* 6.19.9). Zadnjič v tem poglavju beseda označuje spise Amonija Sakasa, bolj v splošnem pomenu (cf. *HE* 6.19.5): δι' ὧν κατέλιπε συγγραμμάτων παρὰ τοῖς πλείστοις εὐδοκιοῦντο (*HE* 6.19.10).

V nadaljevanju izraz označuje spise škofa Berila, v nasprotju z njegovimi pismi: Τούτων Βήρυλλος σὺν ἐπιστολαῖς καὶ συγγραμμάτων διαφόρους φιλοκαλίας καταέλοιπεν (*HE* 6.20.2). Dvakrat ga najdemo tudi v 22. poglavju, ko najprej označuje spis Hipolita *O pashi*: τὸ Περί τοῦ πάσχα πεποιήται σύγγραμμα (*HE* 6.22.1) in nato še druge njegove spise: τῶν δὲ λοιπῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα ἐστὶν τάδε (*HE* 6.22.2). Nadalje Evzebij uporabi izraz συγγράμματα, ko govori o Origenovem spisu o razlagi prvega psalma: Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ προειρημένῳ τίθησι συγγράμματι (*HE* 6.25.3), v 28. poglavju pa v zvezi z Origenovim spisom *O mučeništvu*: Ὁριγένης τὸν Περί μαρτυρίου συντάττει, Ἀμβροσίῳ καὶ Πρωτοκλήτῳ πρεσβυτέρῳ τῆς ἐν

Kaisarija parokijas ἀναθεις τὸ σύγγραμμα (HE 6.28). Evzebij poroča, da je Origen začel z s komentarjem *Visoke pesmi* in nadaljeval z njim, vse do petega spisa oz. knjige: καὶ πρόεισιν γε αὐτόθι μέχρι τοῦ πέμπτου συγγράμματος (HE 6.32.2). Zadnjič je izraz σύγγραμμα v 6. knjigi uporabljen za vsakega izmed osmih spisov/knjig, ki so del izgubljenega Origenovega dela *Logos Alēthēs* (*Resnična beseda*), ki ga je napisal proti Celzu: Ἐν τού τῳ καὶ τὰ πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον καθ ἡμῶν Κέλσου τοῦ Ἐπικουρείου Ἀληθῆ λόγον ὀκτώ τὸν ἀριθμὸν συγγράμματα συντάττει (HE 6.36.2).

ORIGENOVA VZGOJA IN ODNOS DO ZAPISANEGA ZNANJA V ALEKSANDRIJI

Na žalost je veliko virov, ki so opisovali Origenovo življenje, izgubljenih; npr. več kot sto njegovih osebnih pisem, razen dveh in še nekaj fragmentov.⁶ Toda vseeno lahko do določene mere skušamo ugotoviti potek Origenovega življenja, ki je bilo že od rojstva v Aleksandriji močno zaznamovano s knjigami in (zapisanim) znanjem. Evzebij je imel dostop do Origenove korespondence, zato ima njegovo delo precejšnjo zgodovinsko relevantnost. Podroben pregled šeste knjige HE pod vidikom Origenovega odnosa do knjig, knjižnic, vzgoje in izobraževanja nam bo razkril njegov globlji odnos do znanja nasploh.

Evzebij Origenovo življenje opisuje kronološko. Tako v drugem poglavju srečamo očeta Leonida, ki je Origena že od otroštva skrbno uvajal v študij Svetega pisma, vere in tudi v klasično izobrazbo (πρὸς τῆ τῶν ἐγκυκλίῳν παιδείᾳ; HE 6.2.7). »Pred uvajanjem v grško znanje (πρὸ τῆς τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων) ga je vzgajal v svetih naukih (τοῖς ἱεροῖς παιδεύμασιν; HE 6.2.8)«⁷, vendar pa Evzebij zapiše tudi, da ga je »oče uvedel v vse, kar se Grki učijo« (HE 6.2.15) in da se je po očetovi smrti (l. 202) goreče predajal študiju teh gramatikalnih vsebin: bil je γραμματικός in se je s tem deloma celo preživljal.

Že z osemnajstimi leti je postal vodja katehetske šole v Aleksandriji. Evzebij piše, da je kmalu uvidel, da je »učenje gramatične znanosti (τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διδασκαλίαν) nezdržljivo s poučevanjem božanskih nauk« (HE 6.3.8)⁸ in je zato s tem prekinil, ker je to dojemal kot nekoristno in nasprotno krščanskemu nauku. Nato srečamo pomenljiv odlomek, ki opisuje za mladega Origena ključni dogodek, ko je radikalno odložil vse, kar bi ga odvracalo od pristinega filozofskega življenja, tj. življenja v askezi in kontemplaciji. Origen se odreče spisom klasikov, tudi filozofov, ki jih je poprej

6 Trigg, *Origen*, 3. Henry Crouzel povzema P. Nautina, ko pravi, da je ohranjeni sedem Origenovih pisem; od teh sta le dve ohranjeni v celoti (pismo Seksta Julija Afričana Origenu in njegov odgovor ter pismo Gregoriju Tavmaturgu); *SCh* 148, 80-82.

7 Ἐξ ἅπαντος γοῦν αὐτὸν πρὸ τῆς τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων μελέτης ἐνήγεν τοῖς ἱεροῖς ἐνασκεῖσθαι παιδεύμασιν (HE 6.2.8).

8 Ἀσύμφωνον ἡγησάμενος τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διδασκαλίαν τῆ πρὸς τὰ θεῖα παιδεύματα ἀσκήσει (HE 6.3.8).

zbiral in číslal, ter se povsem posveti študiju Svetega pisma. To pomeni prvi odmik o klasičnega antičnega znanja.

Εἶτα λογισμῶ καθήκοντι, ὡς ἂν μὴ γένοιτο τῆς παρ' ἐτέρων ἐπικουρίας ἐνδεής, ὅσαπερ ἦν αὐτῶ πρότερον λόγων ἀρχαίων συγγράμματα φιλοκάλως ἐσπουδασμένα, μεταδούς, ὑπὸ τοῦ ταῦτα ἐωνημένου φερομένοις αὐτῶ τέτταρσιν ὀβολοῖς τῆς ἡμέρας ἤρκειτο. Πλείστοις τε ἔτεσιν τοῦτον φιλοσοφῶν διετέλει τὸν τρόπον, πάσας ὕλας νεωτερικῶν ἐπιθυμιῶν ἑαυτοῦ περιαιρούμενος, καὶ διὰ πάσης μὲν ἡμέρας οὐ σμικροῦς ἀσκήσεως καμάτους ἀναπιμπλῶν, καὶ τῆς νυκτὸς δὲ τὸν πλείονα χρόνον ταῖς τῶν θείων γραφῶν ἑαυτὸν ἀνατιθεὶς μελέταις, βίω τε ὡς ἐνὶ μάλιστα ἐγκαρτερῶν φιλοσοφωτάτῳ, τοτὲ μὲν τοῖς ἐν ἀσιτίαις γυμνασίοις, τοτὲ δὲ μεμετρημένοις τοῖς κατὰ τὸν ὕπνον καιροῖς, οὐ μεταλαμβάνειν οὐδ' ὄλως ἐπὶ στρωμνῆς, ἀλλ' ἐπὶ τοῦδαφος διὰ σπουδῆς ἐποιεῖτο. (HE 6.3.9).

Nato je Origen iz primernih razlogov, da ne bi potreboval pomoči drugih, razdelil vse *spise besed starih* (λόγων ἀρχαίων συγγράμματα), ki jih je prej rad prepisoval; bil je zadovoljen s prejemanjem štirih obolov dnevno od tistega, ki jih je kupil. Več let je živel filozofsko na ta način, da je odstranjeval svoje mladostniške strasti, cele dneve je izvrševal ne majhne asketske vaje, ponoči pa se je ves čas posvečal študiju božanskih Pisem. Tako se je posvečal najbolj filozofskemu življenju; včasih z vajami v postu, včasih z omejevanjem časa spanja. V svoji gorečnosti ni nikoli spal na postelji, temveč na tleh.

Evzebij piše, da je imel Origen tako zagnanost in željo po preučevanju Božjih besed, da se je naučil hebrejščine in začel zbirati izvirna hebrejska biblična besedila, ki so jih imeli Judje. Začel je tudi preiskovati in primerjati to besedilo s *Septuaginto* in z drugimi prevodi ter odkril določene razlike (HE 6.16.1). To ga je privedlo do tega, da je ustvaril znamenito *Heksaplo*, izdajo svetopisemskih besedil v hebrejščini, transliteraciji hebrejskega besedila v grščino in štirih grških različicah:⁹ »Ko je zbral vse te, jih je razdelil na vrstice, eno po eno, vzporedno ob hebrejskem besedilu... Obenem pa je ločeno pripravil tudi *Tetraplo* (Akvilov, Simahov in Teodotionov prevod ter *Septuaginto*).« (HE 6.16.4)

Kasneje Evzebij opisuje tudi, da si je Origen pridobil odlični sloves in so se okrog njega zbirali celo številni krivoverci in poganski filozofi. Pridobljeno znanje je posredoval naprej: »Poučeval jih je ne samo v božanskih znanjih,

9 Malo pred letom 240 Origen pripravi to kolosalno delo, ki je bilo sestavljeno iz šestih verzij svetopisemskega besedila: 1) hebrejsko besedilo, 2) *Secunda* (hebrejsko besedilo, transliterirano v grški alfabet), 3) grški prevod Akvila iz Sinope, 4) grški prevod Simaha Ebionita, 5) recenzirano besedilo *Septuaginte*, ki mu je dodal tekstnokritična znamenja – asteriske in obelose, 6) grški prevod Teodotia. Za ozadje povezave med aleksandrijsko knjižnico in (grškim) prevajanjem Svetega pisma glej Collins, *The Library in Alexandria*.

temveč tudi v vprašanih svetne filozofije.« (HE 6.18.2) Nato opiše njegov klasični študijski program za nadarjene: »Poučeval jih je tudi v filozofskih disciplinah – v geometriji, aritmetiki in drugih pripravljajlnih vedah – nato pa so šli k filozofskim sistemom in Origen je razlagal njihove spise (συγγράμματα; HE 6.18.3). Ni se torej povsem ločil od klasične poganske izobrazbe. Manj nadarjene je poučeval v splošnih vzgojnih predmetih, ki pa jih je imel prav tako za pomoč pri razumevanju svetih knjig. V ta namen je tudi zase menil, da je nujno biti izveden v svetnih in filozofskih znanjih (HE 6.18.4). »Vedno je študiral Platona in se ukvarjal s spisi (συγγράμμασιν) Numenija, Kronija, Apolofana, Longina, Moderata in Nikomaha ter slavnih Pitagorejcev. Uporabljal je knjige (ταῖς βίβλους) Hajremona Stoika in Kornuta. Preko tega se je seznanil z figurativno interpretacijo grških skrivnosti in je to prenesel na judovske spise (γραφαίς).« (HE 6.19.8) Evzebij spregovori o Origenu kot o pravem filozofu, saj je prej nosil običajno obleko, ki pa jo je odložil in si nadel filozofski plašč ter goreče, brez prestanka, nadaljeval s študijem grških knjig (βιβλία τε Ἑλλήνων; HE 6.19.14).

To zanimivo sobivanje zgodnjega krščanstva v Aleksandriji, močno zaznamovanega z judovstvom, ter klasične grške izobrazbe je že v 2. stoletju botrovalo nastanku krščanske literature – *Petrova kerigma* (ali: *oznanilo*), *Hebrejski evangelij*, *Egipčanski evangelij* –, kar je močno vplivalo na Klemena Aleksandrijskega in tudi na Origena. Za razumevanje Origenove razcepljenosti med poganskim grštvom in krščanstvom, ki je vodila k sistematični uporabi klasičnega znanja pri krščanski razlagi Svetega pisma, je verjetno ključna zgodnja krščanska literatura 2. stoletja, ki jo je Origen v aleksandrijskem obdobju poznal. Analiza Origenovih tekstov pokaže, da je navajal *Prvo Klementovo pismo*, *Barnabovo pismo*, *Hermovega Pastirja*, *O Božjem učlovečenju* Melitona Sardskega, *Pavlova dela*, *Evangelij Hebrejcev*, *Jožefovo molitev*, *Sekstove sentence* in *Petrovo oznanilo*.¹⁰ Poleg tega Origen navaja tudi gnostika Herakleona.

Virov o »knjižnici« te zgodnje krščanske katehetske šole ni, vendar poznamo vsaj obrise načinov in tematik poučevanja. Krščanska šola je v Aleksandriji obstajala že v prvi polovici 2. stoletja, kot se danes strinjajo zgodovinarji, ki se ukvarjajo z začetki aleksandrijskega krščanstva.¹¹ Evzebij omenja Pantena (HE 5.10.1-4), ki naj bi bil prvi učitelj, vendar je imel gotovo že predhodnike; npr. Bazilida in njegovega sina Izidorja; Valentina in druge.¹² Te prvotne (filozofske) šole, ki so se oblikovale okrog učitelja na njegovem

10 Heine, *Origen*, 34-46.

11 Chadwick, *Alexandrian Christianity*, 172-174; MacLeod, *The Library of Alexandria*, 128; Grafton, *Christianity and the Transformation of the Book*, 70; Fairweather, *Origen and Greek Patristic Theology*, 12; cf. tudi: Attila, *Ecclesia alexandrina*; Rankin, *From Clement to Origen*. Posebej poglobljeno je tematika zgodovinske utemeljenosti te šole v odnosu do judovstva predstavljena v: Van den Hoek, »The 'Catechetical' School of Early Christian Alexandria and Its Philonic Heritage«.

12 Heine, *Origen*, 48-57.

domu in so bile močno utemeljene na besedilih – ti. »besedilne skupnosti« – so delovale na principu sintonije med besedili (bibličnimi, klasičnimi, krščanskimi) ter učiteljevo razlago in naukom.¹³ Kot γραμματικός je Origen besedila razlagal na klasičen način v štirih stopnjah: »1) kritično ovrednotenje avtorstva, 2) branje, recitiranje in pomnjenje besedila, 3) razlaga neobičajnih besed, gramatikalnih oblik, etimologije in vsebine besedila, 4) sodba oz. moralni nauk besedila.«¹⁴

Ko pa Origen proda svojo knjižnico grške literature (cf. HE 6.3.9), se usmeri k pripravi na krst, na krščansko mistagogijo, katehumenat. Takrat postanejo njegovo osrednje »orodje« biblična besedila. Kasnejša delitev šole zaradi naraščajočega števila učencev na *osnovno* uvajanje v krščanstvo, kar je prevzel učenec Heraklas, in *nadaljevalno*, kjer je Origen nadarjene učence uvajal v študij in eksegezo Svetega pisma (cf. HE 6.15), je privedla do razmaha Origenovega znanstvenega udejstvovanja na področju bibličnih besedil. To je pomenilo tudi nov zagon za zbiranje, urejanje, prepisovanje bibličnih besedil kot tudi za produkcijo lastnega znanstvenega aparata (cf. *Heksapla*), komentarjev, dela *O počelih*, itd. Na tem mestu lahko rečemo, da je bila tudi njegova šola, ki ni bila del institucionalne cerkvene strukture, formalno dokaj vzporedna ostalih klasičnim filozofskim šolam, od katerih pa se je razlikovala po vsebini.

ORIGEN OSNUJE KNJIŽNICO IN ŠOLO V CEZAREJI

Druga velika prelomnica je Origenova selitev (zaradi spora s škofom Demetrijem in njegovim naslednikom Heraklom iz Aleksandrije) v Cezarejo, kjer sta ga okoli leta 232 sprejela škofa Teoktist in Aleksander Jeruzalemski. Že zelo kmalu je tam ustanovil krščansko šolo za izobražene pogane, da bi se na bolj poglobljen način srečali s Svetim pismom in krščanstvom. K šoli je sodila tudi knjižnica, ki je postala prva krščanska knjižnica na taki ravni. Ob Origenovem prihodu je sicer v Cezareji že obstajala manjša cerkvena oz. škofijska knjižnica, ki je služila predvsem liturgičnim namenom. Z Origenom pa se je začela opazno širiti in je kasneje premogla več kot 30.000 rokopisov. Knjižnica je postala središče za krščanskega izobraževanja; tam so študirali Gregorij Nazianski, Bazilij Veliki, Hieronim, morda celo Hilarij iz Poitiersa in drugi.¹⁵ Škodo je utrpela že med Dioklecijanovimi preganjanji, dokončno uničenje pa doživela l. 638, ko so Cezarejo zasedli Saraceni.¹⁶

Origenovo bibliofilstvo ima vzporednice v takratnih filozofskih šolah, saj

13 Snyder, *Teachers and Texts in the Ancient World*, 10.

14 Heine, *Origen*, 61.

15 Carriker, *The Library of Eusebius of Caesarea*, 26.

16 Za podrobno predstavitev knjižnice v Cezareji glej: Carriker, *The Library of Eusebius of Caesarea*. Za razumevanje širšega konteksta Cezareje Maritime je pomembno delo: Raban in Holum, *Caesarea Maritima*.

so njegovo zbirateljstvo materialno omogočali različni zaščitniki in donatorji; po njihovi zaslugi je lahko vsebinsko zajemala res širok spekter znanja in kulture tistega časa. Arheoloških pričevanj o vsebini knjižnice ni, jo pa lahko rekonstruiramo iz Origenovih del.¹⁷ Preko različnih potovanj¹⁸ in poznanstev je že v Aleksandriji, potem pa tudi v Cezareji, desetletja načrtno zbiral knjige iz različnih virov. V grobem je bila njegova knjižnica sestavljena iz treh delov: judovske in krščanske knjige; (sodobna) filozofska dela ter nekaj strokovnih, predvsem zgodovinskih knjig.

Središče oz. jedro knjižnice so bila svetopisemska besedila. T. i. *pandekte* (celotno besedilo Svetega pisma v eni knjigi) so bile v 3. stoletju še zelo redke in kodeksna vezava še ni bila dosti razvita, zato je verjetno, da je imel Origen svetopisemska besedila v več delih. Prav njegovo zanimanje za tekstno kritiko in psevdopigrafijo ga je gnalo, da je zbiral in proučeval različne (eksotične) kopije svetopisemskega besedila. Ob tem je imel v knjižnici tudi literaturo za svetopisemsko interpretacijo; tako judovske (cf. Filon Aleksandrijski, Aristobul) kot tudi krščanske avtorje (Bazilid, Herakleon, Hipolit). Pomembna skupina so tudi judovski in krščanski avtorji (Ignacij Antiohijski, Irenej Lyonski, Meliton Sardski, Klemen Aleksandrijski). Med zgodovinskimi viri, pomembnimi za preučevanje Svetega pisma, se pojavljajo Jožef Flavij, Filon iz Biblosa, Hajremon, Aleksander Polihistor in drugi. Pomemben del knjižnice pa so predstavljala tudi klasična dela grških filozofov. Nasploh je vprašanje vloge grške poganske filozofije in literature ključno za razumevanje Origenovega odnosa do knjig.

ŠTUDIJ GRŠKE IN KRŠČANSKE LITERATURE V CEZAREJI: DISKURZ Z GREGORIJE TAVMATURGOM

Žal nimamo točnih podatkov o kurikulu Origenove šole¹⁹ v Aleksandriji, nam pa to deloma razkriva delo *Zahvalni govor* Gregorija Tavmaturga (ok. 213 – ok. 270), ki ga je ob zaključku svojega študija okrog leta 239 v Cezareji namenil svojemu učitelju Origenu. Delo je tudi prvi poskus biografije znotraj krščanske literature in govori o življenju Origena, predvsem pa o njegovih pedagoških metodah in pristopih. Med strokovnjaki velja konsenz, da je Origen v Cezareji poučeval na dokaj podoben način kot v Aleksandriji, zato lahko Tavmaturgovo delo apliciramo tudi na šolo v Aleksandriji.²⁰ Gregorij Tavmaturg opisuje, da je

17 Grafton, *Christianity and the Transformation of the Book*, 56. Na to raziskavo se sklicujemo tudi pri navajanju vsebinskega dela Origenove knjižnice v Cezareji v naslednjem odstavku (strani 57-66).

18 Zabeležena imamo njegova potovanja; 215-217 (Rim), 231-231 (Antiohija), 232 (Cezareja v Kapadokiji), 233 in 245 (Atene) in okoli 240 (Bostra, Rimska Arabija).

19 Knauber, »Das Anliegen der Schule des Origenes zu Cäsarea«, 182-203.

20 Heine, *Origen*, 63.

Origen spodbujal k študiju filozofije vseh starih antičnih avtorjev, ἀναλεγομένους τῶν ἀρχαίων πάντα ὅσα καὶ φιλοσόφων καὶ ὑμνωδῶν ἐστὶ γράμματα πάση (*Zahvalni govor* 12.8). Ni zavračal ničesar, prepovedal je le študij besedil ateistov (epikurejcev), ki so zapustili skupno človeško prepričanje in trdili, da ni ne Boga ne Previdnosti: πλὴν ὅσα τῶν ἀθέων εἶη, ὅσοι ἐκκλυσισθέντες ὄμου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐννοιῶν, οὐκ εἶναι θεὸν ἢ Πρόνοιαν λέγουσι (*Zahvalni govor* 12.10–11). Razen tega pogoja je Origen torej spodbujal k dialogu z vsemi filozofskimi šolami oz. teorijami; πάντων δὲ ἀκούοντας (*Zahvalni govor* 12.12). Gregorijev vzvišeni slog poslovnega oz. zahvalnega govora v čast Origenu je sicer navzoč, a skozi besedilo se razkriva velika Origenova intelektualna širina, h kateri je svoje učence spodbujal in vabil. Pretresljiva je izredna podobnost besed z besedami Evzebijja, ko opisuje, kako je Origen razdal vso svojo knjižnico grške literature (cf. *HE* 6.3.9). Iz tega lahko sklepamo, da je po začetni radikalnosti Origen skozi dolga leta študija in poučevanja prišel do zrele modrosti in svoje učence učil v duhu, ki je bil popolnoma nasproten njegovim mladostnim prepričanjem. Obenem pa je jasno, da Origen postavlja na vrh izobrazbe teologijo, zlasti eksegezo Svetega pisma.

To njegovo stališče izraža tudi pismo, tesno povezano s prej omenjenim Tavmaturgovim *Zahvalnim govorom*, ki ga je Origen napisal kot odgovor oz. kritiko. Nagovarja Gregorija, ki je izobražen pravnik in filozof, da je potrebno iz grške filozofije vzeti (zgolj) tiste stvari, ki so potencialno koristne za krščanstvo, za interpretacijo Svetega pisma (ἢ τῶν ἱερῶν γραφῶν διήγησις; *Ep. ad Gregorium* 1). Geometrija, astronomija, glasba, gramatika, retorika so *ancillae philosophiae*, filozofija pa dekla krščanstvu. Origen ta pogled argumentira s tem, da poda znamenito podobo »izposojenega« bogastva Izraelcev ob izhodu iz Egipta, kar naj bi simboliziralo filozofijo. Doda pa, da je bilo to srebro in zlato uporabljeno za bogočastje, npr. za skrinjo zaveze. Podobno naj bi torej tudi klasične grške znanosti služile krščanstvu; kot potrebne, a z zelo jasnim mestom v službi Boga, Svetemu pismu. Kajti pravo zlato je, kot pravi Origen, služilo tudi za oblikovanje malikov, zlatega teleta. Svetne znanosti (τὰ τοῦ κόσμου μαθήματα; οἱ ἀπὸ τινος Ἑλληνικῆς ἐντροχειᾶς αἰρετικά γεννήσαντες νοήματα; *Ep. ad Gregorium* 2) lahko predstavljajo tudi nevarnost in vodijo v greh. Origen Tavmaturgu svetuje predvsem študij Svetega pisma (ἢ τῶν θείων ἀνάγνωσις; *Ep. ad Gregorium* 3), da ne bi le iskal in trkal, ampak tudi vstopil skozi vrata spoznanja (Boga).

HIERONIM O ORIGENU IN KNJIGAH: *DE VIRIS ILLUSTRIBUS* IN *EPISTULA XXXIII. AD PAULAM*

Za razumevanje Origenovega odnosa do knjig in izobraževanja je pomembno tudi Hieronimovo delo *De viris illustribus*, kjer v poglavju 54, posvečenem Origenu, spregovori o njegovem življenju in o njegovi vnemi za proučevanje

Svetega pisma. Na začetku zanimivo omeni, da je bil Origen pri sedemnajstih letih, ob očetovi mučeniški smrti, prepuščen življenju v revščini, ker naj bi mu zaradi vere v Kristusa zaplenili vse premoženje:

Origenes, qui et Adamantius, decimo Severi Pertinacis anno adversum Christianos persecutione commota, a Leonide Patre, Christi martyrio coronato, cum sex fratribus et matre vidua, *pauper relinquitur*, annos natus circiter decem et septem. *Rem enim familiarem ob confessionem Christi fiscus occupaverat.* (*De vir ill.* 54)

Ko je bil Origen, (imenovan) tudi Adamant, star okrog sedemnajst let, v desetem letu (vladanja) Severija Pertinaksa, ko se je dvignilo preganjanje zopet kristjane, med katerim je njegov oče Leonid prejel krono mučeništva za Kristusa, je ostal v revščini z šestimi brati in materjo vdovo. Njihovo družinsko premoženje so namreč zaradi pričevanja za Kristusa zaplenili.

Ta dogodek je Origena močno zaznamoval in verjetno tudi prispeval k temu, da je kmalu zatem, kot opisuje Evzebij, tudi sam prodal svojo knjižnico in začel živeti kot radikalen krščanski učitelj. Hieronim verjetno govori o skupnem domačem premoženju družine, medtem ko je Origen vseeno še imel nekaj knjig oz. si jih je v času nadaljnjega izobraževanja pridobil.

Nadalje Hieronim izpostavlja Origenovo izjemno predanost študiju Svetega pisma. Opisuje Origenovo delo *Heksapla* in druga dela ter tudi njegovo knjižnico, ki jo je Hieronim dobro poznal in je prek nje prišel v stik z njegovimi deli.

Quis ignorat et quod tantum in Scripturis divinis habuerit studii, ut etiam Hebraeam linguam, contra aetatis gentisque suae naturam edisceret: et exceptis Septuaginta interpretibus, alias quoque editiones in unum congregaret volumen: Aquilae scilicet Pontici proselyti, et Theodotionis Hebionei, et Symmachi ejusdem dogmatis, qui in Evangelium quoque κατὰ Ματθαῖον scripsit commentarios, de quo et suum dogma confirmare conatur. Praeterea quintam et sextam et septimam editionem, quas etiam nos de *ejus bibliotheca* habemus, miro labore reperit, et cum caeteris editionibus comparavit. (*De vir. ill.* 54)

Komu je neznano še, da se je s tolikšno vnemo posvečal božanskemu Pismu, da se je v nasprotju z naravo svoje dobe in rodu naučil tudi hebrejskega jezika in da je razen sedemdesetih prevajalcev v eno knjigo zbral še druge izdaje, namreč ponskega prozelita Akvilo, ebionita Teodotiona in pripadnika iste ločine Simaha, ki je spisal še komentarje k evangeliju po Mateju, na podlagi katerega je poskušal potrditi svoj nauk? Razen tega je našel in z drugimi izdaji primerjal peto, šesto in sedmo izdajo,

ki jih imamo tudi mi iz njegove knjižnice.« (Prevod: Maver, »Hieronim. 'Znameniti možje (III)'«, 22.)

Hieronim v tem kratkem opisu Origena označi za »nesmrtnega genija«, ko opisuje njegovo poznavanje geometrije, aritmetike, glasbe, slovnic, retorike, filozofije ter »svetne literature«; vse to je Origen – v Hieronimovi interpretaciji – uporabljal, da bi sodobnike pridobil za vero v Kristusa.

Et quia indicem operum ejus in voluminibus epistolarum, quas ad Paulam scripsimus, in quadam epistola contra Varronis opera conferens posui, nunc omitto: illud de *immortali ejus ingenio* non tacens, quod dialecticam quoque et geometriam, et arithmetica, musicam, grammaticam et rhetoricam, omniumque philosophorum sectas ita didicit, ut studiosos quoque saecularium litterarum sectatores haberet, et interpretaretur eis quotidie, concursusque ad eum miri fierent: quos ille propterea recipiebat, ut *sub occasione saecularis litteraturae in fide Christi eos institueret*. (*De vir. ill.* 54)

In ker sem seznam njegovih del navedel v knjigah pisem, ki smo jih pisali Pavli, v nekem pismu, v katerem sem govoril proti varonovim delom, ga zdaj izpuščam. Pri tem pa o njegovem nesmrtnem umu ne bom zamolčal tega, da je tudi dialektiko, geometrijo, aritmetiko, glasbo, gramatiko in retoriko ter vse filozofske smeri poučeval tako, da je imel za študente celo učence posvetne književnosti in jim je vsak dan razlagal, pri čemer je bil naval k njemu izjemen. sprejemal jih je pa zato, da jih je ob posvetni književnosti poučeval v Kristusovi veri. (Prevod: Maver, »Hieronim. 'Znameniti možje (III)'«, 22–23.)

Origen je pri Hieronimu omenjen še enkrat, zgolj na kratko, ko opisuje njegova dela in povezavo z kapadokijskim škofom Aleksandrom (cf. *De vir. ill.* 62), vendar ne omenja ničesar, kar bi bilo za našo tematiko bistveno.

Velja pa omeniti tudi Hieronimovo *Pismo Pavli (Epistula XXXIII. ad Paulam)*, ki je sicer ohranjeno le v fragmentih, vendar pomeni prav tako pomemben vir za Hieronimovo percepcijo Origena kot učenjaka in pisca. Hieronim primerja antičnega pisma Marka Terencija Varona, ki je napisal *innumerabiles libros*, z Origenom, ki pa je presegel vse dotedanje grške in rimske pisce. *Quis enim unquam tanta legere potuit, quanta ipse conscripsit?* (*Ep.* 33.4) Ta izjemna plodovitost pa Origenu po Hieronimovem mnenju ni prinesla zunanjega uspeha, saj ga je pregnal aleksandrijski škof, rimski imperij ga je obsodil ipd.; vse zato, ker niso prenesli njegovega slovesa in znanja; kajti ko je odprl usta, so se vsi ostali zdeli neumni: *et illo dicente omnes muti putabantur* (*Ep.* 33.4). Hieronim v Origenu vidi izjemno plodovitega krščanskega pisca, ki presega vse antične klasične avtorje. Poda pa tudi razlago njegovega nadimka

Adamantius, ki si ga je prislužil z neutrudnim preučevanjem Svetega pisma: *Qui tanto studio in sanctarum Scripturam labore sudavit, ut iuste Admantii nomen acceperit.* (Ep. 33.3)

ORIGENOVA TEOLOGIJA KNJIGE: τὰ ἄγια μίαν τυγχάνειν βίβλον, τὰ δὲ ἐναντίως ἔχοντα πολλάς

K osvetlitvi Origenovega osebnega odnosa do knjige pa nam lahko odločilno pomaga tudi nekaj drobcev iz njegovih lastnih del, ko govori o knjigi, pisanju, zapisanem znanju ipd. Origenov komentar k Janezovemu evangeliju (*Commentarii in evangelium Joannis*) je morda najlepša ilustracija njegovega odnosa do knjig. Najprej v kratki četrti knjigi komentarja spregovori o preprostosti svetopisemskega jezika, ki sicer nagovarja tudi izobražene Grke in Rimljane (*In Joannem* 4.2), vendar moč Svetega pisma ni v človeški modrosti oz. dovršenem jeziku (κάλλος καὶ περιβολὴν φράσεως ὡς τὰ παρ' Ἑλλησι θαυμαζόμενα εἶχεν ἢ γραφή; 4.2), temveč v izkazovanju Božje moči (1 Kor 2,4). Origen mora svoj komentar Janezovega evangelija nujno umestiti tudi v ta odnos do grške literature, a kljub temu poudari novost in izjemnost Božje besede.²¹

V naslednji, peti knjigi poda izvirno teološko pojmovanje Svetega pisma, ki je, po njegovem, v bistvu ena sama knjiga, čeprav sestavljena iz več knjig. Origen na podlagi svetopisemskega navedka iz knjige Pridigarja – »Moj sin! Pisanju mnogih knjig ni konca, veliko učenja utruja telo.«²² (Prd 12,12) – razvije svojo misel o (ne)potrebnosti pisanja in posedovanja knjig. V uvodu skuša s pomočjo navedka utemeljiti, zakaj ni dobro pripravljati mnogo knjig (τὸ πολλά ποιεῖν βιβλία; *In Joannem* 5.1), saj je to nevarnost, ki grozi teološkim piscem. Obenem doda, da je on sam »odkrito prekršil ta napotek, naj se varujemo izdelovanja mnogih knjig« (5.1). Nadalje razlaga ta Salomonov izrek kot naročilo, naj si ne pridobivamo (κεκτηῖσθαι) ali »skupaj zlagamo« (συντάξαι) mnogo knjig (5.2), saj tudi nihče izmed svetnikov ni pripravljaval velikega števila knjig ali prek njih izražal svojega prepričanja. Origen se zaveda, da v tem dobessednem smislu sam ravna nasprotno, saj mu njegovi kritiki očitajo, da je celo Mojzes napisal le pet knjig. V spomin priključuje tudi apostola Pavla in Petra, ki sta prav tako napisala le malo kratkih pisem (5.3)²³

Nato sledi Origenovo nadaljnje samoobtoževanje, češ, da ni pokoren Bogu. Navede mesto iz *Knjige pregovorov*, ki ga vzporedi s prej navedenim:

²¹ Blanc, *Origène*, 34.

²² Origen sicer uporabi rahlo predelano besedilo iz LXX, ki še bolj nazorno izrazi nasvet prav proti izdelovanju oz. produciranju mnogih knjig: Υἱέ μου, φύλαξαι τοῦ ποιῆσαι βιβλία πολλά· οὐκ ἔστι περασμός καὶ μελέτη πολλή κόπωςις σαρκός.

²³ Zanimivo je, da ta odlomek povzame kasneje prav Evzebij v svoji 6. knjigi *HE*, ko govori o Origenovem ukvarjanju s Svetim pismom (*HE* 6.25.7-10.), vendar pa ne omeni Origenovega odnosa do knjige kot take, čemur se Origen sam posveča v komentarju k Janezovemu evangeliju.

»Kjer je veliko besed, ne manjka greha, kdor je dojemljiv, pa brzda svoje ustnice.« (5.4; Prg 10,19). Zdi se že, da se bo Origen moral na podlagi svetopisemskega nauka povsem odpovedati sestavljanju knjig, vendar gre na tej točki njegova interpretacija še globlje. Z izjemnih poznavanjem Svetega pisma, preko kanonične eksegetske metode (cf. 1 Kr 4,32; Prg 1,24, Apd 20,7–9), Origen pokaže, da ne greši tisti, katerega mnoge besede so svete in odrešilne (ἄγία τις καὶ σωτήρια λέγει πολλά). To zavedanje Origen aplicira tudi na mnogoterost knjig. Vzpostavi analogijo s Kristusom, Božjo Besedo, ki je eno, a sestavljen iz več besed/misli (λόγος γὰρ εἰς συνεστῶς ἐκ πλείονων θεωρημάτων, ὧν ἕκαστον θεωρημα μέρος ἐστὶ τοῦ ὅλου λόγου; 5.5). Pravi, da tisti, ki govori besede resnice, vedno govori v bistvu eno samo besedo, v nasprotju s tistimi, ki govorijo zoper/ne-resnico, in to pomeni, da govorijo mnogo besed. Mnogo govorjenja, besed oz. knjig se torej presoja po naravi, ne po numerični vrednosti. To spoznanje aplicira zopet nazaj na Sveto pismo, ko pravi, da so vse biblične knjige v resnici ena sama knjiga. Priča za to je starozavezni govor o Kristusu, o katerem govorijo vse knjige: κατασκευάσας ὅτι περὶ Χριστοῦ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἐν ἐνὶ γέγραπται βιβλίῳ, κοινότερον ἡμῶν τὰ 'βιβλία' νοούντων (5.6). Nato Origen pokaže, kako je že od Peteroknjižja naprej v starozavezni knjigah omenjen in napovedan Kristus, npr. »V zvitku knjige je pisano o meni« (Ps 40,8); »In v desnici njega, ki je sedel na prestolu, sem videl knjigo, popisano znotraj in zunaj in zapečateno s sedmimi pečati.« (Raz 5,1) ... Ena knjiga, po Origenovo, simbolizira resnico in Sveto pismo – cf. »knjiga življenja« (Dan 7,10) – , mnogo knjig pa predstavlja nasprotno, druge, zmotne nauke: τὰ ἅγια μίαν τυγχάνειν βίβλον, τὰ δὲ ἐναντίως ἔχοντα πολλάς (5.6) Origen zanimivo interpretira tudi preroka Izaija, da samo Kristus odpira pravo razumevanje knjige življenja. Enako velja tudi za druge spise in knjige; le Kristus, pravi Logos, omogoča resnično razumevanje (5.7).

Na podlagi te biblične eksegeze in interpretacije Origen diskurz zopet obrne k lastni produkciji knjig. Postavljena pojmovna distinkcija med *eno knjigo*, resnico, skladno z krščanskim razodetjem v Svetem pismu in *več knjigami*, ki predstavljajo zmotne nauke, Origena privede do zavedanja, da ni toliko pomembna kvantiteta napisanega, temveč, kakšen učinek povzroči s svojim pisanjem in v kakšni meri vodi k resnici (5.8). Ošvrkne tudi krivoverce, nasprotnike resnične Kristusove Cerkvenjegovih dni, ki naj bi preko mnogih izdaj knjig svetopisemskih komentarjev skušala ljudi voditi k višji modrosti. Zato Origen svojo nalogo vidi v tem, da ne ostane tiho, temveč da predstavlja odrešilen in resničen krščanski nauk. V tej zavezanosti iskanju Resnice Origen tudi vidi argument za svoje lastno branje in pisanje: Ταῦτα δὲ φημι κατὰ τὸ φαινόμενόν μοι ἀπολογούμενος περὶ τῶν δυναμένων λέγειν καὶ γράφειν (5.8).

CODEX MONACENSIS GRAECUS 314: DOPOLNJEN POGLED NA ODNOS MED KRŠČANSTVOM IN POGANSKO GRŠKO KULTURO

Do sedaj znanim biografskim virom o Origenu lahko od leta 2012 prištejemo tudi njegove pridige k psalmom, ki jih je Marina M. Pradel odkrila v Bavarski državni knjižnici. Pridige kažejo Origena v novi luči in dopolnjujejo obstoječe vedenje o njegovem življenju, predvsem pa o njegovem teološkem delu. Odkritje vodijo predvsem k drugačnemu pogledu na njegovo eksegetsko metodo. Pridige so iz kasnejšega obdobja Origenovega življenja (morda gre celo za njegovo zadnje delo), kar pomeni, da izražajo njegovo zrelo misel.²⁴ Tu je Origenova eksegeza zelo teološko zaznamovana, kar pomeni odmik od začetne bolj filozofske eksegeze, ki je izhajala iz aleksandrinske oz. Filonove metode interpretacije bibličnih besedil. Vendar se tudi v teh besedilih jasno kaže Origenova temeljita filozofska, gramatična in retorična izobrazbe; dihotomična razpetost ostaja. V *Prvi pridigi k psalmu 77* vzporeja grške filozofe, učitelje in študente s tistimi, ki se posvečajo študiju Svetega pisma; oboji se soočajo s »problemi«:

Φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς (Ps 77,2b) ὡσπερ παρὰ τοῖς φιλοσοφοῦσι τὰ Ἑλλήνων ἔστι τινὰ προβλήματα, ἃ προτιθέασι τοῖς μέλλουσι μελετᾶν, ἵνα ἀναπολῶσιν ἐκεῖνοι, ἢ οἱ διδάσκοντες ἢ οἱ πείραν λαμβάνοντες τῶν ἐπιδεικνυμένων ἐκεῖνα τὰ μαθήματα, οὕτως ἔστι τινὰ καὶ τῆς γραφῆς προβλήματα. (H77Ps I,6 [f. 225r]²⁵)

Dal bom žuboreti skrivnosti iz davnine (Ps 77,2b)²⁶ Kakor so pri grških filozofih navzoče nekatere skrivnosti, ki so postavljene pred preučevalce, da jih nekateri preiskujejo kot učitelji ali tisti, ki poskušajo zajeti nekatera navedena znanja, tako je s skrivnostmi Svetega pisma.

Obstajajo torej določene zagonetnosti, skrivnosti, τὰ προβλήματα, ki so navzoče tako v besedilih grških filozofov kot v svetopisemski literaturi. Pomenljivo je, da Origen na ta način razlaga prav psalm 77, ki v začetku spregovori o alegoriji, s katero si mora celo svetopisemski avtor pomagati za izražanje najglobljih resničnosti: ἀνοιξ ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς (Ps 77,2). Septuaginta na tem mestu izvirno hebrejsko besedo מַשָּׁל (māšāl), ki pomeni pregovor oz. priliko, prispodobo, prevede s pojmom παραβολή, ki postane kasneje fundamentalni pojem aleksandrinske, Origenove eksegeze. Navedeni odlomek njegove razlage tako

24 Perrone, »Doctrinal Traditions and Cultural Heritage«, 191.

25 Grško besedilo je vzeto iz *editio princeps* kritične izdaje kodeksa: Perrone, *Die Neuen Psalmenhomilien*.

26 Grško besedilo je vzeto iz slovenskega prevoda Jeruzalemske biblije (JP).

postane še dodaten pokazatelj, kako koherentno je bilo njegovo klasično znanje povezano z razlaganjem Svetega pisma.

To še nadgrajuje drugi odlomek iz Origenove eksegeze. V *Prvi pridigi k psalmu 74* najdemo izjemen pasus, ki ga L. Perrone označi celo za Origenovo *carte d'identité*.²⁷ V njej dokončno izrazi to temeljno dihotomijo, ki ga je spremljala od mladostnih začetkov vzgoje in študija ter je dobila v tem komentarju izjemen ustvarjalen izraz:

Ἐγὼ δὲ ἀπαγγελῶ εἰς τὸν αἰῶνα, ψαλῶ τῷ θεῷ Ἰακώβ (Ps 74,10) ὁ διδάσκαλος καὶ κύριος ἡμῶν τοσαῦτα ἔχει μαθήματα ὡς ἀπαγγέλει γραμματικὸς καὶ οὐκ ἔχει τί διδάξει οὐδὲ ὡς φιλόσοφος ἀπαγγέλει παραδιδούς καὶ οὐκέτι ἔχει καινότερόν τι εἶπη, ἀλλὰ τοσαῦτά ἐστι τὰ μαθήματα τοῦ Χριστοῦ ὥστε αὐτὸν ἀπαγγελεῖν εἰς ὅλον τὸν αἰῶνα. (H74Ps [f. 161v])

*Jaz pa bom vedno oznanjal, prepeval bom Jakobovemu Bogu (Ps 74,10). Naš Učitelj in Gospod poseduje toliko znanja, da lahko oznanja – ne le deset let, kolikor uči *grammatikos* (učitelj) in po tem nima nič več učiti, niti kot filozof, ki potem, ko je predal (svoje učenje), nima povedati nič novega – temveč Kristusovo znanje je tolikšno, da lahko oznanja vse veke.*

SKLEP

Izhodišča teza o tem, da v odnosu do knjig in knjižnic razkriva Origenov odnos do poganske grške kulture in krščanstva,²⁸ sloni na interpretaciji pasusa, v katerem je govor o prodaji Origenove knjižnice (*HE* 6.3.9.). P. Nautin v svoji temeljni študiji sicer ta dogodek označi kot »une authentique conversion«,²⁹ kar povzame tudi A. Jakab,³⁰ vendar H. Crouzel ponudi nekoliko drugačno razlago: »Prodaja knjižnice pomeni popolno zavrnitev svetnega študija. Vendar pa je kaj hitro ugotovil, da ima svetna znanost veliko vrednost za razlago Svetega pisma in za misijonarsko delo in se je zato k temu, kar je namenil zavreči, kmalu vrnil.«³¹ V tem prispevku smo skušali s iz filološke, bibliotekarske, zgodovinske, filozofske in teološke perspektive prikazati Origenov osebni odnos do knjige in knjižnice kot skupka knjižnih del. Origen je bil večplastna osebnost, človek številnih zanimanj, ki pa ga določuje predvsem en *telos*: duhovno in znanstveno (teološko-eksegetsko)

²⁷ Perrone, »Origenes rediuius«, 79.

²⁸ Za poglobitev tematike in podoben kompleksen, a do določene mere komplementaren odnos med tema entitetama cf. Bazilij Veliki, *Govor mladeničem o prvi rabi grške literature*. (Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ Ἑλληνικῶν ἀφειλοῖτο λόγων). v: Bazilij, *Letters. On Greek Literature*, 1934.

²⁹ Nautin, *Origène: Sa vie et son œuvre*, 417.

³⁰ Jakab, *Ecclesia alexandrina*, 157.

³¹ Crouzel, *Origène*, 8.

prizadevanje za temeljit študij in razlago Svetega pisma.

V začetnem navdušenju, podobnem spreobrnjenju, zamenja antične avtorje za Božjo besedo: zavrne klasično literaturo in začne preučevati ter prevajati izvirna besedila Svetega pisma. Kasneje se razvije v drugačno smer in vse življenje zbira vsakovrstno literaturo za knjižnico v Cezareji. Verjetno pa je res, da ga je ravno mladostna radikalnost pognala k znanstvenemu študiju Svetega pisma in tudi k osnovanju knjižnice. S tem ko sprejme poučevanje krščanske vere, Origen dejansko dobi nov zalet tudi pri svojem znanstvenem in pedagoškem delu. Krščanstvo je torej odločilen stimulans njegovega znanstvenega razvoja in tudi knjižnične vneme, ki ostaja v kontinuiteti s prejeto klasično izobrazbo in predvsem nadgrajuje λόγων ἀρχαίων συγγράμματα. Morda bi lahko celo rekli, da je Origen sčasoma spremenil semantično polje Evzebijevega izraza: na koncu lahko *spisi besed starih* pomenijo tudi dela starih svetopisemskih pisateljev, ki jim je Origen posvetil vse življenje.

Plotin, čigar življenje je popisal učenec Porfirij, je bil prav tako učenec Amonija Sakasa v Aleksandriji; v grobem ga lahko vzporejamo z Origenom, saj sprva svojih naukov sploh ni hotel zapisati.³² To je bilo znamenje ezoterizma, mistične odmaknjenosti in prepričanja, da najgloblji uvidi v skrivnost niso ubesedljivi in jih ni mogoče materializirati. Popolna transkripcija neizrekljivega v sfero doumljivega in oprijemljivega ni nikoli mogoča, zato so nekatere filozofske šole v celoti zavračale pisno posredovanje naukov. Živ odnos med učencem in učiteljem (cf. Sokrata!) je edini pravi posrednik spoznanja.

Origen kot eden izmed prvih zgodnjekrščanskih mislecev lucidno uvidi, da krščanska novost utelešenega Boga, ki postane del snovnega sveta, radikalno preobraža vso stvarnost, tudi odnos do zapisanega znanja, do ubesedenja in zapisa v knjižni obliki. Kristus, Beseda sama, postavi most med transcendentnim, neizrekljivim, ter človeškim, materialnim. Oče izgovarja svojo Besedo tako, da jo ljudje lahko razumejo. Uteležena Božja beseda na poseben način zaživi v besedilu Svetega pisma, ki ga lahko označimo za ubesedenje utelešenja. Sveto pismo je torej še en korak v nizu Božje *kenosis* k človeku z namenom, da bi ga privedel v tesen odnos s seboj. Besedilo torej ni več le nekaj omejenega, kar ne more prenašati življenja, resnice in spoznanja. Črke, zbrane v besede; besede, nanizane v knjigah; knjige, zbrane v knjižnicah; vse to se v poslušnosti Božji besedi preobraža v medij odrešilnega sporočila. Ponižanje Boga omogoči pravo vrednost tudi človeški besedi; v tem je odločilni prispevek krščanskih mislecev razumevanju knjig in knjižnic. »Črka« ne ostane le del besede, osnovni gradnik vsake knjige oz. najmanjša celica knjižnice, temveč oživljena z Duhom postane prenašalka presežnega Božjega življenja in bližine.

32 Grafton, *Christianity and the Transformation of the Book*, 31.

BIBLIOGRAFIJA

Primarni viri

– Bazilij Veliki

Letters, Volume IV: Letters 249–368. On Greek Literature. Prevod Roy J. Deferrari, M. R. P. McGuire. Loeb Classical Library 270. Cambridge: Harvard University Press, 1934.

– Evzebij

Crkvena povijest. Prevod, uvod in opombe Marijan Mandac. Split: Služba Božja, 2004.
Lake, Kirsopp, izd., *Eusebius: The Ecclesiastical History.* Loeb Classical Library 153.
London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1926.

– Hieronim

De viris illustribus. PL 23, s. 602–720.
Epistula XXXIII. ad Paulam. PL 22, s. 446–448.

– Origen

Blanc, C., izd. *Origène: Commentaire sur Jean, Livres I–V.* Sch 120. Paris: Éditions du Cerf, 1966.

Adress to Origen. Translations of Christian Literature, Series I. Greek texts. Prevod W. Metcalfe. 2. izd. London; New York: The Macmillan Company, 1920.

Oratio proshonetica ac panegyrica in Origenem. (Zahvalni govor). PG 10, s. 1049–1104.

Crouzel, Henry, izd. *Grégoire le Thaumaturge: Remerciements à Origène et Lettre d'Origène à Grégoire.* Sch 148. Paris: Éditions du Cerf, 1969.

Epistola ad Gregorium. PG 11, s. 87–92.

Perrone, Lorenzo, izd. *Die Neuen Psalmenhomilien: Eine Kritische Edition Des Codex Monacensis Graecus 314.* Origenes Werke 12. GCS 19. Berlin: De Gruyter, 2015.

Sekundarna literatura

Andrew J. Carriker. *The Library of Eusebius of Caesarea.* Supplements to Vigiliae Christianae. Vol. 67. Leiden in Boston: Brill, 2003.

Blum, Rudolf. *Kallimachos: The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography.* Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1991.

Chadwick, Henry in Oulton, J. E. L., ur. *Alexandrian Christianity: Selected Translations of Clement and Origen.* Library of Christian Classics. Canterbury: SCM Press, 1954. Reprint Louisville: Westminster John Knox Press, 2006.

Collins, Nina L. *The Library in Alexandria and the Bible in Greek.* Supplements to Vetus Testamentum. Vol. LXXXII. Leiden in Boston; Köln: Brill, 2000.

Crouzel, Henri. *Origène.* Paris: Lethielleux, 1985.

Fairweather, William. *Origen and Greek Patristical Theology.* New York: Charles Scribner's Sons, 1901.

Grafton, Anthony in Megan Williams. *Christianity and the Transformation of the Book. Origen, Eusebius and the Library of Caesarea.* Cambridge; London: Harvard University Press, 2008.

Heine, Ronald E. *Origen: Scholarship in the Service of the Church.* Oxford: University Press, 2010.

- Jakab, Attila. *Ecclesia alexandrina: évolution sociale et institutionnelle du christianisme alexandrin, IIe et IIIe siècles*. Bern: Peter Lang, 2001.
- Knauber, Adolf. »Das Anliegen der Schule des Origenes zu Cäsarea.« *Münchener Theologische Zeitschrift* 19 (1968): 182–203.
- MacLeod, Roy, ur. *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World*. London in New York: I. B. Tauris, 2000. Reprint 2010.
- Perrone, Lorenzo. »Rediscovering Origen Today: First Impressions of the New Collection of Homilies on the Psalms in the Codex Monacensis Graecus 314.« *Studia Patristica LVI* (2011): 103–122.
- Perrone, Lorenzo. »Riscoprire Origene oggi: prime impressioni sulla raccolta di omelie sui salmi nel Codex Monacensis Graecus 314.« *Adamantius* 18 (2012): 41–58.
- Perrone, Lorenzo. »Origenes alt und neu: die Psalmenhomilien in der neuentdeckten Münchner Handschrift.« *Zeitschrift für antikes Christentum* 17 (2013): 193–214.
- Perrone, Lorenzo. »Origenes rediuius : la découverte des Homéliees sur les Psaumes dans le Cod. Gr. 314 de Munich.« *Revue d'études augustiniennes et patristiques* 59 (2013): 55–93.
- Perrone, Lorenzo. »'La mia gloria è la mia lingua': per un ritratto dell'autore delle Omelie sui Salmi nel Codice Monacense Greco 314.« *Adamantius* 20 (2014): 177–193.
- Perrone, Lorenzo. »Doctrinal Traditions and Cultural Heritage in the newly Discovered Homilies of Origen on the Psalms (Cod.Mon.Graec. 314).« *Phasis* 18 (2015): 191–212.
- Quasten, Johannes. *Patrologia: fino al Concilio di Nicea*. Vol. 1. Prevod Nello Beghin. Utrecht: Spectrum Publis *HERs*: 1980. Reprint Genova: Marietti, 2000.
- Rankin, David Ivan. *From Clement do Origen: The Social and Historial Context of the Church Fathers*. Hampshire: Ashgate, 2006.
- Snyder, H. Gregory. *Teachers and Texts in the Ancient World*. London ; New York: Routledge, 2000.
- Trigg, Joseph W. *Origen*. London in New York: Routledge, 1998.
- Van den Hoek, Annewies. »The 'Catechetical' School of Early Christian Alexandria and Its Philonic Heritage.« *Harvard Theological Review* 90.1 (1997): 59–87.

ORIGEN'S ΛΟΓΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ FROM ALEXANDRIA TO CAESAREA: HELLENITY AND CHRISTIANITY IN RELATION TO WRITTEN KNOWLEDGE

Summary

In the context of books and libraries, Origen's life story (Alexandria, c. 185–Tyre, c. 253) tells us about the deep connection between man and book, about the unquenchable desire for knowledge, and about the beginnings of the confrontation between Christianity and ancient Greek culture. Although divided between Alexandria and Caesarea, between Greek education and literature on one side and Christianity with the Holy Scriptures on the other, Origen knew how to get the best out of both cultures.

Focusing on his attitudes to books and libraries and to written ancient and Christian knowledge, this analysis of accessible biographical sources on Origen – *Historia Ecclesiastica* (HE) by Eusebius of Caesarea (the whole Book 6), *Panegyric* by Gregory Thaumaturgus, and Hieronymus' works *De Viris Illustribus* (54; 62) and *Epistula* 33 – reveals a less known side of this remarkable ancient scholar. The study includes a recent discovery in the field of Origenistic studies: the 2012 discovery of twenty-nine sermons written by Origen on the Psalms, in the *Codex Monacensis Graecus* 314 from Bayerische Staatsbibliothek (BSB, Munich).

Research into the semantics of written knowledge in Book 6 of Eusebius' *Historia Ecclesiastica* yields the key terms for a better understanding of Origen's perception of books: βιβλος, βιβλίον, βιβλιοθήκη, γραφή, συγγραφή, γράμμα etc. Particular attention is given to the concept of σύγγραμμα, used by Eusebius to describe the first crucial event of Origen's life – giving away his private library of ancient literature: λόγων ἀρχαίων συγγράμματα (HE 6.3.9). However, the distinction between Greek and Christian education lost its significance for Origen shortly afterwards, and he continued teaching Greek rhetoric. But he became more and more interested in the study of the Holy Bible.

After his dispute with Bishop Demetrius, Origen moved to Caesarea, where he found a small ecclesiastical library. He managed to expand it in such a way that it soon grew into the biggest and most important library in the ancient Christian world. During this period, Origen also had a debate with his student Gregory Thaumaturgus, who tried to strengthen the connection between his own Greek education and his knowledge of the Holy Scriptures. An image of Origen is similarly discovered in the works of Hieronymus, who likewise dedicated his life to the Scriptures.

In his commentary on the Gospel of John, Origen lays out an original biblical and theological reflection about the theology of a book. As a criterion and justification for reading and writing books, he sets the principle of serving the Truth. For this reason he introduces two terms: *one book*, which is a term for different books about one single Truth (for example the Holy Bible), and the term *many books*, which signifies the deviation of not seeking or serving one single truth. At the end, he supports the distinction between the two terms with a Christological argument: all books in the Bible are about Jesus Christ, therefore the Holy Bible is a single book explicating a single Truth.

The article also presents the key contributions of Origen's newly discovered sermons on the Psalms, which were discovered in 2012 as part of the *Codex Monacensis Graecus* 314. They belong among his latest works and thus reveal Origen's mature understanding and knowledge of the relation between Christianity and ancient Greek culture. An expert on this discovery, L. Perrone, labelled the part *H74Ps [f. 161v]* as Origen's *carte d'identité*. In this part Origen compares Christ, whose knowledge is inexhaustible, with ancient philosophers and grammarians, whose knowledge is limited. The discovery sheds new light on Origen's distinction between Greek literature and Christianity as it has been known to this day. At the end of his life, Origen subsumed his Greek knowledge in his service to Christianity and study of the Scriptures. We might claim that Origen spent his life transforming the initial semantic field of Eusebius' expression λόγων ἀρχαίων συγγράμματα, reapplying it to the works of ancient biblical writers, to whom he devoted all his life. The Christian written word is not something esoteric and distant; rather, it is throughinverbalisation in the Scriptures that the incarnation of Jesus Christ continues. This is why the Christian view on the written word, books, and libraries can be positive and stimulating.

Neža Zajc

Sveti Maksim Grek (cca. 1470–1556): *med rokopisi, knjigami in knjižnicami v zgodnjerenesancnem obdobju*

*Posvečeno spominu liturgika in skrbnika
ljubljske Semeniške knjižnice Marijana Smolika*

Maksim Grek je bil grški učenjak, ki je svoje življenje posvetil besedni umetnosti in umetnosti knjižnega hranjenja in knjižničnega ohranjanja ter varovanja zapisane človeške modrosti. Kljub težki življenjski usodi je vedno znova razumno doumeval, da je tovrstna dejavnost tista, ki zmore človeka ohranjati ne le duhovno budnega, temveč navsezadnje tudi vedrega in zdravega.

Slika 1:
Ikona: sveti Maksim Grek, Arta

Rodil se je kot Mihael (gr. Mihail) Trivolis okoli leta 1470 v grško-makedonskem mestecu Arta,¹ blizu meje nekdanjega bizantinskega cesarstva in današnje Albanije. Že v zgodnji mladosti se je поблиže srečal s tako imenovano knjižno modrostjo, saj je njegov stric Demetrij Trivolis imel doma veliko osebno knjižnico. Leta 1491 ga je maja ali junija v Arti obiskal Joannis Laskaris (cca. 1445–1535) zaradi zbiranja rokopisnih knjig za biblioteko Lorenza Medičejskega (1449–1492). To lahko sklepamo po pismu, ki ga je J. Laskaris pisal iz Konstantinopla 10. julija 1491 Demetriju Halkondilu.² Demetrij Trivolis je gojil stike z grškimi učenjaki, predvsem s tistimi z bližnjega Krfa in Krete. Med njimi so bili kardinal Bessarion, ki je pozneje ustanovil prvo beneško javno knjižnico, danes znano kot »Marciana«, Markos Musuros, Demetrij Halkokondil, Manuel Hrisoloras in člani družine Moshos (oče Joannis in dva sinova, Georgij in Demetrij). Ko je bilo Mihaelu dvajset let, je leta 1490 odpotoval na Krf,³ kjer je navezal prijateljske stike predvsem z Georgijem Moshosom, ki je tam študiral medicino in retoriko,⁴ ter Markom Musurom, ki je že tedaj pisal poetične spise v verzih. Na Krfu se je leta 1491 Mihael Trivolis komaj enaindvajsetleten udeležil volitev: kandidiral je za mesto v svetu Velikega senata, ki ga je ustanovila Beneška republika, da bi vzpostavila delni red po turškem zavzetju otoka.⁵ S Krfa so se mladi grški misleci skupaj namenili v severno Italijo, pot jih je vodila prek Jadranskega morja in hrvaških otokov. Leta 1492 je bil Mihael Trivolis že v Firencah (nekoč romarskem mestu, posvečenem Marijinemu Oznanjenju), kjer je bival pri Joannisu Laskarisu. V njegovem florentinskem stanovanju je Mihael spoznal Alda Manuzia, ki je tedaj tehtal možnosti in pogoje za ustanovitev tiskarne prav v Firencah. Mihael Trivolis se je v Firencah družil z intelektualci, ki so se ukvarjali s prevajanjem grških filozofskih traktatov v latinščino, med katerimi so bili tudi Marcilio Ficino (tedaj vodilni prevajalec Dionizija Areopagita), Cristophoro Landino (med drugim tudi komentator Danteja Alighierija)⁶ ter filozof Angelo Poliziano, ki je bil tudi Mihaelov profesor.⁷ Mladi Mihael Trivolis naj bi bil celo povabljen, da skupaj z omenjenimi misleci uredi in sestavi nabor knjig, ki naj bi jih imela družinska knjižnica znamenite florentinske rodbine Medičejcev; vendar je ta načrt ostal neuresničen. Učil se je lingvističnega in revizorskega dela z besedili pri Joannisu Laskarisu, izuril pa se je tudi v specifičnem ravnanju in delu z rokopisi, ki jih je najprej prepisoval ter opremljal z ustreznimi pravili, inicialkami in okrasi na marginalijah.

Mihael Trivolis je za Joannisa Laskarisa dvakrat prepisal rokopisno knjigo *Geoponika*⁸ (knjiga je združevala botanično in naravoslovno znanje z

1 Denissoff, *Maxime le Grec*, 129, 137–138.

2 Piccolomini, *Aggiunte*, 152.

3 Ibid., 139.

4 Ibid., 143.

5 Ibid., 144–145.

6 Garzaniti, *Michele Trivolis/Massimo il Greco*, 343.

7 Denissoff, *Maxim le Grec*, 152.

8 Denissoff, *Maxime le Grec*, 224.

nekaterimi ljudskimi modrostmi in izročili, ki jih je bilo mogoče pojasniti ne le z vraževerji, ampak tudi z vzhodno krščansko molitveno tradicijo), kot je zabeleženo v rokopisu, ki ga danes hrani Narodna knjižnica v Parizu. Dejstvo, da je poudaril svoj podpis z rdečim ter zraven dodal notico o dvakratnem prepisu na prošnjo Joannisa Laskarisa s črnim črnilom, priča, da se je Mihael Trivolis tedaj že močno zavedal problematike, ki je zadevala vprašanje avtorstva. Obenem je tak zaznamek moč razumeti tudi kot odraz njegovega zavedanja pomena posameznikovega dela in slehernikovega obstoja, kar je bilo v sozvočju z naraščajočim zgodnjerenesancnim izpostavljanjem vloge individualnega deleža v soustvarjanju zgodovinskega procesa. Usoda rokopisne knjige *Geoponika* pa je bila naslednja: najprej je bila v lasti Joannisa Laskarisa, ki jo je ta po vsej verjetnosti še za časa svojega življenja v Italiji ali Franciji podaril italijanskemu pesniku, diplomatu in filologu Andrei Naugeriju (1483–1529).⁹ Sodeč po kratki grški notici Mattea Devarija v knjigi, se je *Geoponika* znašla v knjižnici kardinala Nicola Ridolfija. Po njegovi smrti leta 1550 je delo postalo last knjižne zbirke francoskega maršala Pierra Strozziya in tam ostalo vse do leta 1558. Kasneje je *Geoponika* prešla v francosko knjižnico Katarine Medičejske, kjer je bila do leta 1589. Od leta 1599 dalje je bila knjižnica Katarine Medičejske spremenjena v novo francosko kraljevo knjižnico, kjer je bilo leta 1604 to delo katalogizirano; tam se nahaja še dandanes, saj je bila kraljeva knjižnica preimenovana v Narodno knjižnico v Parizu.¹⁰

Mihael Trivolis je prepisal tudi dve rokopisni knjigi, in sicer Strabonovo *Geografijo* ter *Judovske vojne* Jožefa Flavija, prepis obeh danes hrani Apostolska biblioteka v Vatikanu. Pod prepis Strabonove *Geografije* se je Mihael Trivolis kot prepisovalec podpisal, v rokopisu Jožefa Flavija pa naletimo na povsem enake topografske izraze, kot jih je pozneje Maksim Grek vključeval v svoje rokopisne spise, ko je opisoval lastno življenjsko pot (na primer: »v deželah pod Alpami in do (reke) Gadira«). V njegovi lasti je bila tudi kopija rokopisne knjige *De materia medica* Dioskorida (natisnjena »Aldina«, l. 1500: »Pedacii Dioscoridis De materia medica libri sex. Venetiis, Apud Aldum, Mense Iulio MID«), ena najbolj dragoceno ilustriranih grških knjig preteklosti, ki jo je po vsej verjetnosti prvi prepisal njegov stric Demetrij Trivolis še na Krfu, potem jo je nekaj časa hranil Georgij Moshos, nato pa Demetrijev nečak in Mihaelov daljni bratranec Antonio Eparque.

V občudovanju svojih grških kolegov, predvsem Marka Musura in Demetrija Moshosa, ki sta bila tudi pesniško nadarjena, je Mihael Trivolis sprostil tudi svojo poetično ustvarjalnost. Prepis rokopisne knjige, kjer so bila zbrani komentarji grških neoplatonističnih mislecev Siriana (komentatorja Aristotelove *Metafizike*, umrl leta 437), Sopatra¹¹ (sofista in neoplatonista

⁹ Fonkič, *Grečeskie rukopisi i dokumenty*, 79.

¹⁰ Ojkonomidis, *Actes de Kastamonitou*, 30, tabela I.

¹¹ Tega misleca je iskal za knjižnico Lorenza Magnifica Medici J. Laskaris (Denissoff, *Maxim k le Grec*, 128).

iz Apameje, umrl ok. 370), Hermogena (iz Tarza, antičnega filozofa in retorja) in Marcelina iz Kartagine (krščanskega svetnika, umrl ok. 314), je tako opremil z lastnimi verzifikacijami v obliki monokondolionov¹² na marginalijah rokopisa. Čeprav je Markos Musuros postal prvi profesor grščine na Univerzi v Padovi v Italiji ter cenzor za grške prvotiske v Benetkah in je pesnik Demetriji Moshos poučeval grščino v Benetkah in Ferrari, pa je Mihael Trivolis zavrnil ponudbo, da bi na povabilo Urcea Codra začel poučevati na Univerzi v Bologni.¹³ Vse to se je zgodilo potem, ko je med člani t. i. grške diaspore že postalo znano, da Mihael odlično pojasnjuje težavnosti grškega jezika, saj je med letoma 1495 in 1499 dvakrat bival na gradu Mirandola, kjer je poučeval grščino nečaka slavnega Giovannija Pica della Mirandole¹⁴ in mu pomagal pri prevodu grškega spisa neznanega avtorja *De Monarchia Dei*.¹⁵ Zdi se, da je med njunim druženjem nastala plodna osnova za kritičen odnos do tedaj obujenega neoplatonizma, saj je nečak Gianfancesco kasneje izražal protiaristoteljanske filozofske poglede.¹⁶ Na gradu Mirandola, kjer se je družil tudi z Joannisom Grigoropolom in Demetrijem Moshosom, pa je čas pogosto uhal ob opraviilih, ki »niso pripomogla k duhovnemu napredovanju«, kot se je Mihael izrazil v pismu prijatelju Scipionu »Fortiguerrri«-Carteromahu.¹⁷ Tudi Joannisu Grigoropulu je pisal z Mirandole in ga prosil, da naj stori vse, kar je v njegovih močeh, da bi mu našel delo v tiskarski delavnici Alda Manuzia v Benetkah, kjer so do takrat že natisnili grški *Psalter* (leta 1494). Načrtovana pa je bil tudi trojezična *Biblija* (v hebrejščini, latinščini in grščini),¹⁸ o kateri je pisal Aldo Manuzio v pismu Conradu Celtisu.¹⁹

Kljub svojemu navduševanju nad mestom »Florencija«, kot ga je imenoval v svojih rokopisih in ga opisal kot najbolj čudovito mesto, kar jih je kdaj koli videl v Italiji, in ne glede na to, da je pod vplivom pridig Girolama Savonarole celo začasno stopil v dominikanski samostan Svetega Marka (ne da bi sprejel meniški red), pa si je Mihael Trivolis želel predvsem poglobljenega dela, ki mu je bilo v Italiji omogočeno zgolj v tiskarni Alda Manuzia v Benetkah. Tam je spoznal tudi nekatere druge grške učenjake, topografe in filologe; med njimi so bili Zaharias Kalliergis, Nikolaos Sofianos²⁰ in Nikolaos Vlastos, pa tudi italijanski filolog Giovanni Crastone in beneški zgodovinar Pietro Bembo. Aldo Manuzio je lični črkopis-pisavo Mihaela Trivolisa celo izbral za natis (kot »drückvorlagen«) verzov Teokritovih *Idil*.²¹ Dodati je treba, da se je tedaj iz pripadnikov t. i. grške diaspore oblikovala v Benetkah prva grška pravoslavna

12 Speranzi, »Michele Trivoli e Giano Lascari«, 266, op. 23, 278, 280; Denissoff, *Maxim le Grec*, 136.

13 Dorez, *Etudes Aldines*, 323–326.

14 Denissoff, n. d., 233.

15 Prav tam, 231; Garzaniti, *Biblejskie citaty*, 161.

16 Več o tem gl. Schmitt, *Gianfrancesco Pico della Mirandola*.

17 De Nolhac, *Les correspondants d'Aldes*, 263.

18 Legrand, *Bibliographie hellénique*, 24.

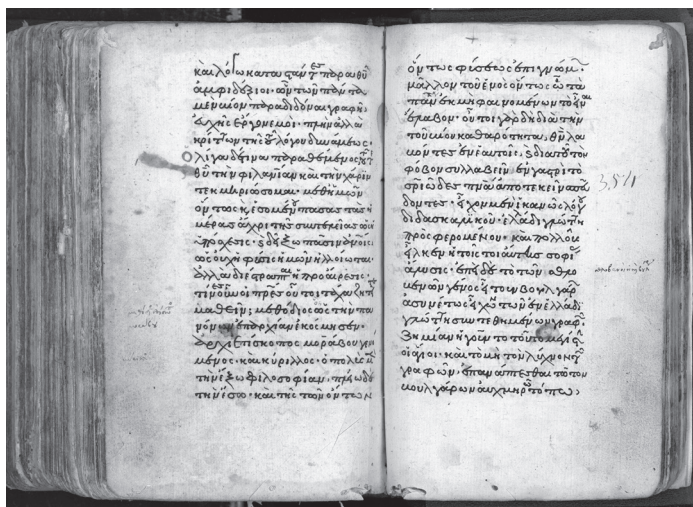
19 Renouard, *Annales*, 388, 516.

20 Ševčenko, *The Four World*, 296.

21 Speranzi, »Michele Trivoli«, 282.

občina ali skupnost grških priseljencev. Tudi sam Aldo Manuzio je načrtoval tisk grških liturgičnih knjig, kar pa se ni uresničilo (to je bil že drugi tovrstni poskus, po Kalliergisovem nerealiziranem poskusu v Rimu).²² Znano je tudi, da so v nekaj zadnjih desetletjih 15. stoletja iz samostanov svete gore Atos in drugih grških svetih mest prinašali bizantinske bogoslužne rokopise in jih v severni Italiji poustvarjali ter s tem ohranjali njihovo vsebino neokrnjeno v obliki inkunabul.

Leta 1506 je Mihael Trivolis iz beneškega pristanišča zapustil italijanska tla in zdi se, da je imel pred seboj natančen cilj, odpotovati je na sveto goro Atos. Tam je vstopil v samostan Vatopedion, posvečen Marijinemu Oznanjenju, sprejel meniški stan in postal vatopedski menih Maksim. Na Sveti gori so prepoznali in cenili njegovo znanje o knjižnih in rokopisnih zadevah ter mu zaupali prepis nekaterih najbolj dragocenih in starih dokumentov, ki so bili odločilni za vprašanja o samostanskih posestih. Tako je na primer prepisal listino iz 11. stoletja, ki je določala medsamostansko območje in lastnino med samostanoma Kastamonit in Zograf.²³ Med bivanjem v Vatopediju se je menih Maksim srečal s slovanskimi rokopisi. Njegovo delo je tako vključevalo branje in prevajanje rokopisov ter preverjanje besedil na osnovi primerjalne analize z grškimi originali. Ohranjene so njegove marginalije v redkem grškem izvodu žitja (hagiografije) Klimenta Ohridskega in liturgične službe temu svetniku v grškem *Menologiju* (njegovo življenje je znano predvsem po bolgarskem cerkvenoslovanskem izvodu žitja izpod peresa Teofilakta Bolgarskega).²⁴

Slika 2: Rokopis grškega Žitja in liturgične službe sv. Klimentu Ohridskemu, marginalije meniha Maksima: sveta gora Atos, samostan Vatopedion

22 Layton, »Notes on Some Printers«, 120, op. 4.

23 Prep. Maksim Grek, *Sočinenija*, 108.

24 Koneski, *Kniga za Kliment*, 28–29.

Poleg tega je menih Maksim tesno sodeloval s patriarhom Nifontom II., bil je njegov učenec. Spremljal ga je celo izven svete gore Atos v moldavsko-vlaške dežele na nekakšne pravoslavne misije, kjer je po vsej verjetnosti uporabljal latinščino kot sporazumevalni jezik. To je bilo tudi sicer značilno za tedanjo srednjeevropsko humanistično kulturo. V samostanu Vatopedion je Maksim ustvarjal tudi verzificirana dela: liturgičnemu bizantinskemu glasbeniku Manuelu Korintskemu je napisal epigram,²⁵ ob smrti patriarha Nifonta II. je zanj napisal biografski epigram in dva epitafa.²⁶ Tovrstni biografsko hvalilni nagrobni govori v obliki verznihi epigramov, ki so izhajali iz bizantinske patristične tradicije, naj bi tedaj predstavljali posebno zgodnjerenesnančno humanistično literarno obliko, posebej značilno za vzhodnoevropske dežele; med drugim tudi slovenske.²⁷ V mislih imamo literarno zapuščino Eneja Silvija Piccolominiija, ki je dosegel, da so se takrat humanistični žanri dotaknili tudi dvora zadnjega grofa Celjskega Ulrika Drugega (Johannes Rot je bil avtor nagrobnega biografskega govora ob smrti Ulrika II. Celjskega).²⁸ Vatopedski menih Maksim je napisal tudi lastne bogoslužne ode, in sicer »Verze, posvečene mučeniku sv. Dimitriju«²⁹ ter *Veliki kanon Janezu Krstniku*.

Leta 1516 je bil Maksim, ki ga takratni dokumenti že omenjajo kot »starca« (najvišjega duhovnega vodnika v pravoslavnem meništvu), izbran kot najustreznejši vatopedski menih, ki ga je prot samostana blagoslovil za pot v moskovsko Rusijo: ruski veliki knez Vasilij III. je namreč poslal na Sveto goro pismo s prošnjo, naj pošljejo v Rusijo prevajalca in korektorja liturgičnih knjig. Na potovanju, ki je trajalo poldrugo leto, se je Maksim učil slovanskega jezika, na poti so se ustavili v nekdanjem Konstantinoplu ter po vsej verjetnosti tudi v Benetkah. Čeprav je Aldo Manuzio leto prej umrl in je njegovo tiskarsko delavnico prevzel sin Paolo, je menih Maksim lahko pri starih grških znancih dobil nekatere grške liturgične prvotiske, morda pa tudi slovanske, saj se je leta 1518 tam začejala prva faza tiskanja liturgičnih knjig za pravoslavne Slované v tiskarni Božidarja in Vincenza Vukoviča. Slednje so hranjene v precejšnjem številu tudi v zbirki bogoslužnih prvotiskov Jerneja Kopitarja v rokopisnem oddelku Narodne univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

V Moskvi so svetogorskega meniha Maksima poimenovali Maksim Grek. Takoj so ga v cerkvenih in dvornih krogih začeli izjemno ceniti zaradi filozofskega in teološkega znanja in meniških izkušenj. Kmalu je postal znan kot eden najmodrejših mož tistega časa, predvsem pa kot velik in strog poznavalec pravoslavne teologije. Takoj po svojem prihodu v Moskvo, 4. marca 1518, se je lotil dela: najprej je v enem letu prevedel *Novo zavezo s komentarji* (1519).

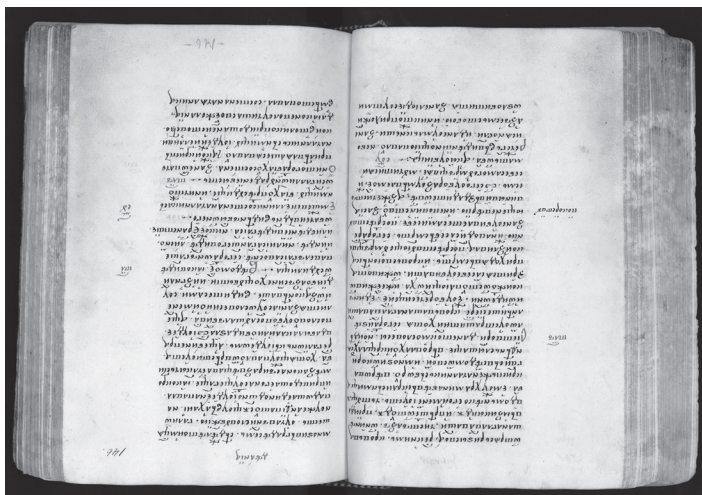
25 Prep. Maksim Grek, *Sočinenija*, 104.

26 Prep. Maksim Grek, n. d., 110–112.

27 Simoniti, *Humanizem na Slovenskem*, 24–27.

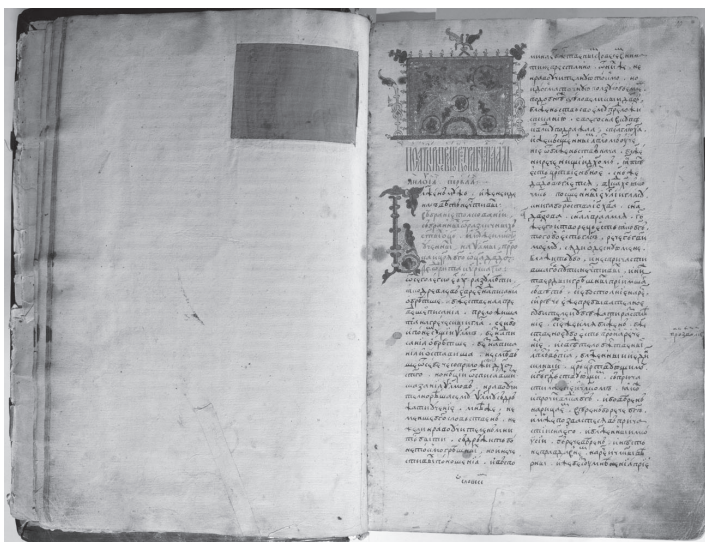
28 Simoniti, n. d., priloga I, 238–244.

29 Prep. Maksim Grek, n.d., 114.

Slika 3: Prevod Nove zaveze (Apostolskih del), rokopis Maksima Greka na marginalijah: Sankt Peterburg, Ruska nacionalna biblioteka (RNB), rok. Kir.-Bel. 24/149, l. 145 v., 146 r.

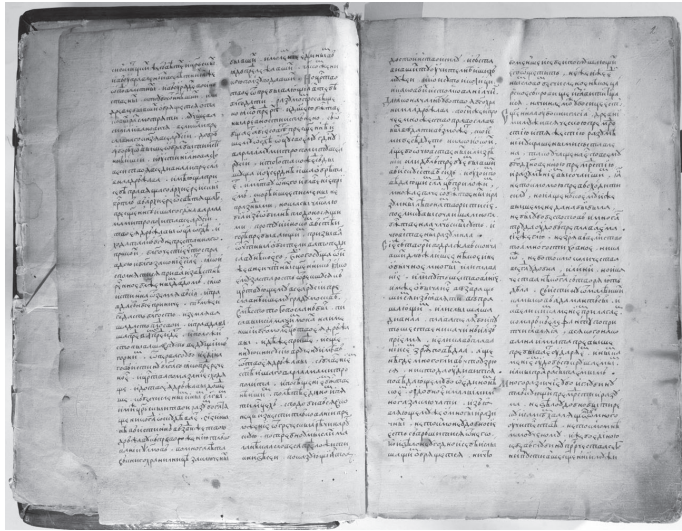
Nato se je lotil prevoda *Komentiranega Psaltra*, ki ga je prevajal leto dni in pet mesecev, kot je povedal v svojem pismu velikemu knezu Vasiliju Ivanoviču,³⁰ rokopisna knjiga pa je štelala 1042 listov.³¹

Slika 4: Rokopis Psaltra s komentarji: Moskva, rokopisni oddelek Zgodovinskega muzeja (GIM), rok. Shuk 4, l. o v.

³⁰ Prep. Maksim Grek, *Sočinenija*, 154.

³¹ Sinitsyna, *Maksim Grek v Rossii*, 64–65.

Slika 5: *Enako: l. 1v, 2r.*

Pri prevajanju sta mu pomagala tolmača Dmitrij Gerasimov in Vlas Ignatov, ki jima je razlagal besedne zveze pogosto v latinščini ter pisarja, menih Silvan ter Mihail Medovarcev.³² Pregledoval je tudi bogoslužne knjige v velikoknežji knjižnici in v rokopisih pogosto našel napake. Pogosto je izražal nezadovoljstvo ob spoznanju, da knjige v knjižnici ležijo nedotaknjene in da torej ne služijo svojemu namenu. Knjižnice je namreč razumel kot glavni vir ohranjanja najstarejšega človeškega, ki je vsebovalo tako antično vedenje kot tudi in predvsem krščansko sveto pisanje. Zato je razumljivo, da je z njegovim imenom povezana tudi legenda o znameniti carski (velikoknežji) antični knjižnici, saj je Maksim Grek pisal o zakladih grških knjig, ki naj bi jih le-ta hranila.³³ O carski knjižnici je v pismu ruskemu velikemu knezu Vasiliju III. zapisal:

Od prvega in edino resničnega blagra, kot je bilo rečeno, tudi carstvo izhaja in tvojo državo dosega ter z nepreštvenimi drugimi blagri tvoj um bogati tako, da nikdar ne bo osiromašen. To tudi zdaj tvojo državo resnično vodi k temu, da bodo psalmi prevedeni in pojasnjeni, saj so bila dolga leta zaklenjeni v hranilnici knjig, kjer so bili hrana moljem in niso z ničemer koristili ljudem.³⁴

Maksim Grek je torej izpostavil zaklenjen in nedotaknjen značaj tega trezorja znanja carske biblioteke. Še več, kot se zdi, je želel povedati, da v moskovski Rusiji ni ljudi, ki bi dovolj dobro znali grščino, predvsem pa ne

32 Prep. Maksim Grek, *Sočinenija*, 165.

33 Več o tem v knjigi S. Belokurov, *O biblioteke moskovskih*, XXXI.

34 Prep. Maksim Grek, *Sočinenija*, 153.

takšnih, ki bi bili kos težavnim lingvističnim analizam bibličnih besedil. Nedvomno je spoznal, da v Moskvi ni veliko ljudi, ki bi zadovoljivo razumeli bistvo pravoslavne teologije. Ko je spregovoril o svojem delu in ljubezni do knjižne modrosti ob prevajanju *Komentarjev Psaltra*, je knjižnico preimenoval kar v hranilnico vse človeške duhovnosti:

Sveto to knjigo so sestavili stari možje z vso najvišjo modrostjo in z vsem okrasom težavnih doumetij /.../ Zato ne pogreši tisti, ki to shrambo, ki ji lahko rečem duhovna, saj je polna različnih milosti, imenuje raj miselni, ki je obogaten z vrtovi nesmrtnimi, kjer rase cvetje duhovno. V njem ni le različno znanje, ki se izteka obilno, spreobrnjeno v koristno, temveč je tudi teološki ustroj in srž dogem z velikim trudom črpan, saj teologi ne govorijo prav natanko o najvišji in najbolj blaženi Trojici, ampak o tem, kako so se vidne in nevidne reči človekoljubno iz nebivanja v bivanje spremenile, kakor se je pričakovanje prihodnosti obeh (vidnih in nevidnih entitet) v človeškem ustroju zgodilo.³⁵

Besedna zveza »vidne in nevidne reči« je vzeta iz osme pesmi liturgičnih hvalnic z naslovom »Pesem treh otrok«, ki so sledile po petju vseh sto petdesetih psalmov v *Liturgičnem Psaltru*. Slednji je bil brez bil brez komentarjev in ga je Maksim Grek prevedel šele leta 1552, štiri leta pred svojo smrtjo, ko je po skoraj sedemindvajsetih letih spet lahko malce okusil svobodo. Zaradi svojega revizijskega dela z ruskimi rokopisnimi bogoslužnimi knjigami, ob katerem je uporabljal vse svoje prej pridobljeno jezikovno znanje in izkušnje z liturgičnimi rokopisi in prvotiski, je bil obtožen krivoverskih napak pri prevajanju in bil že leta 1525 prvič obsojen na lokalnem moskovskem cerkvenem zboru, leta 1531 pa so se obtožbe proti njemu še podvojile. Natančneje, prvič so ga obtožili neznanja ruskega bogoslužnega jezika, saj je Maksim Grek uporabil dovršni glagol v veroizpovednem obrazcu vere (*Credo*), čeprav je on le drugače razumel svetopisemsko atemporalnost³⁶ ter vztrajal pri strogo teološkem pojmovanju gramatike (v tem pogledu tudi starocerkvenoslovanske).³⁷ Poudarjal pa je tudi, da je v ruskih rokopisnih liturgičnih knjigah mnogo napak, ki so posledica njihovega nezadostnega znanja grškega jezika in pravoslavne teologije. Tedaj so ga obsodili na temnico in molk, odvzeli pa so mu tudi možnost pisanja. Leta 1531 so ga obtožili krivoverskih napak pri prevajanju hagiogafskega spisa »Marijino življenje« iz zbirke hagiografij Simeona Logoteta Metafrasta (starocerkveno slovanska različica *Menologija*, ki ga je Maksim vatopedski na Atosu bral z obširnimi ikonografskim gradivom)³⁸ ter še nekaterih drugih spornih zadev.

³⁵ Prav tam, 155–156.

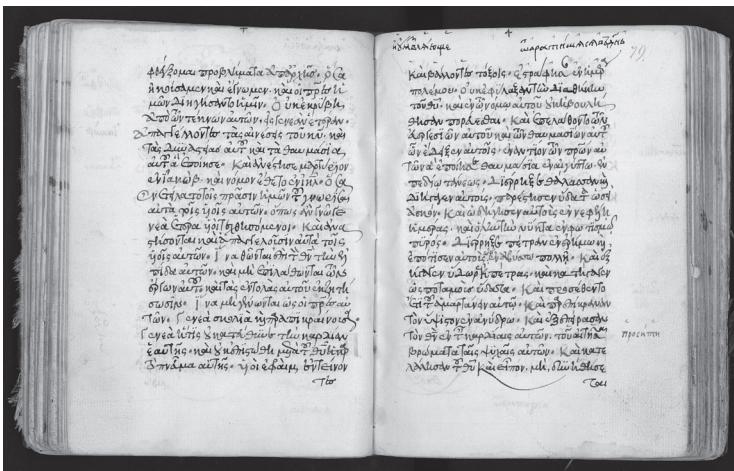
³⁶ Več o tem, Zajc, »St Maxim the Greek«, 329–360.

³⁷ Več o tem, Zajc, »Some Notes«, 375–382.

³⁸ Več o tem, N. P. Sevcenko, *Illustrated Manuscripts of the Metaphrastian Menologion* (za ilustrirane ode gl. 11–26, 182, 188–193).

Zdi se, da je bil vzrok nekaterih novih obtožb tudi njegov prevod pisma papeža Pija II. turškemu sultanu Mehmedu II.,³⁹ kar govori vprid domnevi, da je menih Maksim imel nemara tesnejše veze z severnoitalijanskimi intelektualci in filologi, kot se dandanes domneva. V Dunajski narodni knjižnici, kjer hranijo tudi rokopise nekaterih renesančnih veljakov in modrecev, se je šele leta 1986 našel grški rokopis v osebni knjižnici Johannesesa Sambucusa,⁴⁰ pod katerega se je podpisal menih Maksim. Ta je leta 1551/1552 iz Moskve poslal dve grški pesnitvi v verzih neznano kam v Evropo. Pismo je naslovil namreč na ljubitelja modrosti po imenu Makrobija,⁴¹ pri čemer znanstvenikom še ni uspelo dokazati obstoja osebe, ki bi v sredini 16. stoletja nosila to ime ali nadimek.⁴²

Resnica je bila, da se Maksim Grek ni strinjal z naraščajočimi težnjami moskovskega patriarhata, da bi se osamosvojil od grške cerkve ter da bi se ustanovila ruska avtokefalna cerkev. Okoli leta 1534 v drugem samostanu svojega priprtja, v Otroč-samostanu v Tveru, so mu kazen ublažili, dobil je priložnost ponovno poprijeti za pisalo. Odtlej je napisal veliko število rokopisnih spisov v stari cerkveni slovanščini. Ohranili so se tudi slovski osnutki imenskih gesel z vzporednimi termini v stari ruščini, latinščini in grščini. Njegov grški avtograf je identificiran na podlagi njegovega *grškega Psaltra*⁴³ s paralelnimi grško-slovanskimi glosami kanona Marijinemu Oznanjenju, saj je Maksim Grek v tverskem samostanu meniha Benjamina učil grščine.

Slika 6: Grški Psalter, slovanske glose Maksima Greka na marginalijah: Sankt Peterburg, Ruska nacionalna biblioteka (RNB), rok. Sof. 78, l. 78 v., l. 79 r.

39 Prep. Maksim Grek, *Sočinenija*, 522.

40 Več o tem Buškovič, »Maksim Grek, poet-giperboreec«, 215–216.

41 Ševčenko, »On the Greek Poetical Output«, 41.

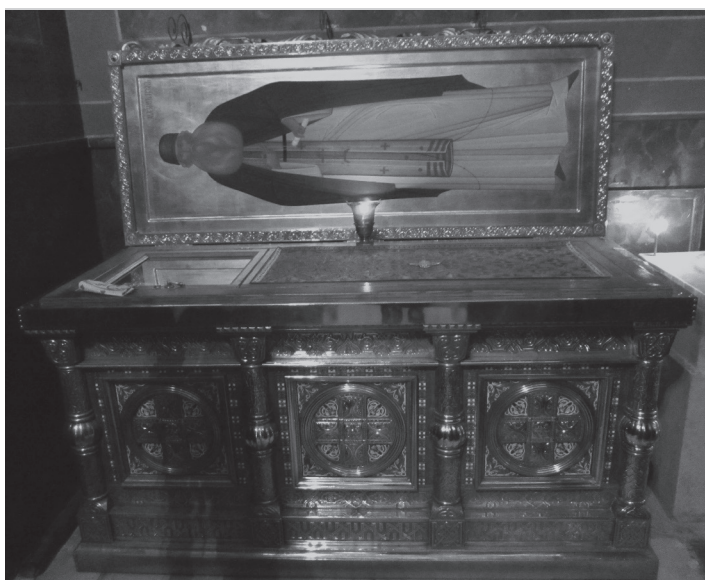
42 Ševčenko, »On the Greek«, 41, op. 1, 57–58, op. 27; Buškovič, »Maksim Grek«, 217–218.

43 Sinitsyna, *Maksim Grek v Rossii*, 71.

Med letoma 1549 in 1552 naj bi postal deloma svoboden, a je bil že zelo star, dobil naj bi pravico do prejetja obhajila, ki mu je bila odvzeta že na prvem sojenju leta 1525. Umrl je leta 1555/1556 (12. decembra 1555, 21. januarja 1556 je bil na dan sv. Maksima Spoznavalca pokopan) v samostanu Svete Trojice Sergeja Radoneškega v Podmoskovju, še za časa življenja cenjen kot modrec in čaščen kot svetnik.

Slika 7: Samostan Svete Trojice Sergeja Radoneškega v Podmoskovju

Slika 8: Posmrtni ostanki (relikvije) svetega Maksima Greka

Z njegovim imenom so v moskovski Rusiji povezovali tudi uvedbo tiska, ki je bil pred Maksimovim prihodom razumljen kot heretična novost. Sam Maksim Grek, ki je ponudil tudi svojo interpretacijo tiskarskega znaka Alda Manuzia, zgolj primerljivo, a ne podobno tisti, ki jo je takrat podal tudi Erazem Rotterdamski, pa je izum tiska razumel v povsem novodobnem pomenu: kot dobrodošlo novost, ki osvobaja od človeške zmotljivosti in svete knjige ohranja v neokrnjeni obliki brez slehernikovih napak. Alda Manuzia se je spominjal kot »pametnega Rimljana«, ki je s sidrom-tiskom vernikovo dušo privedel v željan mir – kakor ladjo med viharji na razburkanem morju. Takole pravi:

V Benetkah je bil neki filozof precej večšč, njegovo ime je bilo Aldus,⁴⁴ vzdevek je bil njegov Manucius, po rodu Frizijec, po očetovi strani je izviral iz Rima, po duhu je bil potomec starega Rima zelo dobro poučen v rimski in grški pismenosti. Jaz sem ga poznal in videval v Benetkah in sem k njemu pogosto zahajal zaradi knjižnih zadev, čeprav sem bil tedaj mlad in v posvetnih oblekah. Ta Aldus Manucius Rimljan si je v svoji modrosti izmislil tak znak, ki bi s prisposobo opominjal slehernika, gospodarja ali nevedneža, kako bi mogel dobiti večno življenje, če si ga le resnično želi. In s sidrom je upodobil trdnost in moč vere, z ribo pa – človeško dušo. In s tako prisposobo nas uči in govori: kakor sidro železno krepí in drži ladjo v morju in jo rešuje pred nesrečami vseh morskih valov in neurij, tako tudi strah Božji nehlinjeno in trdo zasidran v dušah človeških v sleherni resnici in resnici zapovedi Božjih – jih rešuje pred vsemi napadi in sovražnosti vidnih in nevidnih sovražnikov.⁴⁵

Šele leta 1580 je bila v Ostrogu prvič natisnjena celotna *Biblija* v ruski stari cerkveni slovanščini. Zanj je bil odgovoren tiskar Ivan Fjodorov, ki je bil zaradi svojega poskusa uvajanja tiska na moskovskem dvoru preganjan iz Moskve na obrobje Rusije, v Ostrog.⁴⁶ Res so nekateri znanstveniki poskušali prevod, ki je naveden v *Ostroški Bibliji*, pripisati že revizijskem delu s svetopisemskim jezikom, kot ga je opravil Maksim Grek.⁴⁷ Enega od zgodnjih izvodov *Ostroške Biblije* hrani tudi Semeniška knjižnica, v njej pa so na zadnji strani zaznamki v grščini napisanih liturgičnih terminov.

Še za časa življenja je Maksim Grek uredil tri različice svojih (i)zbranih spisov, ki jih je lastnoročno popravljal. In vendar ostaja še vedno skrivnost usode njegovih slovanskih rokopisov: kljub temu, da je bil že osem let po smrti upodobljen na freskah na stenah kremeljske cerkve Marijinega Oznanjenja

44 Aldo Manuzio je bil res rojen kot Teobaldo Manucci (Aldo Manuzio, starejši) leta 1450, šolal se je v Rimu in Ferrari, leta 1482 je spoznal Pica della Mirandola, leta 1490 je začel delovati kot tiskar, od leta 1494 v Benetkah (Delumeau, *La civilization de la Renaissance*, 484–485.)

45 Prep. Maksim Grek, *Sočinenija*, 345–346.

46 Več o tem gl. Kukuškina, *Kniga v Rossii*, 150–151.

47 Olmsted, »The Ostroh Bible«, *Harvard Ukrainian Studies*, 115; Prim. Prep. Maksim Grek, *Sočinenija*, 434.

kot eden izmed starih modrecev⁴⁸ in je na vseh ikonah upodobljen s pisalom v roki, v stroki prevladuje prepričanje, da se med več kot dva tisoč rokopisi, pripisanimi Maksimu Greku, do danes ni ohranil niti en sam spis, ki bi bil napisan v celoti z njegovo roko.

Slika 9: Freska v cerkvi Marijinega Oznanjenja v ansamblu cerkva moskovskega Kremlja⁴⁹

Zabeleženi so le njegovi popravki na marginalijah rokopisov, na podlagi katerih je bil prepoznan njegov slovanski avtograf.

EPILOG

Morda lahko danes trdimo, da je bil velik pomen dela Maksima Greka tudi v njegovi reviziji liturgičnega jezika cerkvenoslovanskega *Psaltra*, ki ga je po dvakratni redakciji prečistil dvoumnih izrazov ter uskladil slovanske termine s pravili in mislijo grške pravoslavne teologije. Celotno njegovo duhovno delovanje in pisanje pa potrjuje, da je bila vrednost zgodnjerenesančnih

48 Več o tem, gl. Belobrova, »K voprosu o ikonografii«, 301–302.

49 Celotno slikovno gradivo je last avtorice prispevka.

knjižnic predvsem v ohranjanju verodostojne vsebine rokopisov v obliki inkunabul in prvotiskov, o čemer priča tudi *Oglejski Misal* (oglejski obrednik, natisnjen v Benetkah leta 1495 kot *Agenda dioecesis Aquilegensis*) v Semeniški knjižnici, s katerim se je v novoustanovljeni ljubljanski škofiji leta 1461/2 vzpostavilo bogoslužje v slovenščini, tedaj šele na pragu renesančnega časa.⁵⁰

BIBLIOGRAFIJA

- Belobrova, O. A. »K voprosu ob ikonografii prep. Maksima Greka.« *TODRL* 15 (1958): 302–309.
- Belokurov, S. A. O biblioteke moskovskih godsudarej v XVI.stoletii. Moskva: Tipografija G. Lissnera i A. Gešelja, 1899.
- Buškovič, P. »Maksim Grek – poet-»giperboreec.« Sankt-Peterburg. *TODRL* 47 (1993): 215–228.
- Delumeau, Jean. *La civilisation de la Renaissance*. Paris: Les Grandes civilisations/Arthaud, 1984.
- Denissoff, Elijah. *Maxime le Grec et l'Occident. Contribution à l'histoire de la pensée religieuse et philosophique de Michel Trivolis*. Université de Louvain, Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 3e série, 14e fasc. Desclée De Brouwer. Louvain: Bibliothèque de l'Université, 1943.
- De Nolhac, Pierre. *Les correspondants d'Aldes Manuce, Materiaux nouveaux d'histoire littéraire*. Studi e documenti di storia e diritto 8. Paris 1887.
- Dorez, Leon. »Etudes alduines. I. La marque typographique d'Alde Manuce.« *Revue des bibliothèques*, 6 (1896): 311–326.
- Fonkič, B. L. *Grečeskie rukopisi i dokumenti v Rossii v XVI-načale XVIIIv*. Moskva: Indrik, 2003.
- Garzaniti, Marcello. »Michele Trivolis/Massimo il Greco (1470 circa-1555/1556).« *CrSt* 36 (2015): 361–366.
- Garzaniti, Marcello. Марчелло Гарзанити. *Библейские цитаты в церковнославянской книжности*. Slavia Christiana. Moskva: Индрик, 2014.
- Koneski, Blaže. *Knjiga za Kliment Ohridski*. Skorje: Kočo Racin, 1966. Конески, Блаже. *Книга за Климент Охридски*. Скопје: Кочо Рацин, 1966.
- Kukuškina, M. V. *Knjiga v Rossii v XVI veke*. Sank Peterburg: Peterburgsko vostokovedenie, 1999.
- Layton, Evro. »Notes on Some Printers and Publishers of 16th century Modern Greek Books in Venice.« *Thesaurismata* 18 (1981): 119–142.
- Legrand, Emile. *Bibliographie hellénique ou description raisonnées des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVe siècles*. Paris, 1885.
- Oikonomidès, Nicolas. *Actes de Kastamonitou*. Archives de l'Atchos 9. Paris: P. Lethielleux, 1978.
- Olmsted, H. in M. Taube. »Повесть о Есфири, The Ostroh Bible and Maksim Grek's Translation of the Book of Esther.« *Harvard Ukrainian Studies* 11 (1987): 100–117.
- Piccolomini, Enea. »Aggiunte e rettificazioni all'articolo Due documenti intorno ad acquisti di codici greci fatti da Giovanni Lascaris per conto di Lorenzo de' Medici.«

⁵⁰ Prispevek je nastal v okviru izpolnjevanja programa P6-0094 (A), ki ga iz proračunskih sredstev Republike Slovenije financira ARRS.

- Revista di filologia e d'instruzione classica* 3 (1875): 150–152.
- Renouard, Antoine Augustin. *Annales de l'imprimerie des Alde ou Histoire des trois Manuce et de leurs editions*. 3. izdaja. Paris, 1834.
- Sevcenko, Nancy. P. *Illustrated Manuscripts of the Metaphrastian Menologion*. Chicago: University of Chicago Press, 1990.
- Speranzi, David. »Michele Trivoli e Giano Lascari. Appunti su copisti e manoscritti greci tra Corfù e Firenze«. *Studi Slavistici* 7 (2010): 263–297.
- Schmitt, C. B. *Gianfrancesco Pico della Mirandola (1469-1533) and his Critique of Aristotle*. The Hague: Martinus Nijhof, 1967.
- Sinicyna, N. V. *Maksim Grek v Rossii*. Moskva: Nauka, 1977. Синицына, Н. В. *Максим Грек в России*. Москва: Наука, 1977.
- Prep. Maksim Grek, *Sočinenija*: Преп. Максим Грек. *Сочинения*. Том 1. Uvod, spremna študija, opombe, urejanje N. V. Sinitsyna, Н. В. Синицына. Москва: Индрик, 2008.
- Simoniti, Primož. *Humanizem na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Ševčenko, Ihor. »The Four Worlds and the Two Puzzles of Maksim the Greek«. *Paleoslavica* 19, št. 2 (2011): 294–304.
- Ševčenko, Ihor. »On the Greek Poetic Output of Maksim Grek«. *Byzantinoslavica* 58 (1997): 1–60.
- Zajc, Neža. »St Maxim the Greek (Преп. Максим Грек, 1470–1556): Some Notes on His Understanding of the Sacred Time«. *Slavia Meridionalis* 16 (2016): 329–360.
- Zajc, Neža. »Some Notes on the Life and Works of Maxim the Greek (Michael Trivolis, ca 1470 – Maksim Grek, 1555/1556). Part 2: Maxim the Greek's Slavic Idiolect.« *Scrinium* 12 (2016): 375–382.

Ana Vogrinčič Čepič

Knjižnica kot (tretji) prostor: družbeni učinki prostorskih praks

Problematizacija koncepta ob primerjavi izposojevalnih knjižnic 18. stoletja in sodobnih javnih knjižnic

RABE PROSTORA V KNJIŽNIH IZPOSOJEVALNICAH 18. STOLETJA

Upodobitev Georgiane Jane Keate iz leta 1789 (Slika 1), ki prikazuje knjižno izposojevalnico Johna Halla v angleškem letovišču Margate, nepoučenim praviloma vzbuja začudenje. Prostor prej spominja na večnamensko dvorano za družabna srečanja in v njem komajda zaznamo knjige. Ampak v resnici Hallova ni bila nobena izjema med takratnimi izposojevalnicami. T. i. *circulating libraries* so praviloma ponujale pester repertoar storitev in so bile le redko zgolj in samo izposojevalnice.

Slika 1: Georgiana Jane Keate: *Hallova knjižnica v Margateu, 1789*

Angleško-slovenski slovar bibliotekarske terminologije prevede *circulating libraries* kot izposojevalne knjižnice, torej tiste, katerih zbirka je – za razliko od čitalniških – *kročila* med strankami. Dodati velja, da so bile to plačljive lastniške knjižnice, ki so delovale profitno: za izposajo je bilo treba plačati in s tem je nekdo služil. To so bile osrednje literarne institucije v Angliji 18. in 19. stoletja. Poznali so jih tudi drugod (dokumentirano vsaj v Evropi, Ameriki in v kolonijah), vendar Anglija 18. stoletja predstavlja tisti družbeno-zgodovinski kontekst, kjer lahko najprej govorimo o popularizaciji in komercializaciji bralne kulture, predvsem v navezavi na razcvet romana.¹ Izposojevalne knjižnice so pri tem odigrale ključno vlogo, saj so delovale kot osrednji distribucijski kanal, ki je ljudem, ki si sicer ne bi mogli privoščiti knjig, omogočil dostop do čtiva za precej nižjo ceno. V tem smislu so bile še najbližje javnim knjižnicam, ki so se vzpostavile v drugi polovici 19. stoletja.² Po mnenju večine raziskovalcev³ so se *circulating libraries* pojavile kot stranska veja založniškega oz. knjigarniškega⁴ posla že v 17. stoletju, potem pa sčasoma razvile kompleksen profesionalni aparat z izdelanim sistemom pravil, s tipologijo članarin, s katalogi itd. Prve samostojne in uradno evidentirane izposojevalne knjižnice viri umeščajo v dvajseta leta 18. stoletja, razcvetele pa so se zlasti z vzponom romana v štiridesetih letih 18. stoletja, z valom romanesknih uspešnic na čelu z Richardsonovima *Pamelo* in *Clarisso*.⁵ V Angliji naj bi konec 18. stoletja poslovalo kar okoli tisoč takih knjižnic; predvsem v večjih krajih in letoviščih, pri čemer so imele nekatere na voljo do 20.000 knjig, manjše pa samo okoli 200.⁶ Izposojevalnice so slovele predvsem po ponudbi (lahkotne in zabavne) fikcije,⁷ zato so zelo hitro postale tarča moralno-paničnih komentarjev, ki so izražali skrb zaradi domnevno škodljivih učinkov takšnega branja.⁸ R. B. Sheridan izposojevalnice v svoji

1 Gl. Richetti, *The Cambridge Companion*; Warner, *Novels on the Market*; Keymer&Sabor, *Pamela in the Marketplace*; Vogrinčič, *Družabno življenje romana*.

2 V tem času je seveda delovala še cela vrsta knjižnic drugačnih profilov – samostanske, župniške, univerzitetne, klubske oz. naročniške in zasebne, ki so imele precej bolj selektivno klientelo, medtem ko je bila izposojevalna knjižnica odprta za vsakogar, ki je bil pripravljen plačati. Za vpogled v zgodovino knjižnic gl. mdr. Battles, *Library. An Unquiet History*; Murray, *The Library. An Illustrated History*; Campbell, *The Library. A World History*.

3 McKillop, »English circulation libraries«; Taylor, *Early Opposition to the English Novel*; Hamlyn, »Eighteenth-Century Circulating Libraries in England«; Kelly, *Early Public Libraries*; Kaufman, »In Defense of Fair Readers«.

4 Allan, »The Advantages of Literature«, 103. Kar nekaj primerov v 17. stoletju dokumentira izposajo knjig tudi v kavarnah (gl. npr. Ellis, *The Coffee House*; Cowham, *The Social Life of Coffee*).

5 Samuel Richardson: *Pamela, or Virtue Rewarded*, 1740; *Clarissa, or, the History of a Young Lady*, 1748. Gl. Jacobs, »Eighteenth-Century British Circulating Libraries«.

6 Gl. Erickson, *The Economy of Literary Form*, 135. Različni avtorji sicer navajajo različne številke; gl. Hamlyn, »Eighteenth-Century Circulating Libraries in England«; Kelly, *Early Public Libraries*; Raven, »From Promotion to Proscription«.

7 Za deleže gradiva po žanrih gl. Jacobs, »Eighteenth-Century British Circulating Libraries«, in Erickson, *The Economy of Literary Form*; romani naj bi dosegali tudi do 70% celotne ponudbe.

8 Prednjačila je skrb, da ne bi prišlo do posnemanja neprimernih dejanj junakov oz. junakinj. Romani, *novels*, so bili namreč *novi* prav v tem, da so v preprostem jeziku opisovali življenjske zgodbe »navadnih ljudi«, polnokrvnih posameznikov srednjega razreda v aktualni tedanjosti,

komediji *The Rivals* (1774) označi za »evergreen tree of diabolical knowledge«, »zimzeleno drevo vražjih domislic«. Ne le, da so ponujale sumljivo čtivo, pač pa so ga ponujale tako rekoč zastoj,⁹ s tem pa kar najširši množici, v kateri so (kot je razvidno tudi iz likovnih upodobitev) prevladovale bralke. Te so bile tudi glavne stranke izposojevalnih knjižnic in so sploh veljale za največje žrtve kvarnega učinka fikcije.

A kljub priljubljenosti izposojanja in rastočemu številu bralstva je bilo voditi izposojevalno knjižnico tvegan podvig. To je bil ključni razlog, da izposojevalne knjižnice niso bile samo kraj izposoje, pač pa so se povezovale s celo vrsto drugih poslov, kar je narekovalo tudi njihovo prostorsko politiko. Thomas Wilson v svojem izjemno popularnem priročniku iz leta 1797 – *The Use of Circulating Libraries Considered; with Instructions for Opening and Conducting A Library either upon a Large or Small Plan* – izrecno odsvetuje odpiranje izposojevalne knjižnice brez kakega »varnega« spremljevalnega programa.¹⁰ Praviloma so ostale povezane vsaj s papirništvom in knjigotrštvom, na kar kažejo tudi oglasi oz. poslovne vizitke, pogosto pa so zrastle v prave male literarne konglomerate in same izdajale romane po okusu bralcev.¹¹ Ampak največkrat so delovale kot maloprodajne trgovine, kjer so ob papirniških lahko ponujali tako rekoč vse mogoče artikle: od bolj luksuzne darilne galanterije (nakita, denarnic, svile in klobukov), do zdravil in tudi povsem prozaičnih vsakdanjih potrebščin (glavnikov, dežnikov, mil, parfumov, sprehajalnih palic, pahljač, čaja, tobaka), pogosto po so bile naprodaj tudi sladkarije in celo špecerija.¹² Sodeč po naslovnici kataloga izposojevalne knjižnice v Bedfordu z začetka 19. stoletja, si je bilo mogoče tam ob kartah in pudru za lase kupiti tudi prvovrsten limonin kis, vse vrste rib in mleto teletino (Slika 2).¹³ Če sklepamo po zadnji strani kataloga, so imeli na voljo tudi številčen seznam zdravil oz. drogerijskih izdelkov (Slika 3).

s katerimi se je vzhajajoča buržoazija lahko poistovetila. Prikazovali so prepričljivo, četudi fikcionalizirano realnost, ki je le mestoma prestopala meje verjetnega, a je bila ravno zato toliko bolj »nevarena« v vlogi zgleada, še posebej zaradi pogosto prvoosebne pripovedi, ki je še podčrtovala identifikacijsko moč takšne literature. Za podrobno analizo t.i. bralne moralne panike ob razcvetu romana v Angliji 18. stoletja gl. Vogrinčič, »The Novel-Reading Panic«; za značilnosti angleškega romana 18. stoletja gl. mdr. Watt, *The Rise of the Novel*; Davis, *Factual Fictions*; Warner, *Licensing Entertainment*.

9 Za letno članarino, ki je približno ustrezala ceni enega romana, naj bi član v enem letu prebral toliko romanov, da bi njihova cena v seštevku stokrat preseгла vsoto vpisnine (Wilson, *The Use of Circulating Libraries Considered*).

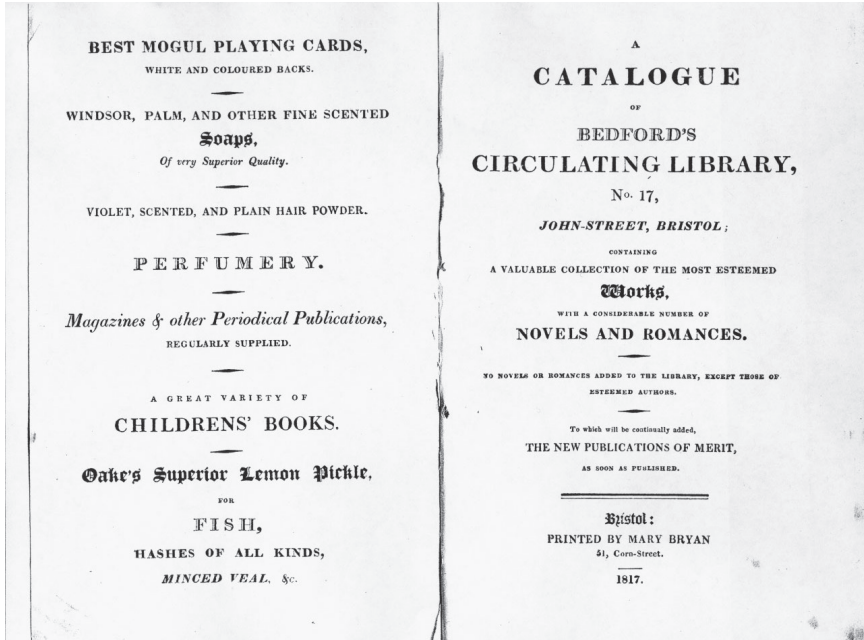
10 V: Skelton-Foord, »Economics, Expertise, Enterprise«, 137, 148.

11 Znamenit primer takšne knjižnice je bilo podjetje bratov Noble, ki je izdajalo anonimna dela ženskih avtoric (Jacobs, »Eighteenth-Century British Circulating Libraries«, 2–9).

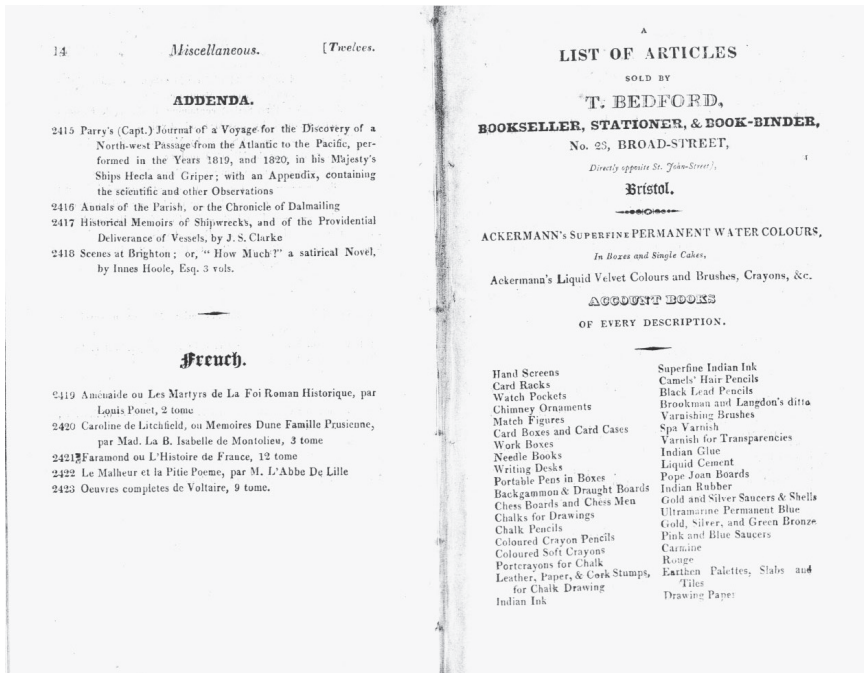
12 Hamlyn, »Eighteenth-Century Circulating Libraries in England«, 205.

13 Naslovnica jasno pokaže tudi, kako so z jasnim zavedanjem spornega ugleda romanov posebej podčrtali kvaliteto svoje zbirke in svojo knjižno ponudbo oglaševali kot najboljšo možno.

Slika 2

Slika 3

Sliki 2 in 3: Naslovnica (slika 2) in zadnja stran (slika 3) kataloga Bedfordove izposojevalne knjižnice v Bristolu, 1817

Mnoge izposojevalne knjižnice so bile zato prostorsko organizirane kot (nekakšne) trgovine, kjer so stranke prodajalcu za pultom naročale želene artikle – od knjig, ki so si jih želele izposoditi in so jih izbrale preko kataloga, pa do sirupa in tablet (Slika 4). V izposojevalnih knjižnicah 18. stoletja knjige praviloma niso bile prosto dostopne; ponekod so bile obiskovalcem praktično skrite; drugje so se lahko sprehajali med policami, a gradivo so smeli izbrati le ob spremstvu uslužbenca. Vendar pa to ni v ničemer oviralo intenzivne izrabe teh prostorov v raznotere, predvsem družabne namene. Mnoge so izkoristile potencial klientele, ki jo je tja privabljala heterogena ponudba, in so svoj repertoar storitev obogatile še s ponudbo družabnega programa in prostorov za druženje, npr. čitalnic za prebiranje periodike, kjer so ponekod postregli tudi s kavo, čajem in prigrizki (Slika 5). Če ne drugega, so se obiskovalci družili v osrednjem prostoru, ob pultu in policah.

Figure 10. 'The Library'. Coloured aquatint by Ackermann, 1813.

Slika 4: Ackermannova podoba izposojevalne knjižnice v Scarboroughu, 1813

Prostornejše izposojevalnice so gostile tudi s knjigo in branjem povsem nepovezane oblike družabnosti in prostočasje, ki so zabrisovale literarno naravo institucije. Nazorno to pokaže prav upodobitev Hallove knjižnice v Margateu (Slika 1), kjer so dejansko prirejali ples, maškarado, koncerte, družabne igre, loterijo, celo predstave in opero, in temu ustrezno odpiralni čas podaljšali daleč v noč. Dvorana na sliki naj bi skupaj z zunanjo *piazza* sprejela od 300 do 400 ljudi, vsaj tako je oglaševala turistična brošura *The New Margate Guide*. Natančen pregled slike razkrije vrsto podrobnosti: v ospredju dva gospoda bereta časopise, večina se jih sprehaja in pogovarja, otrok se igra s psom, mladenič vadi plesne korake, deklica se na klopci zabava z igračo.

Na policah je mogoče opaziti knjige, ampak več zanimanja vzbujajo vitrine s srebrnino in izložba z igračami.¹⁴

Glavni razlog za večnamensko naravo izposojevalnih knjižnic je seveda tičal v dobičku.¹⁵ A učinki so bili večpomenski in v svoji sporočilnosti tudi nasprotujoči, kar je močno zaznamovalo takratno bralno kulturo. Sopostavljanje romanov in »špecerije« je poudarjalo potrošno naravo čtiva, obenem pa je prav umestitev literature med profane izdelke vsakdanjega življenja branje učinkovito udomačevala kot dostopno in vsakdanjo prakso – tako rekoč kot potreščino. Hkrati je raba knjižničnih prostorov za lahkotno zabavo postavljal branje ob bok drugim oblikam prostočasa; knjige so postale kulisa glasbenim nastopom, srečelovom in kartanju. Tovrstna družabnost je pomembno prispevala k povnanjanju in socializaciji bralne izkušnje ter omogočila, da so knjige (vsaj s svojo fizično prisotnostjo) nagovorile heterogeno klientelo – od tistih, ki so prišli po kis, do zamaskiranih plesalcev in vnetih bralcev – ter na ta način lažje postajale tema pogovorov.

Izposojevalne knjižnice ostanejo priljubljene vsaj do druge polovice 19. stoletja, ko jih začnejo počasi vendarle zamenjevati z novim zakonom vzpostavljene javne, nekomercialne knjižnice.¹⁶

Izposojevalna knjižnica seveda ni prvi tip knjižnice, ki funkcionira tudi kot družabni center. Že aleksandrijska knjižnica, *Museum*, je med drugim

Plate 11 Engraving of Thomas Wright's Circulating Library, Exeter Court, off the Strand, mid-1700s. Oxford, Bodleian Library, Douce Portfolio 139, no. 303

Slika 5: Fullettova gravura izposojevalne knjižnice Thomasa Wrighta v Londonu sredi štiridesetih let 18. st.

¹⁴ Erickson, *The Economy of a Literary Form*, 129.

¹⁵ Topliški kraji, kakršen je bil recimo Bath, so pogosto za skupno ceno kombinirali obisk kopališča oz. t.i. pump room, tj. sobe z vrelecem zdravilne mineralne vode, in izposojajo v knjižnici.

¹⁶ Nekatere *circulating librarires* sicer obratujejo še globoko v 20. stoletje. Znamenita Bootsova knjižnica (*Boots Book Lovers' Library*), ki je obratovala v okviru še aktualne verige trgovin Boots, je delovala vse do l. 1966 (Wilson, »Boots' Book-lover's Library«).

delovala kot raziskovalna ustanova, šola in muzej; pa tudi nekatere antične terme, npr. Karakalove, so imele pridruženo knjižnico,¹⁷ in renesančne knjižnice so bile ravno tako prostor druženja in konverzacije. Vendar se *circulating libraries* 18. stoletja odprejo primerjalno najširši in najbolj heterogeni javnosti dotlej in imajo zato tudi ključen pomen v popularizaciji branja. Po svoji vlogi, učinku in delovanju so zato najbolj relevantne za primerjavo s sodobnimi splošnimi knjižnicami, zaradi svoje komercialne narave pa predstavljajo tudi najbolj smiselno izhodišče za zgodovinsko razpravo o knjižnicah kot tretjem prostoru.

Zgodovinsko gledano so bile knjižnice v seštevku torej pogosto glasni in družabni prostori. Šele javna knjižnica 19. stoletja se umakne v tišino in porodi »knjižnico kot mavzolej; tiho počivališče knjig, prostor miru in kontemplacije, branja in študija«. ¹⁸ To je model, ki skozi 20. stoletje obvelja kot referenčen, kot tista prava knjižnična knjižnica, v primerjavi s katero se zdijo »ne-knjižnične« vse, ki od tega odstopajo. Nič čudnega torej, da pregled sodobnih knjižničnih interierjev (tako kot pogled na Hallovo izposojevalnico), tolikokrat spremljajo komentarji, kakršen se zapiše tudi Shannon Mattern: »Današnja knjižnica sploh ni videti kot knjižnica!«. ¹⁹

SODOBNI INTERIERJI SPLOŠNIH JAVNIH KNJIŽNIC

Prostorska večnamenskost izposojevalnih knjižnic 18. in 19. stoletja spominja na prakso delovanja sodobnih javnih knjižnic. Kratek pregled knjižnične arhitekture 21. stoletja hitro pokaže, da se knjige opazno umikajo ljudem (Slika 6).²⁰ Knjižnice so postale predvsem prostor preživljanja časa v različne namene – študijske, delovne, družabne, prostočasne. V skladu s tem knjižnica deluje kot živ organizem, ki mora ob čitalniškem delu in bolj ali manj tihih »conah« za različne vrste dela ponuditi tudi prostor za posedanje z udobno sedežno garnituro in t. i. kavarniški del ali pa vsaj kotiček za prigrizke z obveznim kavomatom. Podobno kot pri Hallovi večnamenski knjižnični sobani je vsaj del interierja zamišljen kot odprt prostor s potencialom za preobrazbe, kamor se vsebine šele sprti vpisujejo – po potrebi, priložnosti ali navdihu. Velike sprejemne avle se tako spremenijo v prireditveni ali razstavni prostor, kjer se odvijajo literarni večeri in predavanja, diskusije ali tečaji ipd.²¹ Pogost

¹⁷ Hall, »Adventures«.

¹⁸ Pettegree, »The Renaissance Library and the Challenge of Print«, 81.

¹⁹ *The New Downtown Library*, ix.

²⁰ Warpole, *Contemporary Library Architecture*; Roth, *Library Architecture*, gl. tudi spletno stran *Designing Libraries in The Future of the Public Library*.

²¹ Prilagodljivost prostora je sploh ena od najpogostejših smernic prostorske politike knjižnic (gl. npr. Freeman, *The Library as Place*, 4, 8, »Future library – a fascinating mystery«, povzetek helsinške konference o prihodnosti knjižnic, ki se je l. 2011 osredotočila prav na dizajn in funkcionalnost in »About designing libraries«, povzetek referatov s konference *Reshape: Designing the Future of the Library*, 2016.)

komentar, da današnje knjižnice sploh niso videti kot knjižnice, moramo zato brati predvsem v luči odmika od tradicionalnega, na knjigo osrediščenega interierja, pa tudi v luči precej svobodne arhitekture. Večina novozgrajenih sodobnih javnih knjižnic se centralno odpira v več nadstropij, ki jih povezujejo dvigala in tekoče stopnice, in so grajene okrog atrija, kar omogoča kar največ naravne svetlobe. Površine so svetle, veliko je stekla oz. oken do tal in vhod stoji na ravni ulice, da olajša pretok ljudi (Slika 7).²²

Slika 6: Študijski center Ryerson, Toronto, Kanada, 2015

Slika 7: Knjižnica v Maranello v severni Italiji, 2011

²² Warpole, *Contemporary Library Architecture*, 14, 15, 26. Za nazorno primerjavo arhitekture tradicionalnih in sodobnih knjižnic gl. Black in Dahlkild, *Library Design*.

Ključni razlog za preobrazbo knjižnic so, kot vselej, gotovo družbene spremembe, predvsem tehnološka modernizacija oz. temu ustrezná prilagoditev knjižničnih storitev in uporabniških praks. Že prihod računalnikov in multimedijske opreme je zahteval adaptacijo, ureditev audio- in filmotek, zagotovitev računalniških učilnic itd. Digitalizacija je odprla svet virtualnih baz podatkov, obenem pa je močno preobrazila samo naravo dela. Vsaj zadnjih deset let novodobni prekarci brez pisarn, ki delajo nomadsko,²³ kolonizirajo knjižnice kot svoj službeni prostor in tja prihajajo s svojimi napravami, kar tudi spreminja njihovo prostorsko politiko. Nenehna dosegljivost preko mobilnih telefonov zabrisuje meje med delom in prostim časom, med javnim in zasebnim. Nova realnost spaja delo in prosti čas, saj nas omreženost drži v stanju stalne pripravljenosti na službene in zasebne pozive.²⁴ Internet je danes resda marsikje brezplačen, a krajev, kjer bi lahko za nedoločen čas v miru sedeli in delali, pri tem pa vam ne bi bilo treba nič trošiti, ni veliko. Rastoča izobraževalna in socialna vloga knjižnic njihov prostor izrecno odpira v heterogene rabe. Vse to načrtovalcem, razumljivo, predstavlja velik izziv. Od preloma tisočletja je izšlo kar nekaj študij, ki so se poglobljeno lotile prostorske problematike knjižnic prav z arhitekturnega in dizajnerskega vidika,²⁵ in dejansko smo bili od sredine devetdesetih pričá pravemu razcvetu knjižnične arhitekture – tako prenovam kot novogradnjám. Leckie in Hopkins navajata, da v Severni Ameriki še nikoli ni bilo toliko sredstev namenjenih prav gradnji ali obnovi osrednjih knjižnic;²⁶ podobno renesanso je doživel del Evrope, zlasti sever in zahod.²⁷ Tudi pri nas se lahko pohvalimo s številnimi novogradnjami in renovacijami: v času od leta 2000 do 2011 smo na novo zgradili deset javnih knjižnic, tako da ima danes tako rekoč vsako večje slovensko mesto sodobno knjižnično stavbo.²⁸ Knjižnice so opazno postale vidnejši del mestne podobe, celo pravcate turistične atrakcije.²⁹ To govori o okrepljenem pomenu fizičnega prostora knjižnic tudi v vse bolj digitaliziranem svetu oz. – prav zaradi njega. Kljub temu da digitalizacija dejansko odpira možnost e-knjižnice in s tem odpravlja nujnost fizičnega dostopa do gradiva, so se bojazni o zatonu zidanih

23 Gl. Ciolfi & de Carvalho, »Work Practices«, 119–136.

24 Conley, *Elsewhere*.

25 Gl. Warpole, *Contemporary Library Architecture*; Roth, *Library Architecture + Design*; Khan, *Better by Design*; L. Watson, *Better Libraries*; Schmidt, »On Library Architecture«; Black in Dahlkild, *Library Design*; tej temi je posvečena tudi vrsta spletnih portalov, mdr. *New Library Buildings in Europe*, ter že omenjena stran *Designing Libraries*.

26 »Public Place«, 327.

27 Gl. Warpole, *Contemporary Library Architecture*.

28 Nova Gorica (2000), Ptuj (2000), Novo Mesto (2001), Murska Sobota (2004), Domžale (2005), Velenje (2005), Šentjur (2006), Grosuplje (2007), Kranj (2011), Celje (2016). Tudi Mestna knjižnica Ljubljana je v zadnjih treh letih prenovila oz. na novo zgradila tri enote.

29 Arhitekturni kritik Trevor Boddy v tematski številki *Architectural Review* knjižnicám napoveduje t. i. Bilbao efekt. V tem slogu se oglašuje l. 2001 na-novo-odprta javna knjižnica v Nashvillu, ki nad vhodom sporoča: »A city with a great library is a great city« (Mesto s krasno knjižnico je krasno mesto). V Birminghamu je ena osrednjih atrakcij prav leta 2013 odprta javna knjižnica; podoben status uživata nova knjižnica v Aarhusu (2015) in Ghentu (2017); prihodnje leto se obeta otvoritev v Helsinkih.

knjižnic – in ni jih bilo malo,³⁰ izkazale za zgrešene. Za odvečne so se pokazale kvečjemu te bojazni same.

Vrsta raziskav je že razmeroma hitro pokazala, da se je raba knjižnic s posvojitvijo novih tehnologij kvečjemu povečala, mestoma celo podvojila ali potrojila.³¹

Nove informacijske tehnologije povečujejo, ne pa zmanjšujejo vlogo knjižnic, saj predstavljajo še eno orodje, vir oz. storitev, ki jih knjižnice ponujajo javnosti. Knjižnica se je opolnomočila kot centralizirana lokacija, ki kombinira nove informacijske tehnologije s tradicionalnimi oblikami znanja v na uporabnika osredotočenem, storitveno bogatem okolju. (Leckie in Hopkins, »The Public Place of Central Libraries«, 359)

To se je zgodilo kljub temu, da je ljudjem danes veliko več informacij preko spleta na voljo tudi od doma. A knjižnice vendar niso samo prostor dostopa do informacij. »Dejstvo, da imaš doma kavni avtomat, še ne pomeni, da ne boš redno zahajal v kavarne.«³² Knjižnica je še vedno tudi shramba knjig in zakladnica dokumentov, a bolj kot kadarkoli prej je postalo jasno, da ljudje hodijo v knjižnice tudi zaradi boljše izkušnje dela, zaradi vzdušja in številnih, t. i. neknjižničnih storitev. Med slednjimi se je kot glavni adut artikuliral prav prostor kot tak.

To spoznanje je (ob že omenjenih študijah, ki so se osredotočale predvsem na adaptacijo prostora novim tehnologijam) lansiralo vrsto razprav (in tudi raziskav) o socialnih in psiholoških učinkih knjižničnega prostora.³³

V dobi svetovnega spleta uporabniki hodijo v knjižnico tudi zaradi enkratnega ugodja nekakšne javne zasebnosti, »biti sam, a hkrati del skupnosti«, pri čemer dejstvo, da v knjižnici »biti sam« velja za družbeno sprejemljivo, nikakor ni nepomembno.³⁴ Ob sodobno oblikovanih, estetskih in udobnih prostorih je ena od glavnih privlačnosti delovna atmosfera kolektivne tišine: v družbi z ostalimi »sotrpini« marsikdo lažje dela. Po anketah sodeč so mnogi študentje hvaležni prav za socialno interakcijo, ki jo omogoča

30 Gl. npr. Lancaster, »Second Thoughts«, ali Carlson, »Deserted Library«. Po tej razlagi naj bi transformativna moč spleta pripeljala do brezpapirne družbe in zapuščenih knjižnic. Lancaster je sicer skoval izraz *paperless society* že davnega leta 1978, v eseju dvajset let kasneje pa obžaluje prav učinek tehnologije na knjižnične storitve. Strah pred opustelimi knjižnicami kljub očitno drugačnim trendom še danes izražajo zlasti nekateri avtorji, ki v prihodu e-knjige vidijo zaton civilizacije (gl. npr. Birkerts, *Gutenberg Elegies*; Ulin, *Lost Art of Reading*, itd.).

31 Shill in Tonner, »Creating a Better Place«, in »Does the Building Still Matter?«, Demas, »From the Ashes of Alexandria«; Fisher, Saxton, Edwards, Mai, »Seattle Public Library«; Mann, »The Research Library as Place«, gl. tudi spletni portal *Designing Libraries for 21st Century*.

32 Frischer, »The Ultimate Internet Café«, 51.

33 Ob omenjenih še Ranseen, »The Library as Place«, Fister, »Common Ground«, Osburn v Elmborg, »Libraries as the Spaces Between Us«, 338.

34 Demas, »From the Ashes of Alexandria«, 29; Greenhalgh in Worpole, *Libraries in a World of Cultural Change*, 52.

kombinacija knjižnice kot študijskega in družabnega prostora.³⁵ Prav zato, ker je v sodobnem komunikacijskem onesnaženju prava tišina »ogrožena vrsta«, jo je še toliko pomembneje zagotoviti vsaj v javni knjižnici, kjer pa še zdaleč ni več samoumevna (kar je veljalo tudi v večjem delu 20. stoletja).³⁶ V knjižnice namreč (v slogu nekaterih zgodovinskih predhodnic) izraziteje vstopajo nove vsebine in živo dogajanje.³⁷

Knjižnica postaja »visoko kakovostno srečevališče«, kraj druženja ljudi, idej in kultur, in kot taka konkurira, če ne celo izpodriva knjižnico kot zbirko knjig.³⁸ Če v iskalnik *Google* vnesete »the future of public libraries«, naletite na kopico povezav do člankov, ki večinoma govorijo o knjižnicah brez knjig.³⁹ Zato ne čudi, da se je pojavila vrsta predlogov za nova poimenovanja knjižnic, ki skušajo zaobjeti njeno multiplo identiteto in poudariti njen dinamični, kreativen, sodobni profil: od »živega laboratorija«, »družabnega in informacijskega centra«, *mediaspace*, do »templja znanja«, »palače človeške misli«, »kulturnega centra«, »raziskovalnega središča« in »super-knjižnice«.

Do tu se morda vse skupaj še bere kot zgodba o uspešni preobrazbi knjižnic v skladu z modernizacijo, informatizacijo, novimi delovnimi stili in družabnimi praksami. Vendar gornje ugotovitve ne kažejo celotne slike. Veljajo namreč predvsem za velike, nove ali prenovljene oz. dograjene knjižnice, za finančno zahtevne projekte, pri katerih je knjižnična stroka v sodelovanju z arhitekti in idejnimi načrtovalci premišljeno integrirala nove tehnologije v svoj prostorski in programski profil.⁴⁰ Take javne knjižnice so v resnici izjemno priljubljene, množično obiskane in uporabljane. A to nikakor ne velja za vse. Marsikje so zlasti majhne knjižnice v odročnih krajih pozabljene zastarale.

To postane očitno ob nastopu gospodarske krize, ko so predvsem v Veliki Britaniji, pa tudi v ZDA in Kanadi ob sicer izrazitem revoltu prebivalcev pozaprlji številne lokalne knjižnice. V Veliki Britaniji so jih med letoma 2011 in 2015 ukinili kar 343; 8000 ljudi je izgubilo službe. V načrtu naj bi bil umik še sto enajstih entot.⁴¹

Simptomatično je, da se kljub očitnemu uspehu novih knjižnic in jasnim znakom učinkovitega soobstoja virtualne in zidane knjižnice v opravičevanju zapiranj krizni diskurz sklicuje na dokazano zmoten mit o odvečnosti knjižnic

35 Demas, op. cit., 29–33.

36 Freeman, »The Library as Place«, 5. Nekateri avtorji v zvezi s tem predlagajo stopenjsko ločevanje med »tihimi« in (zgolj) »tišjimi« prostori knjižnice, *silent in quiet* (Pettersson, *Library as Space*, 60–61).

37 Demas že leta 2002 v analizi 182 na novo zgrajenih oz. prenovljenih knjižnic v ZDA navaja, da jih 17% ponuja t.i. ustvarjalne laboratorije, 20% jih ima avditorij, 25% vključuje umetniško galerijo, 32% kavarno, 53% seminarske sobe, 83% pa konferenčne dvorane (Demas, »From the Ashes of Alexandria«, 32).

38 Warpole, *Contemporary Library Architecture*, 54.

39 Spinks, »The Future of Libraries«, *Good*, 4. 1. 2015; Kaser, »The Library of the Future«; Agresta, »What Will Become of the Library?«; Resnick, »What the Library of the Future Will Look Like?«; Rock, »The Future of Libraries«.

40 Freeman, »The Library as Place«, 2.

41 »350 libraries have closed«, *Daily Mail Online*, 29. 3. 2016.

v e-dobi, ki naj utemelji zmanjševanje investicij v fizične knjižnice (oz. njihovo združevanje, nadomeščanje profesionalnega kadra s prostovoljci ipd.).⁴² Tudi če bi tehnologizacija in omreženost domov res zmanjševala njihov pomen, bi knjižnice še vedno ostale usodnega pomena za vse tiste brez dostopa do spleta in brez računalnika.⁴³

A veliko usodnejše kot tehnologija knjižnice ogroža upad denarne podpore, zaradi česar se ne morejo uspešno prilagoditi novim uporabniškim potrebam. Dejstvo je namreč, da stroški upravljanja knjižnic naraščajo: stane tehnično-infrastrukturalna adaptacija prostorov, stane nabava raznolikih formatov materialov, stanejo licence in vzdrževanje naprav, stane (do)izobraževanje knjižničnega osebja in stane tudi izobraževanje uporabnikov.⁴⁴ A četudi drži, da bo – kot zapiše Demas – »v kiberdobi resnični prostor in vabljiva arhitektura pomembnejša kot kadarkoli prej«,⁴⁵ Jenkins v analizi zapiranja knjižnic v Veliki Britaniji ugotavlja, da jih pokoplje predvsem pomanjkanje sredstev za ustvarjanje živega programa. »Moč post-digitalne dobe je v živem stiku, ne v knjigah, pač pa v bralcih, v njihovem srečevanju in povezovanju ob skupnih izkušnjah.«⁴⁶ Do enakih zaključkov pride Meyer, ki spremlja položaj javnih knjižnic v Ameriki: »Obstaja empirični dokaz, da knjižnice, ki dobijo več sredstev, privabijo več ljudi. Če vlada vanje ne investira, čemur smo priča vse od leta 2009, jim obisk upade.«⁴⁷

Ampak kriza relativizira tudi uspeh sodobnih velemestnih javnih knjižnic, ki imajo sicer več sredstev za vzdrževanje »živih laboratorijev«. Njihov heterogeni profil se v času okrepljene komercializacije in privatizacije sooča predvsem z izzivom ohranjanja *javnega* javne knjižnice.

KOMERCIALIZACIJA IN PRIVATIZACIJA JAVNEGA PROSTORA

Velike investicije v knjižnico kot urbano atrakcijo, opremljeno z najnovejšo tehnologijo, pogosto zamegljijo spremljajoče politično-ekonomske vplive na status knjižic. Na to v članku z naslovom *The Public Place of Central Libraries: Findings from Toronto and Vancouver* leta 2002 odmevno opozorita Gloria Leckie in Jeffrey Hopkins. V njem na primeru dveh največjih javnih knjižnic v Kanadi artikulirata pomen, funkcijo in učinke knjižnice kot javnega prostora in pokažeta na tendence, ki (lahko) to vlogo spodkopljejo. Ob tem zapišeta:

42 McFerman, »Library Whingers«.

43 Bellamacina, »We can't lose public libraries«.

44 »The Public Place«, 2002.

45 »From the Ashes of Alexandria«, 44. Knjižnični ambient seveda nikoli ni bil nepomemben: francoski učenjak in bibliotekar Gabriel Naudé je že l. 1627 v najstarejšem znanem traktatu o organiziranju knjižnice, *Advis pour dresser une bibliothèque*, velik pomen pripisal prav dizajnu in dekoraciji.

46 Jenkins, »Libraries Are Dying«.

47 »Fewer Americans are Visiting Local Libraries«.

[O]be knjižnici ustrezata normativnim idealom uspešnega javnega prostora in predstavljata pomemben vir v vse bolj informatizirani ekonomiji znanja, a njuno večplastno vlogo uspešnega javnega prostora ogrožajo interesi zasebnega trga, ki spodkopavajo ideološko osnovo same institucije. (Leckie in Hopkins, »The Public Place«, 326)

Leckie in Hopkins mislita javno knjižnico v luči habermasovske javne sfere, tj. kot inherentno demokratično, nevtralno in inkluzivno institucijo, ki igra ključno vlogo v javnem življenju: deluje kot prostor javne komunikacije, je promotor, generator in osrednji proizvod javne kulture, materialni izraz pomena znanja v družbi in skupnih vrednot (itn.).⁴⁸ Ampak postindustrijska družba poznega kapitalizma s potrošništvom kot dominantno ideologijo spreminja tudi naravo javnega, javnih krajev in institucij.

Mentaliteta »troši & plačaj«, ki ji podlega vse več politikov in državljanov, je sumničava do univerzalnih storitev za vse, zato so se javne institucije, kot so bolnišnice, muzeji, šole in knjižnice, bolj in bolj prisiljene obračati k zasebnim, korporacijskim sponzorjem in komercialnim naložbam, ali celo zasebnim filantropom. Naslanjanje na zasebni kapital se v knjižnicah opazno kaže v vdoru komercialnih storitev in ponudbe v knjižnične prostore. Prodajanje knjig, darilne galanterije, majic, vrečk, skodelic, razglednic, prigrizkov itd. je samo nekaj načinov, s katerimi so se knjižnice prisiljene financirati v času reducirane javne podpore. V tem spominjajo na profitne izposojevalnice 18. in 19. stoletja s povsem drugačno namembnostjo. Javne knjižnice danes stopajo v komercialne posle, ki bi se še pred nekaj desetletji zdeli nezaslišani. Vancouvrska javna knjižnica se je tako denimo povezala s podjetji za sponzorstvo in postala prva knjižnica v Severni Ameriki s podjetniškim logotipom na članski izkaznici.⁴⁹ Mnoge knjižnice so morale pristati na to, da fizični prostor delijo z drugimi, komercialnimi ponudniki; zgoraj omenjene novodobne super-knjižnice so tako pogosto plod poslovnega sodelovanja z zasebnimi partnerji. *Winchester Discovery Centre* je hkrati knjižnica, umetnostna galerija in gledališka dvorana. Še bolj pomenljiv je, že poimensko, primer londonske *Idea Store*, ki združuje javno knjižnico, plesni studio in sobe za poslovne sestanke.⁵⁰

Kljub njihovi priljubljenosti javne knjižnice ogroža prav ideološka preusmeritev od nevtralnih javnih institucij k zasebnim interesom tržne ekonomije. Grožnja je ideološka, ne tehnološka, poudarjata Leckie in Hopkins: v pritisku zasebnih interesov v obliki poblagovljenja, znamčenja in spremljevalnih stroškov. Ob okleščeni vladni subvenciji in naraščajočih stroških informacijskega menedžmenta je tisto, kar zlagoma spreminja identiteto knjižnic, prav odvisnost od zasebnega financiranja.

48 Ibid. Izbrani poudarki so s strani 326–333.

49 Leckie in Hopkins, »The Public Place«.

50 Warpole, *Contemporary Library Architecture*.

Takšna javno-zasebna partnerstva spreminjajo našo javno kulturo na načine, ki jih še ne moremo povsem doumeti,⁵¹ niti predvideti, a dejstvo je, da – kot ugotavljata tudi že Sennett in Harvey⁵² – vstop zasebnega interesa vedno okrepi nadzor in omeji dostop javnosti, s tem pa neizogibno zmanjšuje socialno interakcijo in raznolikost. Knjižnice se (lahko) s tem približajo številnim javno uporabljanim prizoriščem v zasebni lasti, kot so zabavišča in trgovska središča, ki v skladu svojimi hišnimi pravili tako ali drugače omejujejo dostop tistim, ki ne »sodijo tja«, s tem pa prispevajo k družbeni segregaciji, slabijo občutek pripadnosti skupnosti in v temelju zanikajo ključne postavke nevtralnosti in odprtosti »pravih« javnih prostorov. Velike osrednje javne knjižnice bodo sicer povsem verjetno ostale uspešne in obiskovane – a ne nujno tudi povsem javne.⁵³

KNJIŽNICE KOT TRETJI PROSTOR?

Glede na osrednje sporočilo gornje študije močno preseneti, da se Leckie in Hopkins v obravnavi javnosti javne knjižnice navežeta na koncept tretjega prostora, *third place*, kot ga v sociološki klasiki *The Great Good Place* (1989) utemelji Ray Oldenburg in je danes v knjižnični stroki izjemno popularen.⁵⁴ Največ se ga omenja v zvezi z novodobno preobrazbo knjižničnega prostora v nekakšno javno dnevno sobo. Ob iskalnem pojmu »knjižnica, tretji prostor« – naj bo v slovenščini ali v angleščini – se na spletu prikaže morje zadetkov, večinoma spletnih strani knjižnic, ki se (samo)oklicujejo za tretje prostore.⁵⁵ Pozicioniranje knjižnice kot tretjega prostora je tudi del prejšnjega in aktualnega strateškega načrta Mestne knjižnice Ljubljana in direktiva, priporočena s strani razvojnih strategij EU.⁵⁶

Tretji prostor je torej postal nekakšna stalnica v diskurzu o sodobnem knjižničarstvu oz. knjižničnem prostoru, zato preseneča, kako malo je

51 Poletni program branja, ki ga financira neko podjetje, sam po sebi morda še res ne predstavlja grožnje, a je kljub temu del teh istih tendenc. Kako natančno ločiti med komercialno naložbo, ki samo zagotavlja normalno delovanje knjižničnih storitev, in tisto, ki pa dejansko preoblikuje poslanstvo knjižnice v škodo strank in institucije, je težko razložiti, za to potrebujemo več raziskav in več premisleka (Leckie, Hopkins, »The Public Place«, 360).

52 Sennett, *The Conscience of the Eye*; Harvey, *Spaces of Capital*.

53 Leckie in Hopkins s svojim člankom spodbudita razpravo na temo knjižnic kot javnega prostora: leto kasneje izide knjiga J. E. Buschmana *Dismantling the Public Sphere*; leta 2007 pa Leckie in Buschman izdeta zbornik *The Library as Place: History, Community, and Culture*, in se podpišeta pod uvodni članek »Space, Place and Libraries«. Gl. tudi Wiegand v Demas, »Library as Place«.

54 Leckie in Hopkins sicer nikjer v članku ne uporabita izraza tretji prostor, pač pa dosledno govorita le o Oldenburgovem javnem prostoru, kar – namerno ali ne – zabriše problematično naravo javnosti tega tretjega prostora.

55 Gl. npr. »Naj knjižnica postane vaš tretji prostor« (www.vrhnika.si/?m=news&id=7227); Valenčič, »Ideja«; Žibert, »Knjižnica je veliko več kot izposojevalnica knjig«. Angleških strani je seveda še veliko več, o čemer pričajo zadetki v spletnem iskalniku Google, če vanj vnesemo omenjeni termin.

56 *Strategija razvoja slovenskih splošnih knjižnic 2013-2020*.

poglobljene razprave o implikacijah vpeljave tega koncepta v prostorsko politiko knjižnic – ki nikakor ni neproblematična. Sama mislim, da knjižnična stroka idejo tretjega prostora večinoma povzame premalo kritično: razume ga preprosto kot prostor preživljanja časa med domom in službo, prostor vmesnosti med javnim in zasebnim, kot kraj, kjer se človek lahko počuti tako kot doma oz. tako dobro kot doma. Kar ni narobe, je pa preplitko, saj je Oldenburgova ideja sama po sebi precej bolj kompleksna, obenem pa preozka in zato po mojem tudi neustrezna oznaka za knjižnični prostor.

Kot Oldenburg uvodoma sam pove, izraz *third place*⁵⁷ uporabi kot generično oznako za prizorišče neformalnega javnega življenja; tj. za raznotere javne prostore, kjer se ljudje zadržujejo (redno in prostovoljno), ko niso ne doma ne v službi (ki si sicer po pomembnosti in preživetem času delita prvo in drugo mesto), in kjer lahko izkusijo t.i. tretjo dimenzijo življenja, osvobojeno omejitev dela in doma – prostor družabnosti. To je po Oldenburgu ključno ne samo za zadovoljstvo posameznika na mikro-ravni njegovega življenja, pač pa tudi širše in dolgoročno za razvoj skupnosti, odgovorno državljanstvo, za demokracijo, civilno-družbena gibanja itn.

Njegovo opažanje je izrazito vpeto v specifične družbeno-zgodovinske okoliščine Amerike po 2. svetovni vojni in vsakdanjega življenja srednjega razreda v ameriških predmestjih, kjer drugače kot v Evropi zazna izrazito pomanjkanje oz. kar odsotnost neformalnega javnega življenja, ki bi presegalo pasivno potrošnjo. To sta opazila tudi že Jane Jacobs in Richard Sennett, kasneje pa še Robert Putnam.⁵⁸ V tem smislu je Oldenburgovo slavljenje tretjih prostorov klic proti popolni privatizaciji in izolaciji vsakdanjega življenja in po odpiranju v skupnostno, v povezovanje in druženje.

Oldenburg očrta osem glavnih značilnosti tretjih prostorov, kamor uvrsti kavarne, knjigarne, bare, frizerske salone in druga zbirališča v srcu skupnosti, kot se izrazi v podnaslovu knjige.⁵⁹ Prvič, tretji prostor stoji na »nevtralnem ozemlju«, kjer so vsi udeleženci v enakem položaju, nihče ni bolj domač od drugih, nihče ne igra gostitelja (ljudje prihajajo in odhajajo po lastni volji; vsi so dobrodošli). Drugič, je odprt za splošno javnost, ni izključujoč, deluje izenačevalno in povezovalno. Tretjič, osrednja aktivnost je pogovor, konverzacija (izmenjava informacij). Četrtoč, je zlahka fizično dostopen in tja greš lahko sam, pa boš vedno koga srečal (deluje tudi zvečer in ob koncu tedna, ko ljudje ne delajo). Petič, ima svoje stalne stranke in te so njegov največji adut, ker ustvarijo pravo vzdušje. Šestič, kot prostor je neizrazit in vablivo domačen (zato da se tudi stranke ne morejo vesti pretenciozno).

57 Oldenburg govori o »third place«, ne o »third space«, v slovenščini pa se je striktno uveljavil prevod tretji prostor.

58 Jacobs, *Umiranje*; Sennett, *The Fall*; Putnam, *Bowling Alone in Better Together*.

59 Medtem ko se je izvorni podnaslov leta 1989 glasil: *Cafés, Coffee Shops, Community Centers, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You through the Day*, kasnejše izdaje leta 1991 in 1997 uporabljajo nekoliko drugačno verzijo: *Cafés, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons and Other Hangouts at the Heart of a Community*.

Sedmič, vzdržuje igrivo, zabavno, sproščeno vzdušje. In osmič, predstavlja dom, stran od doma, nudi psihološko udobje zasebnosti.

Natančno branje pokaže, da je tretji prostor nekaj, čemur ne ustrezajo niti vsi kraji, ki jih v podnaslovu knjige navede avtor sam, in hitro postane jasno tudi nekaj, kar je prevečkrat spregledano: da tretji prostor nastane šele skozi proces soustvarjanja med uporabniki, da se ga skratka ne da ustvariti samega po sebi, pač pa je vselej šele rezultat oz. učinek nenehnega dela; da potrebuje čas in se mora ves čas obnavljati.⁶⁰

A ključno je, da so vsi primeri tretjih prostorov, ki jih navaja Oldenburg, v resnici komercialne institucije, česar Oldenburg sicer sploh ne eksplicira, a velja prav za vse kraje, ki jih obravnava. In čeprav Oldenburg poudarja, da profit ni in ne more biti osrednji motiv vzdrževanja tretjih prostorov, ostaja dejstvo, da gre v osnovi za kraje trošenja za dobiček lastnikov. Zato je seveda razumljivo, da mednje ne uvrsti javnih knjižnic, in to niti v svoji zadnji knjigi na to temo z naslovom *Celebrating the Third Place: Inspiring Stories about the »Great Good Places« at the Heart of Our Communities* (2001), kjer aktualizira svoj seznam, kar je zgovorno, saj so knjižnice v tem času že doživljale svojo preobrazbo in se je o tem tudi precej pisalo. (Pač pa doda še telovadnico in vrtnarijo oz. *garden shop*.)

Če bi vendarle hoteli potegniti neke vzporednice med knjižnicami in izvornim konceptom tretjega prostora, bi jih lažje našli v zgodovini. Oldenbergov tretji prostor veliko bolj ustreza politiki izposojevalnih knjižnic 18. in 19. stoletja, ki so bile v resnici komercialne ustanove in so ob industrializaciji, ki je ločila delo od doma, skupaj s kavarnami in mnogimi drugimi prostočasnimi institucijami dejansko formirale cono družabnosti med javnim in zasebnim.⁶¹

Tudi v sodobnih knjižnicah sicer prepoznamo nekaj lastnosti tretjega prostora. Rečemo lahko, da so stranke med seboj enakovredne, da so prostori odprti in dostopni, da je vzdušje sproščeno in da skuša knjižnica vsaj v nekaterih aspektih delovati kot »dom, stran od doma«. Ostale karakteristike – redne stranke, ki se med seboj poznajo; konverzacija kot osrednji motor dogajanja; igrivo, zabavno vzdušje, pa so mogoče kvečjemu v navezavi na posamične knjižnične storitve oz. aktivnosti, kot so bralni krožki ali druga druženja, kjer se formira redno članstvo in je pogovor v središču, saj so sicer knjižnice tudi dragocen prostor umika, koncentriranega dela v miru in tišini.

60 Kot idealno-tipski se v literaturi kot zgled tretjega prostora pojavljajo fiktivna srečevališča iz televizijskih serij *Na zdravje (Cheers)*, *Prijatelji in Seinfeld* – vsakokrat gre za bar oz. kavarno ali bistro, kjer se redno dobivajo glavni akterji serije.

61 Arenson, »Libraries in Public«, 42–60.

RAZPRAVA

Kljub privlačnosti Oldenburgove ideje je misliti sodobne javne knjižnice na način tako razumljenega tretjega prostora v resnici zaskrbljivoče. Najprej zato, ker je Oldenburgova konceptualizacija javnega prostora preozka za vse, kar mora nuditi sodobna javna knjižnica, predvsem pa zaradi tržne dimenzije, ki jo Oldenburgov tretji prostor nereflektirano implicira. Nekritična navezava knjižnic na tretji prostor daje napačno sporočilo, da je treba misliti knjižnice kot podjetja, ki v času e-gradiv in vsepovsodnega dostopa do interneta tržijo prostor v konkurenci s knjigarnami in kavarnami, celo v konkurenci z udobjem doma, ki v Google eri po svoje ravno tako ogroža teritorij knjižnic. Posledično morajo biti knjižnice bolj privlačne kot *Starbucks* ali *Barnes&Noble*.⁶²

Prav gotovo je treba knjižnico misliti tudi kot fizično privlačen kraj, vendar, kot zapiše Elmborg, »razvijanje komercialnega odnosa do prostora vodi stran od bolj produktivnih načinov zamišljanja knjižnic«. ⁶³ Razumeti prostor knjižnice predvsem v pomenu kavarniške družabnosti ne krepi kvalitet knjižnice kot javnega prostora in ne podčrtuje njene generične specifične. Udoben ambient je mogoče doseči in reproducirati tako rekoč povsod, a to ustvarja abstraktne prostore, ki so izpraznjeni svojega naravnega bistva, kar je po LeFebvru neposredna posledica intervencije kapitala in pomeni le več istega.⁶⁴

Shannon Mattern⁶⁵ v tej zvezi problematizira še eno izrazito tendenco sodobnih javnih knjižnic, tj. da se predstavljajo kot prostor ustvarjanja novega znanja, kot nekakšen kreativni laboratorij z unovčljivo produkcijo svojih strank. V to smer meri ideja t. i. kreativnic (*makerspace*), hekerskih laboratorijev oz. digitalnih studijev, ki jih knjižnice pospešeno vključujejo v svoje prostore (Slika 8).⁶⁶

62 Lowe in Cummings, »Small Spaces, Small Budget«, 18; Farrelly v: Elmborg, »Libraries as the Spaces Between Us«, 340.

63 V ilustracijo navaja poslovno vodilo denverske javne knjižnice, namreč »na prostor knjižnice prenesti najboljše zamisli iz trgovanja s potrošniki«. V skladu s tem so ponudili udobne sedeže, postregli s kavo in razstavili po več novih izvodov knjižnih uspešnic (Elmborg, »Libraries as the Spaces Between Us«, 338–339).

64 Le Febvre, *La Production d'Espace*.

65 Mattern, »Library as Infrastructure«.

66 Mestna knjižnica Ljubljana je spomladi 2017 v knjižnici Polje otvorila svojo prvo kreativnico z osrednjo atrakcijo – 3D tiskalnikom. »Prostor, kjer bodo uporabniki lahko s pomočjo sodobne tehnologije ustvarjali in razvijali svoje ideje« je dobila tudi knjižnica Franceta Bevka v Novi Gorici (Marussig, »Prostor za mlade krativce«).

Slika 8: Kreativnica (*makerspace*) v knjižnici in kulturnem centru v Aarhusu na Danskem, 2015

Matternova navaja vrsto primerov iz ZDA, ki po mnenju nekaterih sodobno javno knjižnico kažejo v vlogi demokratizatorja podjetništva, podpornika zagonskih podjetij oz. ponudnika lastne odprtokodne tehnologije in neodvisnih medijev.⁶⁷ Ne gre le za to, da tovrstna ponudba praviloma pomeni vstop komercialnih ponudnikov in podjetij v knjižnične prostore in jemlje prostor tihim conam. »Spodbujanje in navdušenje nad takimi projekti se spogleduje z neoliberalnimi vrednotami.«⁶⁸ Utelesa logiko unovčljivih rešitev, gonjo za učinkovitost in inovacijo in promovira idejo, da je »narediti nekaj novega« enako kot »ustvariti novo znanje«, kar je lahko nevarna zmota. Ampak, »kakšno znanje dobimo, ko na 3D tiskalniku natisnemo obesek za ključel?«, se retorično sprašuje Matternova.⁶⁹

Kritika prevladujoče komercializacije knjižnic terja nova izhodišča in drugačno zamišljanje delovanja javne knjižnice. V nasprotju s pričakovanji je to mogoče prav s pomočjo koncepta tretjega prostora, vendar v nujnem odmiku od Oldenburgovih nastavkov. Njegov ideal javne sfere so mnogi že zavrnil kot preživet in ga (največkrat v kontekstu drugih disciplin, tj. zunaj urbane sociologije) tudi kritično redefinirali.⁷⁰ Pri tem je pomenljivo, da vsi po vrsti dosledno uporabljajo izraz *third space* (in ne *third place*), ki omogoča

67 *Carnegie Library* v Pittsburghu je s pomočjo Googla in Heinzove fundacije vpeljala tedenske delavnice, kjer se mladi lahko seznanijo z najnovejšo tehnološko opremo; *Chattanooga Library* je na 12.000 kvadratnih metrih otvorila neke vrste javni laboratorij za izobraževalne storitve, produkcijo in povezovanje znanja, kjer mdr. ponujajo 3D tiskalnike, laserske in vinilne rezalnike in šivalne stroje (Resnick, »What the Library of the Future Will Look Like?«).

68 Ibid.

69 Mattern, »Library as Infrastructure«.

70 Gl. Wohl, »The Turkish Tea Garden«; Yuen & Johnson, »Leisure Spaces, Community, and Third Places«; Rocielle in Carpenter II, »Navigating the Third Space«; Wright, »From 'third place' to 'third space'«. Del kritike se praviloma nanaša na habermasovska izhodišča Oldenburgove študije, v kar se tukaj ne moremo spuščati.

bolj odprto, manj na fizični prostor vezano interpretacijo pomena.⁷¹ V tem smislu tretji prostor nastopa kot koncept preseganja pripadnosti eni od dveh možnosti oz. entitet, naj je to kultura, spol ali družbena vloga; predstavlja skratka odprto mesto možnosti in dialoga, povezovanja razlik, srečevanja in raznoterosti. Je prostor mejnosti, vmesnosti, nedorečenosti, hibridnosti, in to v številčnejših pomenih kot zgolj v razmerju med javnim in zasebnim, delom in domom. Homi Bhabha pojem uporabi in nadgradi v postkolonialni teoriji; Hollingshead v študijah prostega časa,⁷² pojavlja se v literaturi na temo migracij, teorije identitet, spolnih in etničnih; na področju izobraževanja v kontekstu interakcije med učiteljem in učencem, med igro in učenjem,⁷³ zadnje čase pa vse bolj tudi v navezavi na virtualni prostor novih tehnologij.⁷⁴

Knjižnična stroka mora v teoriji in praksi razviti bolj ambiciozno razumevanje tretjega prostora, ki presega zgolj ustvarjanje vzdušja urbane dnevne sobe in ni kopija Oldenburgovega, pač pa prestopa iz fizično ambientalnega razumevanja v paradigmatsko. Zastaviti in implementirati ga mora kot kreativen, relacijski, delovni koncept, ki se kaže v načinu in delu knjižničarjev in institucionalni naravnosti s posluhom za različnost in drugačnost, z občutljivostjo in odprtostjo do potreb okolice. Estetika prostora in ambient sta tu samo okvir, spodbudna okoliščina. Delujoč v tej smeri, pa knjižnica in njen (tako razumljen tretji) prostor v današnjem času poglobljene neenakosti in socialnih kriz preprosto nimata konkurence.

V času izzivov in preobrazb knjižnična stroka zato najbolj potrebuje nov epistemološki okvir. V tej luči se zdi izjemno uporabna konceptualizacija knjižnice kot multiple infrastrukture oz. infrastrukturne ideologije, kot jo predloži Shannon Mattern:

Misliti knjižnico kot mrežo povezanih infrastruktur – arhitekturnih, tehnoloških, družbenih, intelektualnih in etičnih – lahko pomaga bolje identificirati vloge, za katere želimo, da jih igra, in definirati, kaj lahko od nje pričakujemo. (Mattern, »Library as Infrastructure«)

Samo tako bo lahko usklajevala in razvijala različne, povezujoče in tudi nasprotujoče si tendence in delovala obenem kot prostor debat in tišine, kontemplacije in druženja, inovacije in kreacije, pa tudi kot »prostor izjeme«, umika od pričakovanih zahtev in prevladujočih trendov sodobnega vsakdana.

71 Za natančno razlago pomenske razlike med *space* in *place* gl. Leckie in Buschman, »Space, Place and Libraries«.

72 Bhabha, *The Location of Culture*; Hollingshead, e. g. »Tourism, Hybridity, and Ambiguity«.

73 Irving & Young, »Perpetual Liminality«; H. L. M. Jacobs, »Information literacy«; T. M. Pennington, *Third Space*.

74 Wright, »From 'third place' to 'third space'«; Wright, Graham, Jackson, »Third Space, Social Media and Everyday Political Talk«; Yuen in Johnson, »Leisure Spaces, Community, and Third Places.«

V knjižnici je prostor tako za podjetniške vsebine kot za alternativno realnost, kjer znanje nima nujno denarne vrednosti, kjer učenja ne stimulira gonja za profit in unovčljiva učinkovitost. In v skladu s tem je treba vedno znova preizpraševati in aktualizirati tudi dominantni knjižnični diskurz.

BIBLIOGRAFIJA

- »350 libraries have closed«, *Daily Mail Online*, 29. 3. 2016, www.dailymail.co.uk/news/article-3513148/350 (obiskano maja 2017).
- »About designing libraries«, www.designinglibraries.org.uk/index.asp?PageID=5 (obiskano maja 2017).
- Agresta, Michael. »What Will Become of the Library? How it will evolve as the world goes digital?« *Slate*, 22. 4. 2014, www.slate.com/articles/life/design/2014/04 (obiskano maja 2017).
- Allan, David. »The Advantages of Literature: The Subscription Library in Georgian Britain.« V: *The Meaning of the Library. A Cultural History*, ur. Alice Crawford, 103–124. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Angleško-slovenski slovar bibliotekarske terminologije*, www2.arnes.si (obiskano maja 2017).
- Arenson, Adam. »Libraries in Public before the Age of Public Libraries: Interpreting the Furnishings and Design of Athenaeums and Other 'Social Libraries', 1800–1860.« V: *The Library as Place. History, Community, and Culture*, ur. John E. Buschman in Gloria J. Leckie, 41–60. Westport: Libraries Unlimited, 2007.
- Battles, Matthew. *Library: An Unquiet History*. New York: W. W. Norton & Company, 2003–.
- Bellamacina, Greta. »We can't lose public libraries – they're as crucial for students as ever.« *The Guardian*, 5. 2. 2016., www.theguardian.com/education/2016/feb/05-public-libraries-crucial-for-students-closures (obiskano maja 2017).
- Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. London: Routledge, 1994.
- Birkerts, Sven. *The Gutenberg Elegies. The Fate of Reading in an Electronic Age*. London: Faber & Faber, 2006.
- Black, Alistair in Nan Dahlkild, ur., *Library Design, from Past to Present, Library Trends* 60, št. 1 (2011): 1–10.
- Boddy, Trevor. »The library and the city«, *The Architectural Review* 44 (junij 2006): 46–84.
- Buschman, John E. in Gloria J. Leckie. »Space, Place, and Libraries: An Introduction.« V: *The Library as Place. History, Community, and Culture*, ur. John E. Buschman in Gloria J. Leckie, 3–28. Westport: Libraries Unlimited, 2007.
- Campbell, James W. P. *The Library: A World History*. Chicago: University of Chicago Press, 2013.
- Carlson, Scott. »The Deserted Library«. *Chronicle of Higher Education*, 46, št. 12 (2001): 35–38.
- Ciolfi, Luigina & Aparecido Fabiano Pinatti de Carvalho. »Work practices, nomadicity and the mediational role of technology.« *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)* 23, št. 2 (2014): 119–136.
- Conley, Dalton. *Elsewhere, U.S.A. How we got from the company man, family dinners, and the affluent society to the home office, blackberry moms, and economic anxiety*. New York: Pantheon Books, 2009.

- Cowham, Brian. *The Social Life of Coffee. The Emergence of the British Coffeehouse*. New Haven in London: Yale University Press, 2005.
- Crawford, Alice, ur. *The Meaning of the Library. A Cultural History*. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Crawford, Alice. »The Renaissance Library and the Challenge of Print.« V: *The Meaning of the Library. A Cultural History*, ur. Alice Crawford, 72–90. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Davis, Lennard J. *Factual Fictions: The Origins of English Novel*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1983.
- Demas, Sam. »From the Ashes of Alexandria: What's Happening in the College Library?« V: *Library as Place*, 25–40. Washington, D. C.: Council on Library and Information Science, 2005.
- Designing Libraries for 21st Century*, www.ncsu.edu/mckimmon/cpe/opd/libraries/ (obiskano maja 2017).
- Designing Libraries*, www.designinglibraries.org.uk (obiskano maja 2017).
- Ellis, Markman. *The Coffee House. A Cultural History*. London: Weidenfeld & Nicholson, 2004.
- Elmborg, James K. »Libraries as the Spaces Between Us: Recognizing and Valuing the Third Space.« *Reference & User Services Quarterly* 50, št. 4 (2011): 338–350.
- Erickson, Lee. *The Economy of Literary Form. English Literature and the Industrialization of Publishing, 1800–1850*. Baltimore in London: The Johns Hopkins University Press, 1996.
- Fisher, Karen E., Matthew L. Saxton, Phillip M. Edwards in Jens-Erik Mai. »Seattle Public Library as Place: Reconceptualizing Space, Community, and Information at the Central Library.« V: *The Library as Place. History, Community, and Culture*, ur. John E. Buschman in Gloria J. Leckie, 135–160. Westport: Libraries Unlimited, 2007.
- Fister, Barbara. »Common Ground: Libraries and Learning.« *Library Issues* 25, št. 1 (2004), <http://homepages.gac.edu/~efister/LIcommonground.html> (obiskano maja 2017).
- Freeman, Geoffrey T. »The Library as Place. Changes in Learning Patterns, Collections, Technology, and Use.« *Library as Place. Rethinking Roles, Rethinking Space*, 1–9. Washington, D.C.: Council on Library and Information Science, 2005.
- Frischer, Bernard. »The Ultimate Internet Cafe.« V: *Library as Place*, ur. Geoffrey T. Freeman, 41–55. Washington, D.C.: Council on Library and Information Science, 2005.
- »Future library – a fascinating mystery«, <http://keskustakirjasto.fi/en/2011/03/11/> (obiskano maja 2017).
- Greenhalgh, Liz, Ken Worpole in Charles Landry, ur. *Libraries in a World of Cultural Change*. London: UCL Press, 1995.
- Hall, Edith. »Adventures in Ancient Greek and Roman Libraries.« V: *The Meaning of the Library. A Cultural History*, ur. Alice Crawford, 1–30. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Hamlyn, M. Hilda. »Eighteenth-century Circulating Libraries in England.« V: *The Library* 5, št. 1 (1947): 197–222.
- Harvey, David. *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. London: Routledge, 2001.
- Hollingshead, Keith. »Tourism, Hybridity, and Ambiguity: The Relevance of Bhabha's Third Space.« *Journal of Leisure Research* 30, št. 1 (1998): 121–156.
- Irving, Allan in Thomas Young. »Perpetual Liminality: Re-readings of Subjectivity and Diversity in Clinical Social Work Classrooms.« *Smith College Studies in Social Work* 74, št. 2 (2004): 213–227.

- Jacobs, Edward H. »Eighteenth Century British Circulating Libraries and Cultural Book History.« *Book History* 6 (2003): 1–22.
- Jacobs, H. L. M. »Information Literacy and Reflective Pedagogical Praxis.« *Journal of Academic Librarianship* 34, št. 3 (2008): 183–201.
- Jacobs, Jane. *Umiranje in življenje velikih ameriških mest*. Prevod Nina Kozinc. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2009.
- Jenkins, Simon. »Libraries are dying – but it's not about the books.« *The Guardian*, 22. 2., 2016, www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/22/libraries-dying-books-internet (obiskano maja 2017).
- Kaser, Gretschel. »The Library of the Future is Empty and It's All About Experience.« *Public Library Online*, 10. 10. 2016, <http://publiclibrariesonline.org/2016/10/the-library-of-the-future-is-coming-and-its-all-about-experience/> (obiskano maja 2017).
- Kaufman, Paul. »In Defense of Fair Readers.« *Review of English Literature* 8, št. 2 (1967): 68–76.
- Kelly, Thomas: *Early Public Libraries. A History of Public Libraries in Great Britain before 1850*. London: The Library Association, 1966.
- Keymer, Thomas in Peter Sabor. *Pamela in the Marketplace. Literary Controversy and Print Culture in Eighteenth-Century Britain and Ireland*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Khan, Ayub. *Better by Design. An Introduction to Planning and Designing a New Library Building*. London: Facet Publishing, 2009.
- Lancaster, F. W. »Second Thoughts on the Paperless Society.« *Library Journal* (15. september 1999): 48–50.
- Leckie, Gloria J. in Jeffrey Hopkins. »The Public Place of Central Libraries: Findings from Toronto and Vancouver.« *Library Quarterly* 2., št. 3 (2002): 326–372.
- Le Febvre, Henri. *La production de l'espace*, Paris: Anthropos, 1974.
- Lowe, Louise in Roylee Cummings. »Small Spaces, Small Budget, Big Results: Creating User-Centered Learning Space on a Budget.« *Georgia Library Quarterly* 46, št. 1 (2009): 18–25.
- Mann, Thomas. »The Research Library as Place.« V: *The Library as Place. History, Community, and Culture*, ur. John E. Buschman in Gloria J. Leckie, 191–206. Westport: Libraries Unlimited, 2007.
- Marussig, Mitja. »Prostor za mlade kreativce.« *Primorske novice*, 6. 4. 2017, www.primorske.si/Novice/Goriska/Prostor-za-mlade-kreativce (obiskano maja 2017).
- Matter, Shannon. *The New Downtown Library*. Minneapolis: University of Minneapolis Press, 2007.
- Mattern, Shannon. »Library as Infrastructure. Reading room, social service center, innovation lab. How far can we stretch the public library?« V: *Places*, 2014, <https://placesjournal.org/articles/library-as-infrastructure> (obiskano maja 2017).
- McFernan, John. »Library Whingers are wrong – we should shut our libraries.« *The Telegraph*, 20. 10. 2011, www.telegraph.co.uk/culture/books/8838633/Liberal-whingers-are-wrong-we-should-shut-our-libraries.html (obiskano maja 2017).
- McKillop, Dugald Alan (1934): »English circulation libraries, 1725 – 50.« V: *The Library* 4 (1934): 476–316.
- Meyer, Robinson. »Fewer Americans Are Visiting Local Libraries – and Technology Isn't to Blame.« *The Atlantic*, 14. 4. 2016, www.theatlantic.com/technology/archive/2016/04/ (obiskano maja 2017).
- Murray, Stuart A. P.: *The Library: An Illustrated History*. New York: Allworth Press. 2009.

- New Library Buildings in Europe*, <http://libereurope.eu/blog/project/new-library-buildings-europe-documentation-2016/> (obiskano maja 2017).
- Oldenburg, Ray. *The Great Good Place. Cafes, Coffee Shops, Community Centers, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You through the Day*. New York: Paragon House, 1989.
- Oldenburg, Roy. *Celebrating the Third Place. Inspiring Stories about the »Great Good Places« at the Heart of Our Communities*. New York: Marlowe & Company, 2001.
- Pennington, Tara. M. *Third Space: Creating a Library Environment that Opens Doors for Collaboration, Value, and Student Achievement*. MA thesis, University of Central Missouri, 2012.
- Pettegree, Andrew. »The Renaissance Library and the Challenge of Print.« V: *The Meaning of the Library. A Cultural History*, ur. Alice Crawford, 72–90. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Petterson, Christina A. »Space Designed for Lifelong Learning.« V: *Library as Place*, ur. Geoffrey T. Freeman, 56–65. Washington, D. C.: Council on Library and Information Science, 2005.
- Putnam, Robert. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000.
- Putnam, Robert in Lewis M. Feldstein. *Better Together: Restoring the American Community*. New York: Simon & Schuster, 2003.
- Ranseen, Emily. »The Library as Place: Changing Perspectives.« *Library Administration and Management* 16, št. 4 (2002): 203–207.
- Raven, James: »From promotion to proscription: arrangements for reading and eighteenth century libraries.« V: *The practice and representation of reading in England*, ur. James Raven, Helen Small, Naomi Tadmor, 175–201. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Resnick, Brian. »What the Library of the Future Will Look Like?« *The Atlantic*, 21. 1. 2014, www.theatlantic.com/politics/archive/2014/01/what-the-library-of-the-future-will-look-like/453936/ (obiskano maja 2017).
- Richetti, John. »Introduction.« V: *The Cambridge Companion to the Eighteenth Century Novel*, ur. John Richetti, 1–8. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Rocielle, Jules & Stephen B. Carpenter II. »Navigating the Third Space.« *Journal of Curriculum and Pedagogy* 12, št. 2 (2015): 131–133.
- Rock, Margaret. »The Future of Libraries: Short on Books, Long on Technology.« *Beyond Technology*, <http://2machines.com/181239/> (obiskano maja 2017).
- Roth, Manuela. *Library Architecture + Design*. Salenstein: Braun Publishing, 2015.
- Schmidt, Morten. »On Library Architecture.« Predavanje na Royal Academy, London, 19. 4. 2011. Objavljeno v: K. Warpole, *Contemporary Library Architecture*. London: Routledge, 2013.
- Sennett, Richard. *The Conscience of the Eye: The design and social life of cities*. London: Faber and Faber, 1991.
- Sennett, Richard. *The Fall of Public Man*. New York: Knopf, 1977.
- Sheridan, Richard Brinsley. »The Rivals.« V: *Sheridan's Plays*, ur. Lewis Gibbs. London: Everyman's Library, 1963.
- Shill, Harold B. in Shawn Tonner. »Creating a Better Place: Physical Improvements in Academic Libraries.« *College and Research Libraries* 65, št. 6 (2003): 431–466.
- Shill, Harold B. in Shawn Tonner. »Does the Building Still Matter? Usage Patterns in New, Expanded, and Renovated Libraries.« *College and Research Libraries* 65, št. 2 (2004): 123–151.

- Skelton-Foord, Christopher. »Economics, Expertise, Enterprise and the Literary Scene: The Commercial Management Ethos in British Circulating Libraries, 1780–1830.« V: *Authorship, Commerce and the Public Scenes of Writing 1750–1850*, ur. E. J. Clery, Caroline Franklin, Peter Garside, 136–151. London: Palgrave Macmillan, 2002.
- Spinks, Rosie. »The Future of Libraries Has Little to Do with Books.« *GOOD*, 4. 1. 2015, www.good.is/articles/public-libraries-reimagined (obiskano maja 2017).
- Strategija razvoja slovenskih splošnih knjižnic*, <http://zdruzenje-knjiznic.si> (obiskano maja 2017).
- Taylor, Tinnon John. *Early Opposition to the English Novel. The Popular Reaction from 1760 to 1830*. New York: King's Crown Press, 1943.
- The Future of the Public Library*, <https://elsfutursdelabibliotecapublica.wordpress.com/idees-forca-extretics-de-les-aportacions-realitzades/english/> (obiskano maja 2017).
- Ulin, David L. *The Lost Art of Reading. Why Books Matter in a Distracted Time*. Seattle: Sasquatch Books, 2010.
- Valenčič, Darja. »Ideja: Knjižnica bi postala središče soseke Ruski car.« *Dnevnik*, 19. 1. 2017, www.dnevnik.si/1042760019 (obiskano maja 2017).
- Vogrinčič, Ana. »The Novel-Reading Panic in 18th-century England: An Outline of an Early Moral Media Panic.« *Medijska istraživanja* 14 (2008a): 109–112.
- Vogrinčič, Ana. *Družabno življenje romana. Uveljavljanje branja v Angliji 18. stoletja*. Ljubljana: ISH, 2008.
- Warner, William B. *Licensing Entertainment. The Elevation of Novel Reading in Britain, 1684–1750*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press, 1998.
- Warner, William B. »Novels on the Market.« V: *The Cambridge History of English Literature, 1660–1780*, ur. John Richetti, 87–105. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Warpole, Ken. *Contemporary Library Architecture. A Planning and Designing Guide*. London in New York: Routledge, 2013.
- Watson *Better Libraries and Learning Spaces: Projects, Trends, Ideas*, 2013.
- Watt, Ian. *The Rise of the Novel. Studies in Defoe, Richardson and Fielding*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press, 1957.
- Wilson, Nicola. »Boots' Book-lover's Library and the Novel. The Impact of a Circulating Library on Twentieth-Century Fiction«, *Information & History: A Journal of History* 49, št. 4 (2014): 427–449.
- Wilson, Thomas. *The Use of Circulating Libraries Considered; with instructions for opening and conducting a library, either upon a large or small plan*. London: J. Hamilton et al., 1797.
- Wohl, Sharon. »The Turkish Tea Garden: Exploring a 'Third Space' with Cultural Resonances«, *Space and Culture* 20, št. 1 (2016): 56–67.
- Wright, Scott, Todd Graham in Dan Jackson. »Third Space, Social Media, and Everyday Political Talk.« V: *The Routledge Companion to Social Media and Politics*, ur. Axel Bruns, Gunn Enli in Eli Skogerbo, 74–88. London: Routledge, 2016.
- Wright, Scott. »From 'third place' to 'third space': Everyday Political Talk in Non-Political Online Spaces.« *Javnost* 19, št. 3 (2012): 5–20.
- Yuen, Felice in Amanda J. Johnson. »Leisure Spaces, Community, and Third Places.« *Leisure Sciences* 0, št. 0 (2016): 1–9.
- Žibert, Andreja. »Knjižnica je veliko več kot izposojevalnica knjig.« *Delo*, 18. 12. 2015, www.delo.si/novice/ljubljana/knjiznica-je-veliko-vec-kot-izposojevalnica-knjig.html (obiskano maja 2017).

Sonja Svolfšak in Urša Kocjan

Knjiga kot dar: *darovalci in darovi v licejski oziroma Cesarsko-kraljevi študijski knjižnici v Ljubljani med 1774 in 1860*

UVOD

Obdarovanje s knjigo je staro kot knjiga sama. Podarjanje knjige oziroma zapisane besede izraža naklonjenost, spoštovanje in občudovanje, pa tudi željo po prepoznanju in pripoznanju darovalčeve omikanosti, učenosti in dobrohotnosti. Knjige z željo, da bi delili spomin človeštva, ki v obliki zapisane besede obstane, podarjamo praktično vsi navdušeni bralci in tudi v preteklosti ni bilo bistveno drugače.

Knjige so kot darovi menjale lastnike tudi v času, ko so bile zaradi dolgotrajnih postopkov izdelave in dragih materialov neprimerno bolj dragocene in redke. Iluminirano Dioskoridovo medicinsko enciklopedijo *De Materia medica*, ki je bila dokončana okoli leta 512, je kot poročno darilo prejela Anicija Julijana, hči vzhodnorimskega cesarja Flavija Olibrija.¹ Amienski kodeks, izvrsten in bogato iluminiran prepis latinske Biblije po predlogi iz Kasiodorjevega Vivarija, so v začetku 8. stoletja naredili menihi iz Jarrowa in Wearmoutha in ga leta 716 odnesli na Apeninski polotok, da bi ga podarili papežu Gregorju II.² Splet okoliščin je hotel, da je rokopis pozneje pristal v Medičejski knjižnici v Firencah, ki jo je toskanski nadvojvoda Cosimo I s tem, ko jo je leta 1571 odprl za uporabo tedanjemu izobraženstvu, prav tako na svoj način »podaril«² javnosti. Že sto let pred njim je kardinal Bessarion za nastajajočo Marciano, ki je bila na voljo učenjakom oziroma študija željnim Benečanom, prispeval več sto latinskih in grških rokopisov

¹ Prioreshi, *History of Medicine*, 250.

² Fenlon, »Codex Amiatinus«.

ter nekaj inkunabul.³ To je le peščica primerov protokolarnega obdarovanja s knjigo v srednjem veku ter velikopoteznega humanističnega truda za razširjanje in deljenje učenosti prek darovanja knjig, pa tudi celotnih knjižnih zbirk.

Živahno obdarovanje s knjigami je v srednjem in zgodnjem novem veku zagotovo potekalo tudi pri nas, obstaja pa tudi nekaj dokumentov, ki ga izpričujejo. Znano je na primer, da je kranjski župnik Koloman farni cerkvi svetega Kancijana 2. februarja 1412 podaril čudovito iluminirane Moralije Gregorja Velikega, Misal in Biblijo.⁴ Knjige so si med seboj izmenjevali in podarjali tudi samostanski redovi,⁵ gotovo pa tudi plemiči in drugi posamezniki.

Ena prvih knjižnic na našem ozemlju, ki je v 16. stoletju nastala iz darov ustanoviteljev, pa tudi drugih donatorjev, je bila knjižnica kranjskih deželnih stanov, v katero so posamezne knjige ali zbirke za potrebe izobraževanja širših ljudskih množic oziroma za delovanje protestantske stanovske šole prispevali tedanji pridigarji, plemiči in profesorji, med katerimi so bili tudi Jurij Dalmatin, Adam Bohorič, Primož Trubar, Lenart Budina in Sebastijan Krelj. Njeni začetki segajo v leto 1569, ko je nastajajoči knjižnici kot prvi svojo zbirko zapustil Primož Trubar.⁶

Tudi knjižnica *Academie operosorum* je v začetku 18. stoletja zrasla s pomočjo darov. Žiga Herberstein, Janez Prešeren in Janez Anton Dolničar so leta 1701 postali njeni prvi darovalci, tako da so zbrali kapital v višini 2000 goldinarjev za plačo knjižničarja in svoje zasebne knjižnice združili ter namenili za javno uporabo. Pozneje se je knjižnični fond še povečal z darovi članov in drugih dobrotnikov, na primer Marka Gerbca, Janeza Jakoba Schillinga, Maksimilijana Raspa, Štefana Florijančiča, Janeza Gašperja Cobenzla in Franca Henrika Raigersfelda.⁷ Tako je bila pretežno iz darov konstituirana prva znanstvena oziroma študijska knjižnica pri nas. V njej so bile zastopane vse vede, zlasti pa teologija, zgodovina, cerkveno in civilno pravo ter medicina, pa tudi leposlovje, glasba, starinoslovje, jezikoslovje, leksikografija, geografija in arhitektura.⁸

V obdobju razsvetljenega absolutizma, ko so pobude in ukrepi za napredek in organizacijo izobraževanja ter razvoj znanosti, s tem pa tudi prepotrebni študijskih knjižnic, vse bolj prihajali tudi s strani cesarske in deželne oblasti, je bila ustanovljena licejska oziroma Cesarsko-kraljeva študijska knjižnica v Ljubljani. Že v prvem letu obstoja (1774) je v dar prejela tudi prvo zasebno zbirko. Kasneje je število darovalcev in darov še naraščalo in tudi z njimi so nekdanji bibliotekarji-kustosi dopolnjevali vsebine, ki so jih za študij in

3 Labowsky, *Bessarion's Library and the Biblioteca Marciana*.

4 Adam, »Kranjski antifonar in grb mesta Kranja«, 1–6.

5 Šter, »Srednjeveški koral v kartuziji Žiče«.

6 Berčič, *O knjigah in knjižničarstvu*.

7 Vidmar, »Prva javna znanstvena knjižnica na Slovenskem«, 95–117.

8 Smolik, »Janez Krstnik Prešeren in prva javna znanstvena knjižnica v Ljubljani«, 61–70.

delo potrebovali študenti in profesorji ljubljanskega liceja, pa tudi širši krog tedanjih kranjskih izobražencev, ki so knjižnico uporabljali.

Pričujoči prispevek predstavlja prvi poskus sistematičnega pregleda darovalcev, ki so svoje zbirke ali posamezne knjige licejski oziroma študijski knjižnici podarili med letoma 1774 in 1860. Njihovi darovi so lahko popisani kot posebni korpusi ali listine,⁹ zabeleženi v najstarejšem zvezku akcesijskih knjig¹⁰ ali pa jih navaja Konradova »Zgodovina Cesarsko kraljeve študijske knjižnice v Ljubljani«.¹¹ Nekaj posameznih darov je zabeleženih tudi v enem od dodatkov h katalogu licejske knjižnice iz leta 1801.¹² Rezultati dopolnjujejo dosedanje in tekoče raziskave provenienc historičnih zbirk Narodne in univerzitetne knjižnice.¹³ Poleg posameznikov in ustanov, ki so zabeleženi z imeni, bomo na podlagi pregleda prisotnosti podatkov o nekdanjem lastništvu v podarjenih knjigah poskušali identificirati tudi darovalce, ki v virih niso navedeni poimensko.

METODOLOGIJA IN VIRI

Nekateri zgodnejši viri o nastanku licejske knjižnice, s tem pa tudi dokumenti o darovalcih in darovih, so se med selitvami knjižnice in preurejanjem arhiva izgubili ali bili založeni.¹⁴ Vendar je večina podatkov o obsežnejših donacijah v obdobju od njenih začetkov leta 1774 do leta 1835 zabeležena v »Zgodovini Cesarsko kraljeve študijske knjižnice v Ljubljani«, ki jo je leta 1909 na podlagi arhivskih virov sestavil Konrad Stefan,¹⁵ ter v Wildejevem popisu knjižnične zbirke iz leta 1788.¹⁶ Nekaterih kasnejših darovalcev in darov Stefan sicer ne omenja, so pa navedeni v akcesijskih knjigah,¹⁷ ki so začele nastajati leta 1835 pod vodstvom skriptorja, kasneje pa tudi kustosa Mihe Kastelica. Vanje so do leta 1909 sistematično vnašali letni prirast glede na način dotoka gradiva: kupljena dela (glede na vir financiranja), darovi, obvezni izvod in (občasne) zamene. Za obdobje med letoma 1789 in 1835 sicer obstajajo tudi posamezni ohranjeni sezname letnega prirasta oziroma nakupov in donacij, nekaj posameznih darov Žige Zoisa pa nepričakovano

9 Na primer: *Verzeichniss der Bucher, welche der gymnasial Praefekt Hr. Baron v. Taufferer in die lyzeal Bibliothek den 15 April 1791 uberliefert hat, Bucherverzeichniss aus dem Peerischen Verlass, in Verzeichniss der schätzbaren litärerischen Werke, die der Hoch und Wohlgeborne freyherr Sigismund von Zois der diesortigen Lyceal-Bibliothek in den Jahren 1808 und 1815 als ein Geschenk verehret hat.*

10 *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach.*

11 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani.*

12 *Bibliothecae Caes. Reg. Lycei Labac. Catalogi Supplementum I.*

13 Svolsjak in Kocjan, *Provenience starih tiskov Narodne in univerzitetne knjižnice.*

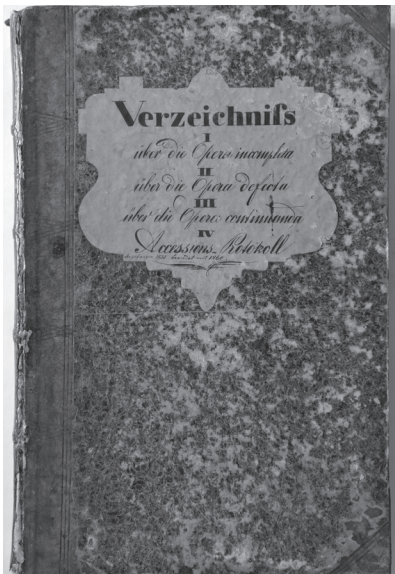
14 Kodrič-Dačić, »Konrad Stefan in njegova zgodovina Cesarsko kraljeve študijske knjižnice v Ljubljani«, 70–73.

15 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani.*

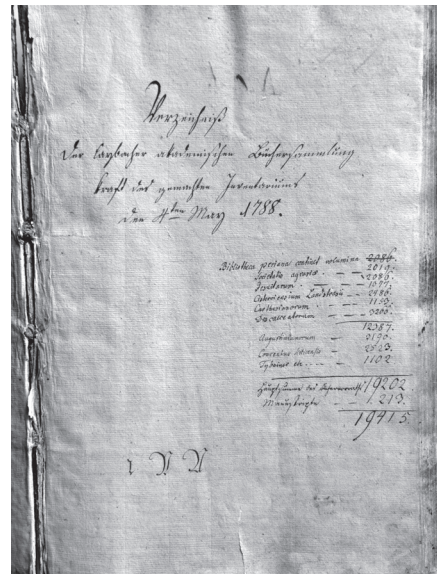
16 *Verzeichniss der Laybacher akademischen Büchersammlung kraft des gemachten Inventariums den 4ten May 1788.*

17 *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach.*

navaja tudi prvi dodatek k prvemu katalogu licejske knjižnice iz leta 1801.¹⁸ V najzgodnejši akcesijski knjigi, ki obsega obdobje od leta 1835 do leta 1860, so darovalci navedeni poimensko ali pa je zapisan samo seznam darovanih naslovov za posamezno leto. Izziva za rekonstrukcijo podatkov o darovalcih pa ne predstavljajo samo razlike med navedbami v Stefanovem pregledu in seznamami domnevno anonimnih darov v akcesijski knjigi. Zaradi neurejenosti primarnih seznamov donacij in drugih s tem povezanih dokumentov prihaja tudi do odstopanj med navedbami leta dejanskega prevzema posameznega daru v Stefanovem pregledu in letom vpisa v akcesijsko knjigo, saj je slednje praviloma nekoliko kasnejše od leta prevzema. Kronološki seznam darovalcev in darov, ki bo predstavljen v naslednjem poglavju, bo v osnovi temeljil na letu izražene namere darovalca (oporočka, volilo), kadar je to razvidno iz katerega koli od zgoraj navedenih virov, v primeru odstopanja pri vpisu v akcesijsko knjigo pa bo v oklepaju dodano še pojasnilo o letu vpisa. Kadar leto prevzema ne bo znano, bo navedeno samo leto vpisa v akcesijsko knjigo z ustreznim pojasnilom. Pri vsakem darovalcu bodo navedeni osnovni biografski podatki, število naslovov in zvezkov, ki jih je daroval, kadar so ti podatki znani oziroma jih je mogoče ugotoviti na podlagi primarnih ali sekundarnih virov, ter okvirna vsebina darov. V zadnjem poglavju bo predstavljen še pregled števila in deleža darov glede na skupni obseg knjižnične zbirke v letu 1860, pregled vsebin, ki so jih za potrebe uporabnikov licejske knjižnice prispevali darovalci, ter analiza pomena darov za razvoj licejske knjižnice.

Slika 1: Srednja platnica najzgodnejše akcesijske knjige

Slika 2: Prvi list Wildejevega popisa knjižnične zbirke iz leta 1788

18 Vir: Bibliothecae Caes. Reg. Lycei Labac. Catalogi Supplementum I.

KRONOLOŠKI PREGLED DAROVALCEV IN NJIHOVIH DAROV

1774 (prevzem 1774)

Svetnik deželnega glavarstva Mihael Amadej Janez Raigersfeld (1744–1783)¹⁹ je knjižnici podaril družinsko zbirko knjig. Poseben seznam darov ni ohranjen, Wildejev popis iz leta 1788²⁰ pa to donacijo – glede na do zdaj identificirane knjige, ki so bile nekoč v lasti rodbine Rakovec, ni mogla biti prav obsežna – najverjetneje navaja kar v okviru seznama 962 knjig, obsegajočega 637 naslovov iz knjižnice pogorelega jezuitskega kolegija ter drugih knjig, ki so jih istega leta postopoma vračali študenti in profesorji.²¹

1774 (prevzem 1806, vrnjeno 1839)

Grof Jošt Vajkard Barbo von Waxenstein (1702–1775) je v svoji oporoki z 8. julija 1774 v varstvo in uporabo licejski knjižnici odstopil 704 naslove. 6. septembra 1806 je Wilde Barbovo knjižnico tudi prevzel. Knjižnica je bila sicer leta 1839 iz različnih razlogov, predvsem pa zaradi prostorske stiske in nespoštovanja pogodbenih obveznosti s strani rodbine Barbo, izločena iz zbirke ter vrnjena rodbini. 25. januarja 1839 jo je prevzel Otto Barbo. Vse dokler zbirka ni bila vrnjena, je bila hranjena ločeno in nikoli ni bila v celoti popisana.²²

1776 (prevzem 1778)

Ljubljanski generalni vikar Karel Peer (1697–1776)²³ je knjižnici podaril svojo, pretežno teološko, cerkvenopravno in zgodovinsko zbirko, ki obsega 1022 naslovov oziroma 2019 zvezkov.²⁴

1792 (prevzem 1792)

Baron Inocenc Taufferer (1722–1794),²⁵ gimnazijski prefekt in bibliotekar-kustos licejske knjižnice do leta 1792, je ob upokojitvi knjižnici podaril 43 naslovov v 85 zvezkih pretežno teološke vsebine.²⁶ Profesor poetike in retorike na liceju Janez Jakob Knauer (1740–1819)²⁷ je knjižnici podaril 50 del v 57 zvezkih.²⁸ Prevladujejo leposlovne vsebine, na čelu z antično književnostjo.

19 Rudolf, »Raigersfeld rodbina«.

20 *Verzeichniss der Laybacher akademischen Büchersammlung kraft des gemachten Inventariums den 4ten May 1788.*

21 *Specification deren Büchern welche zum Theill in dem gewesten Collegio zu Laybach in einen Kasten verwahret gewesen, und zum Theill durch Studentes nach und nach zusammen getragen worden.*

22 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 20 in 49, in *Zbirka posameznih popisov donacij*.

23 Kidrič, »Peer, Karel, plemeniti«.

24 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 7, in *Bucherverzeichniss aus dem Peerischen Verlass.*

25 Gspan, »Taufferer, Inocenc, plemeniti«.

26 *Verzeichniss der Bucher, welche der gymnasial Praefekt Hr. Baron v. Taufferer in die lyzeal Bibliothek den 1s April 1791 uberliefert hat.*

27 Glonar, »Knauer, Janez Jakob«.

28 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 20 in *Zbirka posameznih popisov donacij 1774–1834.*

1794

3. februarja 1794 je ljubljanski zdravnik Jakob Pfandl (ca. 1760–1831)²⁹ knjižnici podaril 21 medicinskih oziroma naravoslovnih del v 19 zvezkih.³⁰

1797

4. oktobra 1797 je stanovsko zastopstvo odposlancev knjižnici podarilo knjige, ki so pripadale flachenfeldskemu kanonikatu. Dar je obsegal 105 naslovov v 154 zvezkih.³¹ Prevladujeta cerkveno pravo in teologija.

(Po) 1801

Baron, industrialec, naravoslovec in meceni Žiga Zois (1747–1819)³² je licejski knjižnici podaril 26 del v 216 zvezkih. Prevladujejo uporabne vede (gospodartvo, kmetijstvo, tehnika) in naravoslovje (botanika, fizika, kemija).³³

1809

Franc Ksaver Wilde (1752–1828),³⁴ profesor na liceju in bibliotekar-kustos v licejski knjižnici od leta 1783 do leta 1809, je ob francoski okupaciji svojo službo bibliotekarja deželni vladi vrnil, pred odhodom na Dunaj naslednje leto pa je knjižnici zapustil še 144 naslovov v 173 zvezkih iz svoje zbirke.³⁵ Prevladujejo zgodovina, pravo in različna referenčna literatura.

1811

Maja 1811 je Hieronymus Agapito (1783–1844),³⁶ profesor retorike in zgodovine ter bibliotekar-kustos v licejski knjižnici med letoma 1810 in 1812, podaril 28 naslovov v 37 zvezkih.³⁷ Prevladuje italijanska književnost.

1808 in 1815

Žiga Zois je v letu 1808 in 1815 licejski knjižnici podaril 76 naslovov v 458 zvezkih³⁸ s področja zgodovine, klasične književnosti, naravoslovja in jezikoslovja.³⁹

29 Pintar, »Pfandl, Jakob«.

30 Popis je dodan na koncu: *Verzeichniss der Laybacher akademischen Büchersammlung kraft des gemachten Inventariums den 4ten May 1788*. Stefan navaja 20 del v 19 zvezkih, izpuščen je en privezek (Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 24).

31 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 27, in *Zbirka posameznih popisov donacij 1774–1834*.

32 Valenčič et al., »Zois plemeniti Edelstein, Žiga«.

33 *Bibliothecae Caes. Reg. Lycei Labac. Catalogi Supplementum I*.

34 Pivec-Stelè, »Wilde, Franz Xaver«.

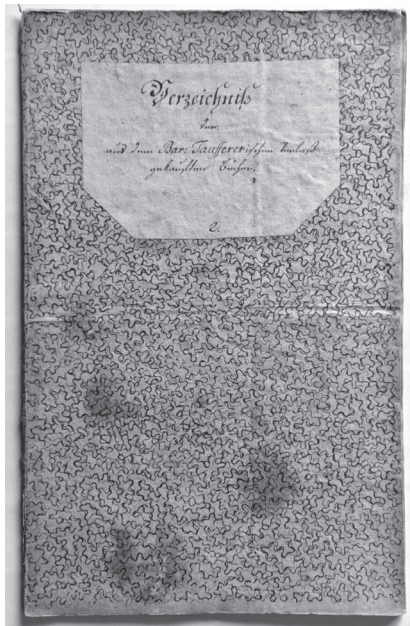
35 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 34, in *Zbirka posameznih popisov donacij 1774–1834*.

36 Kranjc, »Agapito, Girolamo«.

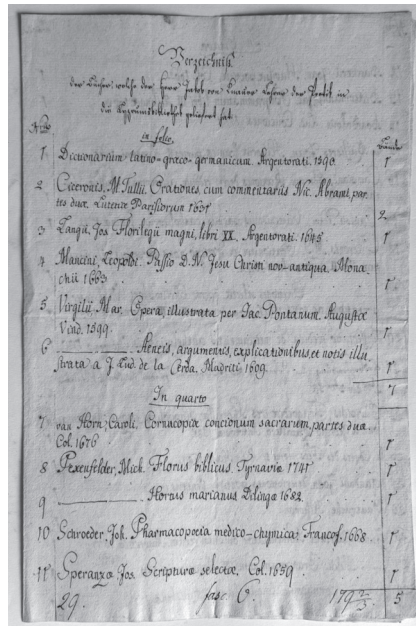
37 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 35, in *Zbirka posameznih popisov donacij 1774–1834*.

38 Do velikega odstopanja med številom naslovov in zvezkov pri Zoisovi donaciji prihaja zato, ker posamezna dela obsegajo tudi 20, 30, 40 ali več zvezkov.

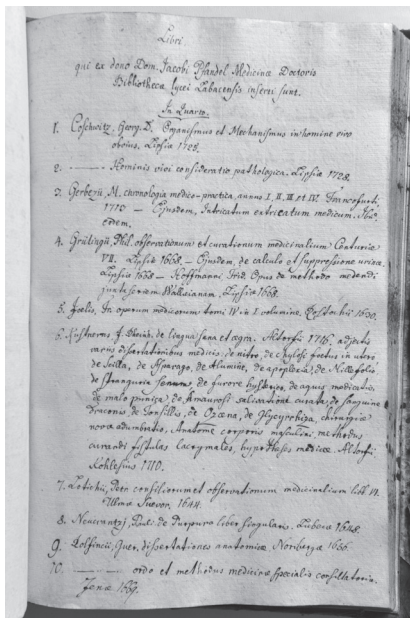
39 *Verzeichniss der schätzbaren literärischen Werke, die der Hoch und Wohlgeborne freyherr Sigismund von Zois der diesortigen Lyceal-Bibliothek in den Jahren 1808 und 1815 als ein Geschenk verehret hat*.

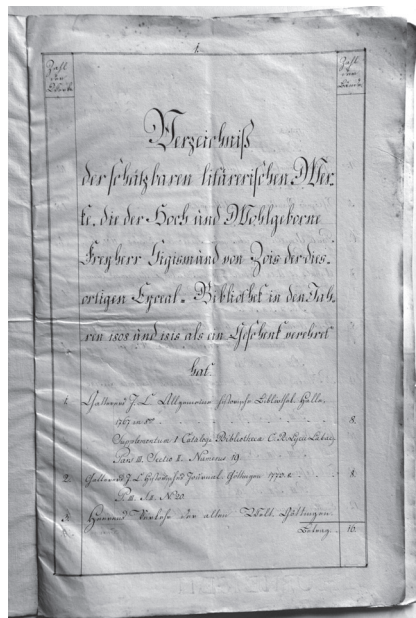
Slika 3: Seznam Tauffererjevih darov

Slika 4: Seznam Knauerjevih darov

Slika 5: Seznam Pfandlovih darov

Slika 6: Seznam Zoisovih darov iz leta 1808 in 1815

1820

23. februarja 1820 je grof Alfonz Porzia (u. 1876) knjižnici podaril delo *Omaggio delle Provincie Venete alla Maesta di Carolina Augusta* iz leta 1818. Istega leta je knjižnica prejela še nekaj cesarskih darov, med drugim tudi dela: *Il costume antico e moderno* (Milano, 1817, 21 zvezkov), *Storia della scultura dal suo risorgimento* (Venezia, 1813, 3 zvezki), *Pinacoteca del palazzo reale di Milano* (Milano, 1812, 3 zvezki), *Chiese principali d'Europa* (Milano, 1824), *La fabbriche più cospicue di Venezia misurate* (Venezia, 1815) in *Plantarum Brasiliae icones* (Vindobonae, 1827, 2 zvezka).⁴⁰

1833/34

Ohranjena je samostojna listina, ki navaja 6 darov s področja medicine, naravoslovja, bibliografije in antične književnosti. Darovalci so bili: zdravnik Octav Perman von Vest (1 naslov) in Ignaz Hoffman (1 naslov), lastniki knjigarne *Damian und Sorge* iz Graza (1 naslov) in bibliotekar-skriptor v knjižnici dunajske univerze Johann Krausler (3 naslovi).⁴¹

1836 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Botanik in profesor Franc Hladnik (1773–1844)⁴² je knjižnici podaril 147 naslovov, pretežno naravoslovne vsebine (botanika).⁴³

Author	Title	Count	Notes
Porzia	Omaggio alle Provincie Venete alla Maesta di Carolina Augusta	1	
Porzia	Il costume antico e moderno	21	
Porzia	Storia della scultura dal suo risorgimento	3	
Porzia	Pinacoteca del palazzo reale di Milano	3	
Porzia	Chiese principali d'Europa	3	
Porzia	La fabbriche più cospicue di Venezia misurate	3	
Porzia	Plantarum Brasiliae icones	2	
Vest	[Title]	1	
Hoffman	[Title]	1	
Damian und Sorge	[Title]	1	
Krausler	[Title]	3	
Hladnik	[Title]	147	

Slika 7: Vpis Hladnikove donacije v akcesijski knjigi za leto 1836

⁴⁰ Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 37, in *Zbirka posameznih popisov donacij*. Poseben seznam darov grofa Porzie ni ohranjen.

⁴¹ *Zbirka posameznih popisov donacij 1774–1834*.

⁴² Pintar, »Hladnik, Franc de Paula«.

⁴³ *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach* in Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 27.

1837 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Franc Hladnik je knjižnici podaril še 8 naslovov.⁴⁴

1840 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Kranjska kmetijska družba je knjižnici podarila 6 letnikov svojih analov. (Franc Jožef?) Hohenwart (1771–1844) je podaril 1 knjigo. Franc Hladnik je prispeval 4 knjige s področja naravoslovja in botanike. František Ladislav Čelakovský (1799–1852), češki pesnik, prevajalec in narodni buditelj iz Prage, je podaril 6 tiskov v češkem jeziku. Zdravnik in veterinar Anton Hayne (1786–1853) je knjižnici poklonil 3 svoja dela s področja veterine in medicine, licejski rektorat pa 31 inavguralnih disertacij.⁴⁵

1841 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Knjižnica je prejela 4 knjige, dar profesorja Hladnika.⁴⁶

1842 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Knjižnici je podaril 2 knjigi profesorj Hladnika, 4 knjige agronom in profesor Franc Ksaver Hlubek (1802–1880) in 1 knjigo veterinar, publicist in politik ter profesor Janeza Bleiweisa (1808–1881).⁴⁷

1843 (popisano v akcesijsko knjigo: 1846)

Kranjski deželni muzej je knjižnici podaril 365 naslovov (675 zvezkov, 117 snopičev in 71 listov).⁴⁸ Prevladuje zgodovinopisje.

1844 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Knjižnici je podaril 2 naslova profesor Hladnik⁴⁹ ter 1 izvod inavguralne disertacije s področja medicine licejski rektorat.

1945 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Knjižnica je prejela še 5 posmrtnih darov od profesorja Hladnika.⁵⁰

1846 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Anonimni darovalec je knjižnici poklonil delo *Acta et decreta synodi cleri romano-catholici provinciae Ultrajectensis* s šestimi privezki sorodne vsebine. Knjiga ne izkazuje znakov nekdanjega lastništva.

44 *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach.*

45 Prav tam.

46 Prav tam.

47 *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach.*

48 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 50, in *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach.*

49 *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach.*

50 *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach..*

1847 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Navedenih je 41 del anonimnih darovalcev. Glede na to, da eno od njih (*Budikova Über das gekrönte Trauerspiel König Ottokar des Nikoalus Vernulaeus*, 1845) vsebuje posvetilo avtorja (Bibliothecae caes. reg. Labacensis D. D. Auctor) in da gre večinoma za slovansko jezikoslovje in književnost, je mogoče predvidevati, da gre za dar literarnega zgodovinarja in bibliotekarja-kustosa na celovškem liceju Petra Alcantare Budika (1792–1858).⁵¹

1848 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Jezikoslovec in dvorni knjižnični uradnik Fran Miklošič (1813–1891) je knjižnici podaril 31 naslovov, predvsem slavike, v 34 zvezkih.⁵²

1849 (vpis v akcesijsko knjigo: 1851)

Dvorni svetnik in grof Karl Welsperg (1779–1873) je knjižnici podaril 320 del v 324 zvezkih, večinoma pravne vsebine.⁵³

I. Durch die k.k. Landesstelle.		zusammen 223 143 21	
1.	Sammlung der gedruckten Gesetze & Statute für das Land Steiermark	1	
2.	Rechtliche Anweisungen für die Richter in Steiermark	1	
		zusammen	1-1
II. Von Privatlen.			
1.	Universat oder Willkührbuch, Anknüpfungsmittel zu allen Gesetzen	80	1
2.	Katalog der Bibliothek des k.k. Hof. Ratens. Lab.	80	1
3.	Katalog der Bibliothek des k.k. Hof. Ratens. Lab.	80	1
4.	Monumenta Linguae palaeoslovenicae	40	1
5.	Regel der Pörschnitzerei von 1795-18	80	22
6.	Topographik katolischer Klöster in Steiermark	80	1
7.	Verhandlung über die Befreiung und Aufhebung der unentgeltlichen Anwartschaften zu kirchlichen Stellen in Steiermark	80	1
8.	Abhandlung über die Befreiung der unentgeltlichen Anwartschaften zu kirchlichen Stellen in Steiermark	80	1
9.	Ueber die Befreiung der unentgeltlichen Anwartschaften zu kirchlichen Stellen in Steiermark	80	1
10.	Ueber die Befreiung der unentgeltlichen Anwartschaften zu kirchlichen Stellen in Steiermark	80	1
11.	Ueber die Befreiung der unentgeltlichen Anwartschaften zu kirchlichen Stellen in Steiermark	80	1

Slika 8: Seznam Welspergovih darov v akcesijski knjigi za leto 1851

1850 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Knjižnica je prejela 7 darov. Darovalci niso zabeleženi poimensko, je pa v Miklošičevi *Formenlehre der altslovenischen Sprache* zapisano avtorjevo

51 Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach.

52 Konrad kot leto prejema daru sicer navaja leto 1949 (Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 52), vendar pa so knjige v akcesijskih protokolih zabeležene že leta 1848; *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach*.

53 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 68, in *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach*.

posvetilo Mihi Kastelicu (1796–1868), ki je bil bibliotekar-kustos v licejski knjižnici med letoma 1850 in 1865. Morda gre za Kasteličev dar.⁵⁴

1852 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Knjižnica je prejela 8 darov. Razen koledarčka za leto 1853, ki vsebuje lastniški vpis učitelja, šolnika in pesnika Jožefa Levičnika (1806–1909), ne prinašajo podatkov o darovalcih.⁵⁵

1853 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Cesarska geološka družba z Dunaja je poklonila 4 letnike svojih analov.

1854 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Josef Pavol Šafárik (1761–1831), slovaški jezikoslovec, pesnik, slavist, literarni zgodovinar, zgodovinar, etnograf in bibliotekar, je knjižnici podaril 64 naslovov.⁵⁶ 15. februarja 1854 je gimnazija (nekdanji licej) študijski knjižnici odstopila 9 del v 10 zvezkih.⁵⁷

1859 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

V letu 1859 je knjižnica prejela dar sina Franca Jožefa Hanibala Hohenwarta (1771–1844) grofa Andreja Hohenwarta v obsegu 66 del v 85 zvezkih, pretežno pravne zgodovinske in naravoslovno-tehnične vsebine. V istem letu so knjige darovali še zagrebški pravnik Leopold Krainz (12 knjig), dunajski profesor Alois Egger (2 naslova v 9 zvezkih), literarni zgodovinar in slavist Anton Janežič (1828–1869) (1 knjigo) ter ljubljanski knjigotržec Jurij Lercher (5 knjigotrških katalogov).⁵⁸

1860 (leto vpisa v akcesijsko knjigo)

Profesor Franz Hrovath (1823–?)⁵⁹ je knjižnici podaril 3 naslove, bibliotekar skriptor Jurij Kosmač (1799–1872) 13 naslovov, mestni svetnik Josef Köstl (1817–?)⁶⁰ pa 11 naslovov. Josef Pavol Šafárik, Johann Lego, Emil Čakra, Anton Janežič in Gaetano Sorgato iz padovskega bogoslovnega semenišča so knjižnici podarili vsak po 1 knjigo. Jožef Zalokar, jubilejni profesor, je knjižnici podaril 33 naslovov, Miha Kastelic pa 153 naslovov.⁶¹

54 *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach.*

55 Prav tam.

56 Prav tam.

57 Ko je bil licej leta 1850 ukinjen, se je knjižnica ločila od na novo organizirane gimnazije, ki si je uredila svojo lastno knjižnico. Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 53–54.

58 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 56, in *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach.*

59 »Aufnahms-Bogen auf Jahre 1816.«

60 Stariha, »Pri tem je odpel hlače in...«, 31.

61 *Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach.*

Slika 9: Del seznama darovalcev v akcesijski knjigi za leto 1860

DELEŽ, VSEBINA IN POMEN DAROV V LICEJSKI KNJIŽNICI

Konec leta 1860 je zbirka študijske oziroma nekdanje licejske knjižnice obsegala 23.858 naslovov in 33.585 zvezkov, poleg tega pa še 273 snopičev in 843 posameznih listov.⁶² Gre za prečiščene podatke brez izločenih dvojníc in nepisanih knjig. Darovi posameznikov in ustanov do tega leta obsegajo 3077 naslovov,⁶³ kar predstavlja približno 13 % celotnega fonda. Vendar je pri oceni obsega in pomena darov treba upoštevati dejstvo, da je licejska knjižnica v prvih desetletjih po ustanovitvi gradivo pridobivala tudi iz naslova politično-upravnih reform ter prek posameznih drugih pogodbenih aktov. Upoštevajoč število naslovov, ki jih je prejela na tak način (torej ne z neposrednimi nakupi iz rednih in občasnih nabavnih sredstev), je odstotek podarjenih knjig občutno višji. Če od skupnega števila naslovov odštejemo velike zbirke, kot so ostanki knjižnice ljubljanskega jezuitskega kolegija, knjižnico kartuzije Bistra, knjižnici kostanjeviškega in stiškega cistercijanskega samostana, gornjegrajsko knjižnico, knjižnico samostana devinskih servitov, knjižnici ljubljanskih samostanov bosonogih in obutih avguštincev ter knjižnico kranjske kmetijske družbe, ki so bile pridobljene iz naslova cesarskih upravnih reform in z drugimi pogodbami, ter upoštevamo še podatek, da je bilo do leta 1860 iz zbirke

62 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 54.

63 Brez Barbove knjižnice in Raigersfeldove donacije, katere obsega ni mogoče z gotovostjo oceniti.

izločenih več kot 1000 dvojnic, nekaj gradiva pa sploh ni bilo popisane, odstotek darov naraste na nekoliko več kot 40 % celotnega knjižničnega fonda, kar vsekakor ni zanemarljivo. Večino gradiva sicer predstavljajo redni nakupi, obvezni izvod (od leta 1807, sistematično beleženje v akcisijsko knjigo šele od leta 1835 dalje) ter nekaj večjih namenskih nakupov, kot so knjižnice Jerneja Kopitarja, Matije Čopa in Žige Zoisa.⁶⁴

Med 36 darovalci, ki so svoje zbirke ali posamezne knjige zapustili licejski oziroma študijski knjižnici, je 7 ustanov in 29 posameznikov. Deset posameznikov lahko neposredno povežemo z licejsko knjižnico oziroma licejem in s kasnejšim učnim zavodom (profesorji, študenti in bibliotekarji). Drugi so opravljali visoke cerkvene, mestne ali deželne funkcije, ali pa so pripadali tedanjemu mestnemu oziroma deželnemu izobraženstvu (profesorji, pravniki, zdravniki). Nekateri so delovali na pomembnih visokošolskih ustanovah ali pa so zasedali visoke položaje v vladnih in drugih uradih v sosednjih deželah.

Med začetnimi darovi izrazito prevladujejo pravne in teološke vsebine, od konca 18. stoletja naprej pa skladno s splošnimi kulturno-znanstvenimi trendi tudi naravoslovne in uporabne vede. Po vsebinski homogenosti izstopajo predvsem večji sklopi, kot so teološka zbirka Karla Peera, medicinska zbirka Jakoba Pfandla, pravna zbirka Andreja Hohenwarta ter botanična zbirka Franca Hladnika. Tu sta še bogat sklop s področja zgodovinopisja, ki ga je prispeval Kranjski deželni muzej, ter jezikoslovna zbirka Frana Miklošiča, ki jo je knjižnica prejela leta 1848. Najbolj ažurne vsebine s področja naravoslovja in uporabnih ved je prispeval Žiga Zois. V vseh večjih podarjenih zbirkah so zastopani tudi pomembni avtorji in naslovi s področja klasične, srednjeveške ter zgodnje-novoveške znanosti, književnosti in jezikoslovja.

Do leta 1848 je bilo na ljubljanskem liceju mogoče študirati na treh smereh, in sicer filozofski (»splošni humanistični uvod« v kateri koli nadaljnji študij, ki je obsegal filozofijo, matematiko, grščino, praktično filozofijo, in verouk), mediko-kirurški ter teološki (omogočala je znanstveno izobraževanje teologov, pa tudi duhovnikov za praktično dušnopastirsko delo).⁶⁵ Med neobveznimi predmeti so bili tudi tuji jeziki, na primer italijanščina in francoščina, ter poljedelstvo, zgodovina in filozofija.⁶⁶ Pomembno vlogo pri oblikovanju nabavne politike in vsebine knjižnice je poleg omenjenih treh fakultet imela tudi gimnazija s svojim profesorskim in gimnazijskim zborom, ki je bila v isti stavbi kot licej in knjižnica.⁶⁷ Donacije posameznikov iz najzgodnejšega obdobja kažejo relativno vsebinsko skladnost s kurikulumom liceja in gimnazije, predvsem na področju teologije, prava in klasičnih književnosti, nekoliko kasneje pa tudi na področju naravoslovja, zgodovinopisja in uporabnih ved. V veliko primerih je pri darovih šlo za knjige, ki jih profesorji

64 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 50 in 68.

65 »Cesarsko-kraljevi licej« in Ciperle, *Podoba velikega učilišča ljubljanskega*, 163–230.

66 Ciperle, *Podoba velikega učilišča ljubljanskega*, 10.

67 Prav tam, 262.

ali študenti iz različnih razlogov niso več potrebovali. Tako so se v knjižni zbirki nabirali tudi naslovi, ki niso bili vedno najbolj ažurni in aktualni. V zvezi s tem je zanimiva pripomba generalnega inšpektorja za javni pouk, ki je leta 1810 v poročilu o stanju knjižnice zapisal, da je v zbirki veliko zastarelih, popolnoma odvečnih del, ki so jemala prostor boljšim delom, in bi jih bilo treba izločiti in prodati.⁶⁸ Vendar omenjenih redundanc ne bi smeli pripisovati zgolj »zastarelim« donacijam. Šlo je namreč tudi za širši splet okoliščin, vključno s prostorsko oziroma postavitveno neurejenostjo celotne zbirke ter operativnimi problemi, povezanimi s hudimi zaostanki pri urejanju (s tem pa gotovo tudi pri selekciji) obstoječega fonda, ki so bili posledica nenadnih velikih prirastov (tudi neažurnih vsebin) v obdobju od ustanovitve knjižnice pa do začetka 19. stoletja,⁶⁹ oziroma kadrovske podhranjenosti.

Po marčni revoluciji je v Ljubljani ostala samo teološka fakulteta kot edina oblika univerzitetnega študija. Leta 1952 se je iz licejske stavbe preselila v škofijsko semenišče.⁷⁰ Z razpustitvijo liceja leta 1850 je bila licejska knjižnica preoblikovana v javno Cesarsko-kraljevo študijsko knjižnico. Vsebine darov iz tega obdobja sicer postajajo vse bolj raznovrstne, v skladu s prevladujočimi kulturno-znanstvenimi trendi pa se med darovi povečuje predvsem delež slovanskega oziroma slovenskega jezikoslovja in književnosti ter tehničnih in uporabnih ved.

SKLEP

Ob pregledu obsega in vsebine darov ter splošnih okoliščin in profilov darovalcev, ki so svoje zbirke ali posamezne knjige podarili licejski oziroma študijski knjižnici, se nakazujejo osrednji vzgibi, ki se bistveno ne razlikujejo od motivov današnjih darovalcev. V prvih letih po letu 1774 prevladuje splošna mecensko-darovalska vnema,⁷¹ ki je gotovo posledica stremljenja k čim obsežnejši študijski zbirki ob začetku delovanja liceja. Kasneje se temu pridruži še težnja k skladnosti darovanih vsebin s študijskimi programi in širšimi kulturno-znanstvenimi trendi. Vseskozi so prisotni tudi posamezni darovi protokolarne narave in donacije kot izraz pripadnosti matični izobraževalni ustanovi. Pri prvih gre za darove pomembnih političnih osebnosti oziroma plemstva, pri slednjih pa prednjačijo predvsem na liceju in v licejski (študijski) knjižnici zaposleni profesorji, nekdanji študenti in bibliotekarji. V vsebini podarjenih knjig se, tako kot pri rednih nakupih, zrcalijo tudi splošni trendi na področju razvoja znanosti in umetnosti v širših, pa tudi lokalnih okvirjih.

68 Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 34.

69 V zvezi s tem glej tudi: Kodrič-Dačić, A. T. Linhart in ustanovitev prve javne znanstvene knjižnice na Kranjskem.

70 Ciperle, *Podoba velikega učilišča ljubljanskega: Licej v Ljubljani 1800–1848*, 249.

71 Zanimivo je, da je med najzgodnejšimi darovalci v različnih virih omenjen tudi Janez Jakob Schilling, ki je sicer umrl že leta 1754 in tako svojih knjig nikakor ni mogel darovati liceju oziroma licejski knjižnici. Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 28 in 33.

BIBLIOGRAFIJA

- Accessions-Protokolle der Studienbibliothek in Laibach. Angefangen 1835 beendet mit 1860.*
Rokopisno gradivo, NUK.
- Adam, Lucijan Stanislav. »Kranjski antifonar in grb mesta Kranja.« *Linhartovi listi* 7, 27 (2008): 1–6.
- »Aufnahms-Bogen auf Jahre 1816.« V: Zgodovina Slovenije–Sistory, www.sistory.si/IGNORED_PUBLIC/popisi/1/Mesto%20126_1.jpg (obiskano 4. 11. 2016).
- Bibliothecae Caes. Reg. Lycei Labac. Catalogi Supplementum I. Rokopisno gradivo *Bucherverzeichniss aus dem Peerischen Verlass*. Rokopisno gradivo, NUK Ms 1942.
- »Cesarsko-kraljevi licej«, www.uni-lj.si/univerzitetni_arhiv/zgodovina_ul/.
- Ciperle, Jože. *Podoba velikega učilišča ljubljanskega: Licej v Ljubljani 1800–1848*. Ljubljana: Slovenska matica, 2001.
- Fenlon, John Francis. »Codex Amiatinus.« V: *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 4. New York: Robert Appleton Company, 1908.
- Glonar, Joža. »Knauer, Janez Jakob.« V: *Slovenska biografija*, www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi278789/.
- Gspan, Alfonz. »Tauferefer, Inocenc, plemeniti.« V: *Slovenska biografija*, www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi685034/ (uporabljeno 27. 9. 2016).
- Kidrič, Francé. »Peer, Karel, plemeniti.« V: *Slovenska biografija*, www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi409133/.
- Kodrič-Dačić, Eva. "A. T. Linhart in ustanovitev prve javne znanstvene knjižnice na Kranjskem" V Anton Tomaž Linhart : jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva, 351-377. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej; Radovljica: Muzeji radovljiške občine, 2005).
- Kodrič-Dačić, Eva. »Konrad Stefan in njegova zgodovina Cesarsko kraljeve Študijske knjižnice v Ljubljani.« V: Konrad Stefan, *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*, 70–73. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica; Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, 2009.
- Kranjc, Andrej. »Agapito, Girolamo.« V: *Slovenska biografija*, www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1000150/.
- Labowsky, Loti. *Bessarion's Library and the Biblioteca Marciana: Six Early Inventories*. Rome: Edizioni di storia e letteratura, 1979.
- Pintar, Ivan. »Hladnik, Franc de Paula.« V: *Slovenska biografija*, www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi232152/.
- Pintar, Ivan. »Pfundl, Jakob.« V: *Slovenska biografija*, www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi421884/.
- Pivec-Stelè, Melita. »Wilde, Franz Xaver.« V: *Slovenska biografija*, www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi840437/.
- Prioreschi, Plinio. *A History of Medicine: Volume III: Roman Medicine*. Omaha: Horatius Press, 2001.
- Rudolf, Andrejka. »Raigersfeld rodbina.« V: *Slovenska biografija*, www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi481370/.
- Smolik, Marijan. »Janez Krstnik Prešeren in prva javna znanstvena knjižnica v Ljubljani.« V: *Academia operosorum: zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve*, ur. Kajetan Gantar, 61–70. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994.
- Specification deren Büchern welche zum Theill in dem gewesten Collegio zu Laybach in*

- einen Kasten verwahret gewesen, und zum Theill durch Studentes nach und nach zusammen getragen worden. (1, 1775). Rokopisno gradivo, NUK Ms 1940.*
- Stariha, Gorazd. »«Pri tem je odpel hlače in...« Ljubljanski mestni uradniki v prvi polovici prejšnjega stoletja.« *Kronika* 43, št. 1/2 (1995): 25–34.
- Stefan, Konrad. *Zgodovina C. kr. študijske knjižnice v Ljubljani*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica; Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, 2009.
- Svoljšak, Sonja, in Urša Kocjan. *Provenience starih tiskov Narodne in univerzitetne knjižnice*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2013.
- Šter, Katarina. »Srednjeveški koral v kartuziji Žiče: pogled skozi oči najstarejšega samostanskega antifonarja: elektronska izdaja.« V: *Slovenska glasbena dediščina*, 3, Ljubljana: Muzikološki inštitut ZRC SAZU, 2013.
- Valenčič, Vlado, Ernest Faninger, in Nada Gspan-Prašelj. »Zois plemeniti Edelstein, Žiga.« V: *Slovenska biografija*, www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/.
- Verzeichniss der Bucher, welche der gymnasial Praefekt Hr. Baron v. Taufferer in die lyzeal Bibliothek den 15 April 1791 uberliefert hat*. Rokopisno gradivo, NUK Ms 1941.
- Verzeichniss der Laybacher akademischen Büchersammlung kraft des gemachten Inventariums den 4ten May 1788. (1)*. Rokopisno gradivo, NUK Ms 1946.
- Verzeichniss der schätzbaren litärerischen Werke, die der Hoch und Wohlgeborne freyherr Sigismund von Zois der diesortigen Lyceal-Bibliothek in den Jahren 1808 und 1815 als ein Geschenk verehret hat*. Rokopisno gradivo, NUK Ms 1950.
- Vidmar, Luka. »Prva javna znanstvena knjižnica na Slovenskem.« V: *Sedemdeset let Biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, ur. Marija Fabjančič et al., 95–117. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2008.
- Zbirka posameznih popisov donacij: Peer, Barbo-Waxenstein, Knauer, Wilde, Agapito, kanonikat v Flachenfeldu, cesarski dvor, Vest, Hoffman, Damian und Sorge, Krausler*. Rokopisno gradivo, NUK.

Dragica Haramija

O nenavadnih knjižničarkah, dobrih bralcih in zmešnjavi literarnih likov, ki končno najdejo svoje zgodbe

UVOD

Knjižnice in knjige so imele od nekdaj pomembno kulturnozgodovinsko vlogo, kar se kaže tudi pri preučevanju mladinske književnosti. Izbrana besedila ustrezajo določilnicam postmodernističnih postopkov (Kos, *Literarna teorija*, 2001), v delih sta posebej izpostavljeni metafikcija in medbesedilnost. V prispevku predstavljamo javne in zasebne knjižnice kot književne prostore v izbranih primerih iz mladinske književnosti in vlogo oživiljenih literarnih likov, pri čemer izhajamo iz teorije intertekstualnosti oz. medbesedilnosti po Marku Juvanu.¹ Že Roland Barthes je ob družbeni dimenziji besedila opozarjal tudi na način njegovega sprejemanja. Medbesedilnost jemljemo kot zgodovinsko kategorijo, ki pomeni navezovanje literarnega dela na že obstoječa besedila v zelo konkretni obliki, gre torej »za neke vrste literarni dialog s tradicijo« (Juvan, *Intertekstualnost*, 12) oz. za »ohranjanje kulturno-civilizacijskega spomina« (prav tam, 20). V izbranih delih gre za citatnost literarnih likov, ki v literarnem delu predstavljajo mejo med realnim in fantastičnim svetom.²

1 Juvan je v literarnem leksikonu *Intertekstualnost* (2000) pojasnil pojem in opredelil začetnike tovrstnega raziskovanja (Julija Kristeva in drugi). Medbesedilnost v izbranih delih je direktna: mladi bralec mora prepoznati literarne like iz drugih (predvsem kanonskih) besedil, da bi zmožl sestaviti pomene obravnavanih del. Izbrana literarna dela predstavljajo citatne literarne like kot »zakladnico arhetipskih oseb« (Juvan, *Intertekstualnost*, 23).

2 Ob navedenem izhajamo iz interpretacije (lat. interpretatio pomeni po SSKJ dojevanje, spoznavanje nečesa), ki je temelj hermenevtike. V grški mitologiji je Hermes »posrednik med bogovi in ljudmi« (Chevalier in Gheerbrant, *Slovar simbolov*, 169), je glasnik bogov, ki ljudem prinaša in interpretira njihova sporočila.

Druga skupina mladinskih literarnih del z izrazitimi medbesedilnimi elementi, s katero pa se v prispevku ne ukvarjamo natančneje, ker njihov literarni prostor ni knjižnica, se na predhodna dela navezuje pogosto tako, da literarni lik v zgodbi bere neko drugo literarno delo (kakor je mdr. razvidno iz obravnavanega dela Neli Kodrič Filipić), enako velja npr. za nekatera dela Majde Koren.³ Varianta te skupine z izraženo medbesedilnostjo je tudi postopek, ko literarni liki srečujejo v pripovedi like iz drugih, predhodno izdanih literarnih del, npr. Kristina Brenkova v knjigi *Deklica Delfina in lisica Zvitorepka*.⁴

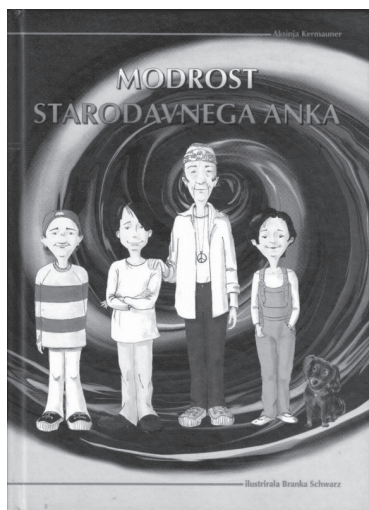
KNJIŽNICA KOT DOGAJALIŠČE

Za obravnavo smo izbrali literarno delo, v katerem so ob razvoju pisav predstavljene tudi knjižnice (Kermauner), ki hranijo knjige in pomenijo dostopnost do znanja v nekem zgodovinskem obdobju, in tri literarna besedila, katerih temeljno dogajališče je javna ali zasebna knjižnica, literarni liki pa v njih izstopijo iz knjig (Huseinović, Kodrič Filipić, Le Ray).

Javna knjižnica, kakor jo definira Center za razvoj knjižnic (2015), je »organizacija ali del organizacije, katere glavni namen je zagotavljati dostop do uporabe informacijskih virov, storitev in pripomočkov, ki so potrebni za zadovoljevanje informacijskih, raziskovalnih, izobraževalnih, kulturnih ali sprostitvenih potreb njenih uporabnikov. Knjižnice delimo na nacionalne, visokošolske, šolske, splošne in specialne.« Zasebna knjižnica je po Bibliotekarskem terminološkem slovarju »ki je zasebna lastnina, navadno namenjena določeni skupini uporabnikov, npr. družinska, plemiška knjižnica; sin. privatna knjižnica«. V izbranih literarnih delih so književni prostori javne knjižnice (Kermauner, Huseinović in Kodrič Filipić) in zasebna knjižnica (Le Ray).

3 V proznih delih Majde Koren je večkrat opazna medbesedilnost, pri čemer avtorica omenja dela drugih avtorjev (npr. pesniški antologiji ur. Andreja Ilca, projekt Aksinje Kermauner Ljubezan na prvi dotik) ali se navezuje na svoja lastna že natisnjena dela (npr. zajec Zlatko je v vseh delih poštar, v delu *Mihec* nastopa tudi Mihčeva sošolka Eva iz knjige *Eva in kozel*).

4 Kristina Brenkova v fantastični pripovedi *Deklica Delfina in lisica Zvitorepka* (1972) govori o deklci, ki v ponedeljek zjutraj na poti v šolo doživi prometno nesrečo, je v nezavesti, in s tem je izzvana dvodimenzionalnost, saj deklca hkrati potuje po fantastičnih svetovih, ki se imenujejo po dnevih v tednu; v nedeljo se vrne s poti, v realnosti se zbudi iz kome. V nadaljevanju navajamo tiste poti, ki deklco pripeljejo do književnih likov iz drugih literarnih del. Sredina cesta pripelje deklco in lisico do muze Copatarice, kjer tudi prespita. Posebej je poudarjena medbesedilna navezava na slikanico *Muca Copatarica*, ne le na besedilo Ele Peroci, temveč tudi na ilustracije Ančke Gošnik – Godec (Brenk, *Deklica Delfina*, 45): »Lesena vrata, zelene polknice na vsaki strani okenc, kot makov cvet rdeča streha. Tako hišico zna naslikati le odlična slikarka in otroci se je nikoli ne naveličajo gledati.« Kristina Brenkova na ta način utrjuje vstop deklce Delfine v fantastični svet, ker deklca zmore vstopiti v fiktivni svet zgodbe, pri mucu Copatarici zagleda na polici tudi knjigo *Lisica Zvitorepka*, kar bralcu neposredno nakaže, da je torej tudi lisica pravljica. Četrtekova cesta ju pelje skozi gozd, kjer srečata mravlje in rajsko ptico, Petkova cesta je vsa zasnežena, na njej sta srečali volka in vsi trije so prespali pri godcu, ki je imel violino z eno samo struno, a je znal igrati vse melodije. Sobotna cesta je bila železnica, z vlakom sta se peljali do hiše Mojce Pokrajculje, kjer sta prenočili.

Slika 1: Aksinja Kermauner, *Modrost starodavnega anka* (2000), naslovnica

Identificiranje knjižnice kot pomembnega prostora, kjer je shranjeno znanje človeške civilizacije, je vsebina fantastične pripovedi Aksinje Kermauner *Modrost starodavnega anka* (2000); slika 1. Avtorica npr. med drugim omenja aleksandrijsko knjižnico (str. 37):

Egipčanski faraon Ptolomej Filadelf je dal zgraditi velikansko knjižnico v Aleksandriji, ki je štela več kot pol milijona papirusnih zvitkov, na katerih je bilo zapisano vse znanje antike. Nato je slišal, da knjižnica v maloazijskem mestu Pergam prekaša aleksandrijsko. Iz jeze je prepovedal vsakršen izvoz papirusa v Malo Azijo. Vendar se pergamski kralj ni dal. Njegovi strojarji so odkrili, da tudi živalska koža lahko služi potrebam književnosti.

V delu sta dve ravni besedila, in sicer zgodovinska dejstva o razvoju pisav, papirja in tiska ter fantastično avanturistično potovanje skozi čas. Realne osebe iz sodobnosti, Nejc, Kaja, njen brat Aljaž in njun stric Vojc se zaradi ankove moči znajdejo v realnih okoliščinah in potujejo po različnih zgodovinsko pomembnih krajih sveta. Prehajanje literarnih likov med realnim in fantastičnim svetom je jasno zamejeno: vsi udeleženci se morajo hkrati dotakniti anka, ki ima moč, da jih časovno in krajevno locira na določeno, za razvoj pisave pomembno mesto. Epizodno vlogo v razvoju dogodkov prevzemajo realne osebe nekega časa, ki so povezane z razvojem pisave, papirja in tiska. Skozi napeto avanturistično zgodbo, razdeljena je na trinajst poglavij, so predstavljene življenjske razmere nekega zgodovinskega obdobja, pri čemer je poudarek na prepoznavanju jezikov in njihovih pisav. Začetno in končno poglavje sta časovno postavljeni v sodobnost, v realnem času se namreč zgodba odvije v de-

setih minutah, v irealnem času pa literarni liki potujejo skozi čas od približno 20000 let pred našim štetjem do leta 1984 (začetek množične uporabe osebnih računalnikov).⁵ Tri poglavja natančneje omenjajo tudi antično kulturo. V poglavju, naslovljenem *Biki in kače*, gre za spoznavanje visoko razvite minojske kulture na Kreti, kjer se potovalci skozi čas znajdejo v bogatem mestu Knosos. Stric otrokom razloži pomembnost kamna iz Rosette, na katerem (Kermanner, *Modrost starodavne anka*, 24–25) »je napisano enako besedilo – hvalnica vladarju – v treh različnih pisavah: hieroglifih, v demotični pisavi – to je pisava, ki so jo uporabljali Egipčani za vsakdanje potrebe, ker so bili hieroglifi preveč zapleteni – in v grščini. Francoz Champollion je poznal grščino in je lahko ugotovil, kaj pomenijo posamezni hieroglifi.« Nadalje stric otrokom razlaga o linearni A in linearni B pisavi ter disku iz Faistosu. (Prebivalci jih pogostijo in se ne zavedajo nevarnosti, da bodo zaradi izbruha vulkana vsi pomrli.) V zgodbo je vpleten tudi znameniti mit o Minotavru, Tezeju in Ariadnini niti. V poglavju *Črepinjska sodba* spoznajo Atene in starogrško kulturo, saj se znajdejo na Partenonu na Akropoli. Prispejo ravno v času, ko se v amfiteatru odvija drama (in stric jim razloži vse o grškem gledališču ter književnih zvrsteh, ki so jih pisali že v času stare Grčije). V tem poglavju stric razloži vrste pisav, torej logografsko, zlogovno in abecedno pisava (prav tam, 30):

Pred približno 3500 leti so prebivalci vzhodne obale Sredozemskega morja spoznali, da je precej lažje, če posamezen znak pomeni le en glas, ker potem lahko sestavljaš praktično vse besede. Feničani so njihovo abecedo izpopolnili in jo zanesli h Grkom, ti pa so ji dodali znake za

5 Vsako od enajstih vmesnih poglavij predstavlja pomemben dogodek, ki je povezan s pisavo, ob tem pa se literarni liki srečajo tudi z neprijetno platjo zgodovinskih dejstev (npr. z vojnami, žrtvovanjem ljudi bogovom, z izkoriščanjem podložnikov v srednjem veku ...). Posamezno poglavje je zaokrožena celota zgodovinskega obdobja in predstavlja mozaik v celotnem razvoju človeške civilizacije. Pustolovščina se začne z izginotjem Kajinega psa Žaka, ki se ob njihovi vrnitvi vrne v sodobni čas, z dogodkom pa sta povezani tudi najdbi starodavne anka (to je egipčanski sveti križ, ki predstavlja večno življenje) in pisma (poziv, naj otroci vrnejo ank). Otroci po odgovore pohitijo k stricu Vojcu, ki se spozna na jezike, pisave in zgodovino, prvi zaplet oz. prvo potovanje v čas pa se zgodi, ko se vsi štirje naenkrat dotaknejo anka. Znajdejo se v času približno 20000 let pred našim štetjem v Lascauxu, v prazgodovinski jami, v kateri so živeli praljudje (da jih je poslal ank v čas nazaj, jim postane jasno, ker je barva jamskih slikarjev še sveža). Nato se spet dotaknejo anka in se znajdejo v Babilonu, v Mezopotamiji (spoznajo prvo pisavo), naslednji časovni skok jih pripelje v egipčansko grobnico (pisava, papirus), sledi ogled izdelave papirja na Kitajskem (tu prvič navežejo stik s človekom). Sledijo poglavja o antiki (obravnavani v temeljnem besedilu). V nadaljevanju literarnega dela sledi ogled izdelave srednjeveških kodeksov, preskok k indijanski kulturi (Maji, Azteki, Inki), ki so jo belci skoraj popolnoma uničili, nato se znajdejo v tiskarni sredi Nemčije (prepoznajo Gutenberga), sledi poglavje o brajlici in nadaljnjem razvoju tiska (znajdejo se v neki knjižnici, prostor in čas nista natančno določena), ki (za enkrat) doživi vrhunec leta 1984, ko razvijejo osebne računalnike. V vsakem izmed obdobj spoznajo nekaj črk, pridobljeno znanje pa jim pomaga razvozlati pismo, ki so ga našli v sodobnosti, ko je izginil Žak. V zadnjem poglavju se jim pokaže stražar časa in varuh časovnih popotnikov, ki skrbi, da je v preteklosti in prihodnosti vse prav, s seboj pa odnese tudi ank. Posebno dragocene so knjižne ilustracije Branke Schwarz, ki je v delu upodobila vse omenjene pisave in druge opisane razvojno-civilizacijske dobrine, ilustracije namreč omogočajo natančnejšo predstavo o razvoju ene najpomembnejših človeških kulturnih dobrin, pisave. Ob koncu knjige je slovarček, ki pojasnjuje manj znane besede.

samoglasnike, ki jih v prejšnjih jezikih ni bilo. Grška abeceda se imenuje alfabet, ker sta prvi črki alfa in beta. Od Grkov pa so jih preko Etruščanov prevzeli Rimljani, ki so uvedli tako zaporedje črk, ki ga poznamo danes – a, b, c – torej abeceda. Z abecedo pa se da zapisati prav vse: pojme, misli ... To je povest o tem, kako je človek premagal lastno pozabljivost.

V poglavju *V amfiteatru* pristanejo popotniki skozi čas v Rimu in se srečajo z latinščino (gladiatorske igre v rimskem koloseju pa jih sploh ne navdušijo).

Pri izbranih delih o oživiljenih literarnih likih je dvodimenzionalnost dogajanja vzpostavljena z vstopom glavnih literarnih likov v knjižnico: realne osebe (knjižničarka, Peter in Maša, Natan) v realnem prostoru (mestna knjižnica, šolska knjižnica, knjižnica v hiši tete Eleonore) in času (ponoči oz. ko je javna knjižnica zaprta za javnost) doživijo irealni stik s književnimi junaki. Prostor in čas sta v zgodbah realna; jasno je tudi razmerje med liki iz realnega sveta in liki iz knjig. Glavni liki imajo realistično perspektivo, torej bi lahko obstajali, vendar ključni dogodek, reševanje književnih likov in vzpostavljanje reda, pomeni na nivoju dogajanja (ne pa tudi prostora ali časa) njihov prestop v sfero fantastičnega. Distanco do književnosti vzpostavljajo pisateljice ravno z literarnimi liki: z glavnimi liki, ki delujejo realno, a so vendarle literarna lika, in z literarnimi liki, ki jih vsak bralec jemlje kot literarne, saj jih pozna iz drugih literarnih del. Medbesedilnost je vzpostavljena z ohranjanjem lastnosti poznanih književnih likov, ki se znajdejo v obravnavanih zgodbah, deloma je uporabljen tudi postopek citatnosti iz del, ki jim pripadajo literarni liki, torej iz izvornih besedil oz. prototekstov.

V slikanici *Nenavadna knjižničarka* Kašmirja Huseinovića (2011, slika 2) so že v uvodnem delu zgodbe (jezikovni kod) in na prvih dveh ilustracijah

Slika 2: Kašmir Huseinović, *Nenavadna knjižničarka* (2011), naslovnica

(likovni kod) podani vsi temeljni elementi: knjižnica, knjige in književni liki. Pisatelj uvede zgodbo takole (str. 7):

V največji mestni knjižnici največjega mesta na svetu so na najbolj odmaknjeni polici v najbolj oddaljeni sobi stale najbolj osamljene knjige. Knjige, ki jih ni nihče bral ali vzel iz knjižnice. /.../ Nekega dne so se liki iz najbolj odmaknjenih knjig z najbolj odmaknjene police iz najbolj oddaljene sobe odločili oditi iz knjig v svet, da bi izvedeli, zakaj nikoli nihče ne bere najbolj odmaknjenih pravljič.

Kmalu se izkaže, da je za nezadovoljstvo literarnih likov, o katerih nihče ne bere, ker si bralci ne izposodijo knjig, kriva nenavadna knjižničarka, ta namreč (nezavedno) odlaga najbolj zanimive knjige v najbolj oddaljenem prostoru mestne knjižnice. Knjižnica je dom vseh knjižnih junakov, zato npr. (prav tam 32) »/.../ se je velikan odpravil raziskovat med knjižne police. Saj bi rušil vse pred sabo, konec koncev je le velikan, a je občutil strahospoštovanje do knjig.«

V romanu Neli Kodrič Filipič *49:03:39* (2008; slika 3) je naslov dela povezan s časom: pomeni namreč čas, ko se Peter in Maša trudita književne like spraviti nazaj v njihove knjige. Književni čas je namreč zgoščen na malce več kot dva dni: od petka zvečer, ko čistilke zapustijo šolo, do nedelje zvečer, ko Peter in Maša pospravita šolo za knjižnimi junaki in odideta iz nje.

Slika 3: *Neli Kodrič Filipič (2008), 49:03:39, naslovnica*

Osnovna šola, ožje pa šolska knjižnica, je temeljni književni prostor literarnega dela. Devetošolka Maša vdre v šolo, da bi si popravila ocene v redovalnici, tam sreča Petra Klemenčiča (kličejo ga Peter Petkar), ki želi poskrbeti, da se bodo knjižni junaki vrnili v svoje zgodbe, pri čemer mu

pomaga ostareli pisatelj Zanut (književni lik iz pisateljčinega romana *Lov na zvezde*). Peter pripelje Mašo v šolsko knjižnico. Knjižnice in branja se je Maša odločno izogibala, zato ji je Peter težko pojasnil, kaj se dogaja, saj še nikoli ni slišala za *močno branje* in ni razumela, da se vsi odgovori skrivajo v knjigah. Nenavadna dejstva so se kopičila: Peter je imel ključ, s katerim je odklenil knjižnico, »[p]rostor je osvetljevala čudna in nenaravna svetloba« (str. 36), poznal je knjižničarkino računalniško geslo, takoj se je začel pogovarjati z Zanutom in s kačo iz *Knjige o džungli*. Maša je tudi takoj opazila (str. 45), da je »Peter /.../ pogosto vstal in stopil do knjižnih polic. Knjižnico je očitno poznal bolje od same knjižničarke. Videti je bilo, da natančno ve, kaj išče, saj je vsakokrat zelo hitro našel želeno knjigo.«

Slikanica *Hiša pravljič* (2012) Anike Le Ray in ilustratorke Rébecce Dautremer na prvi ilustraciji prikazuje pokrajino z ovinkasto cesto, speljano nad prepadom, in avtomobilom, s katerim se pelje Natanova družina na počitnice v Eleonorino vilo. Hišo je družina podedovala po tetini smrti, zato se je zdela dečku, ki je bil vaju, da jih teta pričaka »s knjigo v roki in z mačkom v naročju« (str. 4), hiša pusta in prazna. Čutil je, da je izgubil bralko, saj mu je Eleonora pogosto brala, nato pa, ko »je zaprla knjigo, je otrok položil glavo v naročje stare gospe. In tako sta obstala, nepremična, v tišini sanj« (str. 7). Eleonora je Natanu zapustila ključ *prepovedanih vrat* in vse, kar se nahaja v sobi. Natan je odklenil vrata in vstopil (str. 10–11):

Videl ni ničesar nenavadnega: zaprašeno pisalno mizo, portret Eleonore na zidu, zraven okna pa globus. Spraševal se je, kaj neki mu je hotela podariti stara gospa. Mogoče ga presenečenje čaka za zaveso! Z rokami je razmaknil zastor. V temi je zagledal ... KNJIŽNICO! Na stotine, tisoče knjig, nakopičenih, nagrmdenih in natlačenih, je plezalo do stropa. To je bilo torej to! Eleonore ni bilo več, da bi mu brala, zato mu je zaupala knjige. Tako ne bo prikrajšan za zgodbe, ki jih je imel tako zelo rad. Toda danes so knjige brez glasu bralke izgubile svoj čar.

Tisto noč je vihar poškodoval hišo. Ker družina ni imela denarja za popravilo, se je Natan odločil, da se raje odpove svoji dediščini (knjigam) kakor hiši, privolil je, da knjige prodajo starinarju. Mama mu je predlagala, naj si izbere eno knjigo v spomin na Eleonoro. Med izbiranjem knjige so oživeli vsi znaki v njih, dečka je bilo nepopisno strah, omedlel je. Fantastično dogajanje je nakazano, ko se Natan spet zaveda, takrat je bila že noč (str. 17–19; slika 4):

Počasi se je k njegovim ušesom začelo primikati šepetanje ... zatem pa še majhni, drobni, lahni koraki, komaj zaznavni. /.../ 'Kako je dobil ključ? To je mogoče naslednik!' /.../ 'Eleonora nam je obljubila naslednika! Me veseli, da sem te spoznal,' je rekel čudaški maček. 'Kako ste prišli sem

... Od kod ste?' je bil presenečen Natan, ko je spoznal Obutega mačka, kapitana Kljuko, Pepelko, Rdečo kapico in celo zlobnega volka. 'Eleonora nas je zbrala tukaj' je pojasnila Pepelka. 'Z vsakega potovanja je prinesla nove knjige.' 'Knjige v knjižnici so NASELJENE,' je dodal Guliver.

Slika 4: *Knjige v knjižnici so naseljene*. Anik Le Ray, Rébecca Dautremer, *Hiša pravljic* (2012), 20–21

Natan bi moral prebrati besedilo, napisano na steni, drugače se bodo naslednje opoldne razblinile zgodbe literarnih likov in oni z njimi. Književni liki so namreč ugotovili, da jih je deček prodal, ta pa se je branil, da ni vedel, da so knjige naseljene. Zlobna vila ga je za kazen pomanjšala. Ko je prišel starinar po knjige, so se liki skrili v svoje zgodbe, Alica je Natanu ponudila zavetje v svoji knjigi na strani 34.⁶ Sledi pustolovski del zgodbe, ko Alica, Beli zajec, Natan in Ljudožerec poskušajo priti iz starinarnice do knjižnice: napete dogodivščine zaplete s pomočjo Natanove sestre Angelike uspešno rešijo, Natan pravočasno (pred poldnevom) prebere napis na steni knjižnice, zgodba se srečno razplete, on pa upraviči to, da je novi lastnik knjižnice. Vse knjige pripeljejo nazaj v knjižnico, junaki imajo spet svoj dom, Zlobna vila odčara Natana, vsi liki sprejmejo tudi Angeliko.

MEDBESEDILNOST

V zgodbi *Nenavadna knjižničarka* (2011) je Kašmir Huseinović literarnemu liku iz realnega sveta, knjižničarki, hkrati namenil vlogo meje med realnostjo in fantastiko. Fantastični dogodek, oživitev literarnih likov in njihov izstop iz knjig, je pojasnjen z vzrokom iz realnega sveta, in sicer s slabim vremenom. Ko se je zaradi vetra odprlo knjižnično okno, veter pa je zavrtinčil prah s

⁶ Ne glede na prevode ali original Alica povabi Natana nekam v tretje poglavje svoje knjige, ki ima naslov Predvolilna tekma in dolga zavita štorija (Alica dobi naprstnik, Miška pa ji pove svojo dolgo, žalostno, zavito zgodbo.).

pozabljenih knjig, sta na prah vplivala še blisk in grom: prah se je začel belo svetlikati, postal je čaroben (Huseinović, *Nenavadna knjižničarka*, 10): »Počasi se je začel spuščati na najbolj odmaknjene knjige, in to prav v trenutku, ko so se liki iz knjig odločili oditi v svet in izvedeti, zakaj nihče ne bere najbolj odmaknjenih knjig.« Odnos med knjižničarko in literarnimi liki ves čas dogajanja jasno ločen od realnosti, knjižničarka se zaveda, da morajo biti liki do ponedeljka zjutraj, ko bo knjižnica spet odprta, varno spravljene v knjigah. Pripoved je deljena na pet poglavij, prvo in zadnje sta povezana s temeljno temo. V drugem poglavju, ki se odvija za levimi vrati knjižnice, realna oseba Matilda dela v knjigoveznici, govori z dečkom s kokošjo, ki nese zlata jajca, in ni čisto prepričana, ali je pravljica prišla k njej, ali je ona v pravljici; v zgodbo se vmeša še poštar, ki prinese dečku telegram, naj se vrne v svojo pravljico. Za desnimi vrati sta velikan in deček sestavila svoji zgodbi in ugotovila sta, da sta sorodnika, v poglavju ni omenjeno nobeno bitje iz realnega sveta, ob njima namreč nastopa le še duh iz knjižnice. V sobi za srednjimi vrati je prostor, ki (str. 42) »ga ni, a hkrati je. To je prostor med resničnostjo in domišljijo.« V tem prostoru sta se znašla Ostržek in vila Plavolaska, a sta bila odločena, da bosta do ponedeljka zjutraj našla pot v svojo knjigo. Zadnje poglavje je pojasnilo, sledi srečen konec. Pojasnilo o tem, kaj se bo zgodilo, če književnim likom do odprtja knjižnice (torej do ponedeljka zjutraj) ne bo uspelo priti v svoje knjige (str. 45): »Resničnost in domišljija se bosta pomešala. In ne bomo več vedeli, ali smo v resničnosti ali v domišljiji.« V ponedeljek zjutraj spet zapiha veter, odpihne čarobni prah, vsi knjižni junaki pa se želijo vrniti v svoje knjige, da si jih bodo otroci lahko izposodili.

Zanimiv je dialog med knjižničarko in oživiljenimi literarnimi liki (str. 10):

Takšna, malce debelušna, blede polti in rdečih las, je bila videti kot oseba iz pravljice. /.../

‘Iz katere pravljice ste pa Vi? Nismo Vas še videli. Čeprav se nam zdite znani, Vas ne poznamo.’

‘Jaz sem iz mestne knjižnice,’ jim je odgovorila.

‘Te pravljice še ne poznamo,’ je odvrnil Ostržek.

‘Tudi mi je ne poznamo,’ so pritegnili še vsi drugi.

‘No jaz sem od tukaj, iz mestne knjižnice,’ je ponovila nenavadna knjižničarka.

‘Saj smo tudi mi od tukaj, iz te mestne knjižnice, s teh polic, iz teh knjig,’ so pritegnili še vsi drugi.

‘Jaz sem knjižničarka. Delam tu, v mestni knjižnici,’ jim je skušala pojasniti nenavadna knjižničarka.

Literarni liki se ne znajo vrniti v svoje knjige, knjižničarka je namreč mislila, da bo rešila zmešnjavo tako, da bo knjige vrnila nazaj na ustrezne police. Duh iz knjižnice jo je opozoril, da so knjige brez junakov prazne;

hkrati jo je opozoril, naj zmešnjavo čim prej reši, ker bi se lahko zgodilo, da bi liki iz vseh knjig zapustili svoje knjige.⁷

V romanu Neli Kodrič Filipić s skrivnostnim naslovom *49:03:39* (2008) Peter in Maša stopata v literarnem delu v interakcijo z več kot petdesetimi literarnimi liki iz knjig, npr. kača iz *Knjige o džungli*, Nežka iz *Pestrne*, Harry Potter, Jagoda in Dragi iz *Ko zorijo jagode*, Sneguljčica, palčki, Kekec, pošast (Rdečelasec) iz pesmi Danila I. Harmsa, Ostržek, mojster Pepe, lisica in maček, Čarovnik iz *Oza*, Strašilo in Lev, Rdeča kapica, Janko in Metka ter čarovnica, Pepelka, Mali princ, Srečni princ, Trnuljčica in številni drugi. Peter in Maša sta najstnika iz realnega sveta, ki poskušata rešiti zmešnjavo oživiljenih literarnih likov, književni čas in prostor v celotnem romanu ostajata v realistični perspektivi. Nekateri liki (npr. Sneguljčica, Dragi, Kekec) se ne želijo vrniti v svoje knjige, ker se jim zdi življenje v sodobnosti neprimerno bolj vznemirljivo (npr. Dragi bi zelo rad imel mobilni telefon, Sneguljčica bi nastopala v oddaji, kjer odkrivajo talente in bi postala zvezda), spet drugi si želijo čim prej nazaj v svoj književni svet. Peter Maši razlaga o težavah vrnitve, ta pa kmalu razkrinka Zanuta, ki ni človek, temveč lik pisatelja iz knjige *Lov na zvezde*, torej je potrebno tudi njega spraviti nazaj v lastno knjigo.⁸ Maša ugotovi, da Peter potrebuje pomoč, svojih ocen ne želi več popraviti s prevaro, temveč z znanjem in Petru res pomaga. Med vsemi knjižnimi liki je v največjo pomoč Harry Potter, ki se – ob Maši in Petru – najbolj zaveda mešanja svetov, kar lahko ima katastrofalne posledice. Če mešanja svetov ne preprečijo, lahko pride do pobega v obe smeri: bralci se lahko izgubijo v knjige, knjižni junaku preidejo v realni svet. Zanuta pove, da se lahko knjižni junaki vrnejo v knjige s pomočjo zgodbe za prehod in zvarka, ki je shranjen v Zanutovi steklenički. V dogajanje se vmeša Rdečelasec, ki je pristaš *bele*, ta združba želi vse književne like poslati v belino, torej v nič. Zvarek se polije po prazni *Knjigi pritožb*, le-ta posrka Rdečelasca, Zanuta in Harryja Potterja, Maša in Peter prepričata tudi druge knjižne like, naj stopijo v beli zvezek (*Knjigo pritožb*, ki je povsem prazna). Peter jim bo napisal v tem praznem zvezku pritožb, prepojenim z zvarkom, kratke zgodbe, da se bodo lahko vrnili v svoje knjige. Uporabil bo tisto, kar je zanje pisal Zanuta.

7 Mišek Bartolomej dobi ime po portugalskem morjeplovcu, avtor Kašmir Huseinović in Andrea Perlik Huseinović sta izdala tudi slikanico *Bartolomeo pustolov* (2012), torej se avtorja referirata na svoje lastno delo. Ostržek in vila Plavolaska imata ohranjene enake lastnosti, kakor v temeljnem Collodijevem delu (*Ostržku raste nos*, Plavolaska ga ves čas zagovarja in pove, da bo postal pravi deček). Ostržek, Bartolomej in Velikan ponudijo knjižničarki rešitev, naj gre z njimi.

8 Neli Kodrič Filipić v fantastični pripovedi uporabi medbesedilnost na nivoju literarnega lika pisatelja Zanuta, ki je hkrati tudi zdravilec in ima moč, da se lahko pogovarja z Dorotejo. Ta je v realnosti izginila, deklica je namreč prestopila mejo realnega sveta (šla je na drugo stran), stopila je v fantazijo, poti nazaj v realni svet pa ni našla nikoli. Doroteja in Zenu imata vsak formulo, ki je ne zaupata drugemu: Zenu si jo mrmra, ko pripravlja čaj iz mahu, zato ima ta posebno moč, Doroteja ima formulo, zapisano na medaljonu. Skupaj bi formuli dali človeku neverjetno moč, postal bi gospodar življenja in smrti, zemlje in neba. Zenu noče formule, saj meni, da je ta za ljudi preveč nevarna. Doroteja ima seveda podobne lastnosti kot istoimenski literarni lik v delu *Čarovnik iz Oza* Lymana Franka Baumana (delo je bilo v originalu izdano leta 1900).

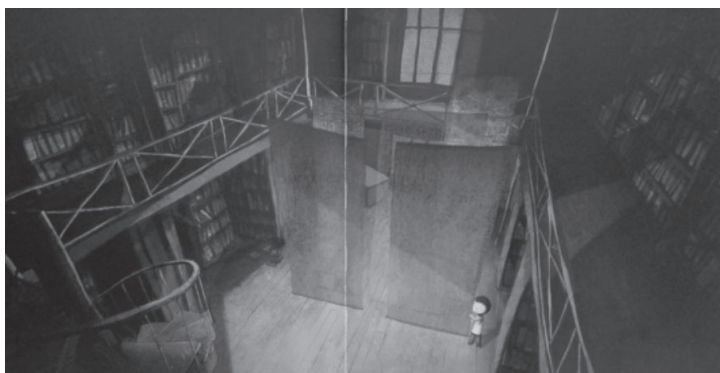
Junaki so varno spravljani (skriti), Maša in Peter pospravita nered po šoli in jo zapustita, ključke pa odvržeta v reko, tako je njuna dogodivščina tudi na simbolni ravni končana.

Za izbrano literarno delo je pomemben zgodbeni element močno branje, ki ga pisateljica opredeli kot (str. 100):

Prva lastnost močnega branja sta bili sposobnost povečane in razširjene pozornosti ob hipnem in meditativnem prepuščanju vsebine zapisa, ki pa sta istočasno dovoljevali oddvojeno in kritično presojo prebranega. K temu so pionirji MB dodali še poseben način zelo hitrega branja ter sposobnost čustvenega vživljanja, ki pa je lahko dvorezen meč.

Mojstri močnega branja ne puščajo sledov v knjigah, po katerih se sprehajajo, tisti pa, ki so začetniki, se jim lahko zgodi, da se vmešajo v zgodbo. To seveda ni dovoljeno: knjige vplivajo na ljudi in ljudje na vsebine knjig, zato Peter pojasnjuje književnim likom (prav tam, 109): »V tem svetu ne morete ostati. Vaša prisotnost ogroža ne le ta svet, temveč tudi vse, ki so preko nevidnih niti povezani z njim.«

V *Hiši pravljic* je omenjenih veliko literarnih likov iz drugih del (oživitev le-teh v Kérytyju je tudi Eleonorina skrivnost, kar je razvidno iz originalnega naslova). Najpomembnejši so Alica, Beli Zajec (ki ves čas nosi s sabo uro, na katero pogleduje) in Ljudožerec. Ti trije skupaj z dečkom Natanom rešujejo vse druge knjige, da junaki ne bi zbledeli. Takoj na začetku so omenjeni Obuti maček, Ostržek, Peter Pan, Pepelka, Rdeča kapica in volk (ki ves čas nastopata v paru), Zlobna vila, bolj mimogrede pa so omenjeni še kralj Artur, deklica, ki ima vžigalice, Guliver, kapitan Kljuka, Merlin, tri vile in Jakec (in čarobni fižolček). Natan je moral v bitki s časom in z velikanskimi preprekami do opoldne prebrati sporočilo, napisano na steni knjižnice (v francoščini Le Ray, Kéryty, la maison des contes, 24; v slovenščini na platnici): »Samo zato, ker je pravljica, še ni neresnično.« (Slika 5)

Slika 5: Knjižnica. Anik Le Ray, Rébecca Dautremer, *Hiša pravljic* (2012): 10–11

Intraikonično besedilo (besedilo, ki je del ilustracije) mu je uspelo pravočasno prebrati, kar je z zadovoljstvom oznanil Beli zajec. Knjižni junaki so bili rešeni, Zlobna vila pa je povečala dečka nazaj v njegovo naravno velikost (prej ga je za kazen namreč pomanjšala). Hiša pravljic sodi med slikanice, zato velja omeniti sestavljanje multimodalnih pomenov skozi jezikovni in likovni kod sporočanja. Zelo povedni so vezni listi, na katerih je podan književni prostor – to je zasebna knjižnica, v kateri so knjige naseljene. Intraikonično besedilo, napisano na steni knjižnice, ki ga je moral prebrati Natan, ni prevedeno, pomeni pa rešitev zapleta (zato je zgodba najbrž manj jasna). Vsi literarni liki iz prototekstov imajo bolj ali manj ohranjene svoje primarne lastnosti (npr. kapitan Kljuka opazuje dogajanje skozi daljnogled; zajec ves čas pogleduje na uro; Zlobna vila iz Trnuljčice pa Natanu oteži reševanje naloge, na koncu svojo kazen popravi).

SKLEP

Medbesedilnost in kulturna zgodovina sta najpomembnejša elementa obravnavanih besedil, njihov skupni imenovalac pa so knjižnice kot književni prostori.⁹ Izbrana dela *Nenavadna knjižničarka*, 49:03:39 in *Hiša pravljic*, čeprav izhajajo iz različnih držav (Hrvaška, Slovenija, Francija) in posledično omenjajo različna kanonska besedila, vsebujejo vendarle nekatere iste literarne like oz. omenjajo iste prototekste ali se navezujejo na iste avtorje: najbolj opazni so brata Grimm z različnimi pravljicami (npr. Pepelka, volk in Rdeča kapica iz istoimenske pravljice, Obuti maček, Jakec in čarobni fižolček, Sneguljčica), Hans Christian Andersen (Deklica z vžigalicami), omenjeni so še Peter Pan (J. M. Barrie), Alica v čudežni deželi (Lewis Carroll), Ostržek in vila Plavolaska (Carlo Collodi) in zbirka Tisoč in ena noč. Referenčna besedila tvorijo svetovni kanon mladinske književnosti. V knjigi slovenske pisateljice Neli Kodrič Filipič se pojavljajo tudi literarni liki, ki tvorijo kanon slovenske mladinske književnosti, npr., Dragi in Jagoda (Branka Jurca *Ko zorijo Jagode*), Nežka (France Bevk *Pestrna*), Kekec (Josip Vandot), in liki iz prevedenih literarnih del, ob že omenjenih še npr. Harry Potter (J. K. Rowling), Rdečelasec (D. I. Harms),

9 Opozoriti velja na fantastično pripoved Neli Kodrič Filipič *Lov na zvezde* (1995), čeprav dela nismo podrobneje obravnavali, saj književni prostor ni knjižnica, kar je bil ključni element izbire besedil. V *Lovu na zvezde* je namreč izpostavljena še druga vrsta medbesedilnosti, in sicer ima Lana (tudi literarni lik), ki je strastna bralka, zanimivo teorijo o literarnih likih (str. 33): »Ko se je naučila brati, je knjige požirala kot za stavo. Toda kmalu je opazila nekaj zelo čudnega. Pravljični junaki in vsi navidez izmišljeni junaki se pojavljajo v različnih zgodbah in pri tem spreminjajo svoj izgled, poklic, bivališče in čas dogajanja. Izposojajo si pisatelje, ki mislijo, da so njihovi gospodarji. Vsi liki v tej svoji igri ne spremenijo samo nečesa – svojega imena! Lana si jih je zapomnila po imenih in začudeno ugotovila, kako so od zadnjega nastopa napredovali, se pomladili ali postarali, včasih spremenili celo spol. Pisatelji pa so ostajali samo izbrane žrtve njihovih zvijač. Lana je slutila, da mora nekje obstajati neobičajen trg, na katerem se srečujejo vse osebe vseh napisanih in še nenapisanih knjig in izmenjujejo pisatelje.«

kača iz Knjige o džungli (Rudyard Kipling), Mali princ (Antoine de Saint-Exupéry).

V knjigi *Nenavadna knjižničarka* deček, ki hodi okrog po svetu z ukradeno (in pozneje podarjeno kokošjo), ki nese zlata jajca, in Velikan razmišljata o tem, da nujno potrebujeta pomoč, da bi sploh našla pot v svojo knjigo. Odločita se, da bosta zato raje poiskala tisto gospo, ki dela v knjižnici, le tega ne vesta, ali se prijazna gospa, ki se spozna na knjige, imenuje (Huseinović, *Nenavadna knjižničarka*, 39) »nekaj takega kot ... knjižarkancija ... ne ... knjižarčenka ... knji ... nekaj kot knjiga ...« Po njunem bi lahko bila še knjižarka, knjigoverka, knjižličarka. Pri vzpostavljanju reda v knjižnicah, kadar junaki pobegnejo ali izstopijo iz knjig, se velja zanesti na pozitivne literarne like. Meja prehoda književnih likov v svet ljudi je natančno izražena, hkrati namreč pomeni mejo med realnim in fantastičnim dogajanjem. Obravnavana dela bralca opozarjajo tudi na to, da so knjige naseljene in da je treba za srečen konec obvladati močno branje.¹⁰

BIBLIOGRAFIJA:

Viri

- Huseinović, Kašmir. *Nenavadna knjižničarka*. Ilustracije Andrea Petrlik Huseinović. Prev. Mina Ristanc. Naslov izvirnika *Neobična knjižničarka*. Ljubljana: Karantanija, 2011.
- Kermauner, Aksinja. *Skrivnost starodavnega anka*. Ilustracije Branka Schwarz. Radovljica: Didakta, 2000.
- Kodrič, Neli. 49:03:39. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008. Knjižnica Sinjega galeba 315.
- Le Ray, Anik. *Hiša pravljic*. Ilustracije Rébecca Dautremer. Prev. Višnja Fičor. Naslov izvirnika *Kéridy, la maison des contes*, 2009. Ljubljana: Sanje, 2012. Zbirka Sanjska knjigica.

Druga literatura

- Biti, Vladimir. *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska, 1997.
- Carroll, Lewis. Aličine dogodivščine v čudežni deželi. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011. Zbirka Domače branje Knjiga pred nosom.
- Center za razvoj knjižnic. *Definicija knjižnice*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2015 http://cezar.nuk.uni-lj.si/common/files/definicije/definicije_2015.pdf (obiskano 20. 2. 2017).
- Chevalier, Jean in Alain Gheerbrant. *Slovar simbolov*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.
- Haramija, Dragica. *Nagrajene pisave*. Murska Sobota: Franc-Franc, 2012.
- Juvan, Marko. *Intertekstualnost*. Literarni leksikon 45. Ljubljana: DZS.
- Kobe, Marjana: *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.
- Kodrič, Neli. *Lov na zvezde*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995. Knjižnica Sinjega galeba 286.

¹⁰ Članek je nastal v okviru programske skupine Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine (P6-0156), ki jo financira ARRS.

Kos, Janko. *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS, 2001.

Kos, Janko. *Postmodernizem*. Ljubljana: DZS, 1995. Literarni leksikon 43.

Termania: Zasebna knjižnica. *Bibliotekarski terminološki slovar*. net/slovarji/bibliotekarski-terminoloski-slovar/4181455/zasebna-knjiznica (obiskano 4. 4. 2017).

Nena Škerlj

Dejanske in imaginarne knjižnice v povezavi z neskončnostjo

Knjižnice kot institucije, arhitekture, zbirke in metafore med drugim bistveno določa tudi pojem neskončnosti, torej kar ni omejeno, končno in izmerljivo.¹ Oblike neskončnosti se lahko pojavljajo v dejanskih knjižnicah v arhitekturi, klasifikaciji in razvrščanju zbirk, vsebini gradiva, simboliki in v imaginarnih (fiktivnih, nedejanskih) knjižnicah,² za katere ne veljajo zakoni znanega časa, prostora, perspektiv in so njihove možnosti neomejene.

Povezava z neskončnostjo v dejanskih in imaginarnih knjižnicah poteka na več ravneh:³ v času in prostoru (vprašanje, kako in kam se bodo širile nove knjige,⁴ police s knjigami, prizidki knjižnic, nove stavbe; v prihodnosti cela mesta ne bodo zadoščala, kot se je šalil filozof in tudi knjižničar⁵ G. W.

1 Mišljena je predvsem potencialna neskončnost. *Mali leksikon logike* (Ule, *Mali leksikon logike*, 235), razlaga aktualno neskončnost kot zaključeno celoto stvari, ki jih načeloma ne moremo prešteti, potencialno pa kot nezaključeno neskončnost, za neomejeno mnogo možnih korakov v nekem postopku, na primer pri štetju, skratka za vedno znova rastoče zaporedje naravnih števil.

2 Imaginarne knjižnice so prikazane kot natančnejše določilo v okviru imaginarnih, legendarnih in fiktivnih krajev. Alberto Manguel in Gianni Guadalupi sta izdala obširen *The dictionary of imaginary places*, kjer se nahajajo občasno tudi knjižnice, npr. na Nautilusu (Verne, *Dvajset tisoč milj pod morjem*), Babilonska knjižnica (Borges, *Babilonska knjižnica*) ... Njuno delo naj bi bilo nekakšen vodnik po našem planetu, zato sta druge kraje izpuščala. Umberto Eco v *The book of legendary lands* govori o legendarnih, izmišljenih krajih in posledično obstajajo legendarne, izmišljene knjižnice. Izraz imaginarno je nazornejši in širši, seveda pa so nekateri kraji in knjižnice manguelovsko imaginarni in hkrati ecovsko legendarni in izmišljeni, nekaterih pa ni najti ne pri enem ne pri drugem (na primer postaje Solaris kot imaginarnega kraja in njegove knjižnice, bogate na temo solaristike (Stanislaw Lem: *Solaris*), Pratchettove magične knjižnice v obliki Möbiusovega traku (serija knjig *Plošča* ...), tako da so v tem besedilu z imaginarnimi knjižnicami mišljene najširše pojmovane ne-dejanske knjižnice.

3 Na povezave knjižnic z raznimi oblikami neskončnosti kaže tudi peto Ranganathanovo načelo: »Knjižnica je rastoči organizem: Organska rast: odrasli, mladina, malčki. Zgradba. Rast bralcev. Rast osebja: izposojevališča. Klasifikacija, Katalogizacija: oblike katalogov.« (Novljan, »Podoba knjižnice«, 123.)

4 Človeštvo naj bi vsakih 30 sekund objavilo po eno knjigo (Zaid, *Toliko knjig!*, 18.).

5 Leibniz je tudi sporni iznajditelj infinitezimalnega računa, katerega oblika je prekašala Newtonovo po svoji praktični uporabnosti, skratka pravi lovilec neskončnosti v knjižničarstvu, matematiki in filozofiji.

Leibniz),⁶ v vsebinah zbirk (besedila vsebujejo potencialno interpretativno neskončnost in aktualno neskončnost v nepreštevni kombinacijah črk, razmikov, besed in stavkov), v razvrščanju gradiva (*numerus currens* – knjige na policah si sledijo po rastočem zaporedju števil (linearna neskončnost) ali po decimalnih klasifikacijah (UDK), kjer se osnovna področja delijo po vsebini na pododdelke, pododdelke pododdelkov itd. (ulomljena neskončnost – cepljenje, neskončnost na omejenem prostoru, kjer se dodajajo vedno manjše številke med 0 in 9), v arhitekturi (zunanjščine, notranjščine, tlorisi, detajli, ki kažejo na neskončnost, prek simbolov kroga, spirale, nepreglednega vodoravnega ali navpičnega nizanja raznih pravokotnih oblik, vijuganja ...) ter v najrazličnejših opisih in interpretacijah knjižnic (kot simbolov, metafor ...).⁷

DEJANSKE KNJIŽNICE V POVEZAVI Z NESKONČNOSTJO

Krog, kvadrat, centralnost

Središčne oziroma centralne stavbe (okrogli, večkotni, kvadratni tlorisi ...) s svojo neprekinjenostjo ali s koti prekinjeno krožnostjo nakazujejo na neskončno zanko kroženja in vrtenja, v primeru knjižnic na neskončno zanko nizanja knjig in branja. Krog je najprej premeril leto, nato čas, potem večnost in naposled pomeni neskončnost.⁸ Manguel pravi, da ne beremo na enak način, če sedimo znotraj kroga ali kvadrata. Oblika knjižnice lahko izbor knjig, branje in bralne navade še spodbuja: pravokotni prostori vsebino zamejujejo, predalčkajo in neskončno razčlenjujejo; okrogli pa kažejo na sklenjenost in omogočajo predstavo, da je zadnja stran vselej tudi prva.⁹ Primeri za tovrstno neskončnost so Narodna knjižnica v Stockholmu, kupolasta čitalnica v Britanskem muzeju, velika čitalnica Kongresne knjižnice z veliko kupolo s svetlobnico in zasebna knjižnica antropologa Wadea Davisa, ki jo je oblikoval arhitekt in filozof Travis Price kot prostor krožne oblike, ki ima sredi okroglega stropa kvadratno okno. Pogled od spodaj navzgor tvori s svojo povezavo kroga in kvadrata podobo in izhodišče duhovnega vzpona¹⁰ – mandalo, iz katere žarčijo knjige. Biro Mecanoo je s Knjižnico v Birminghamu ustvaril »odo krogu, arhetipu, ki vključuje univerzalnost, neskončnost, enotnost

6 Wagner, »Bibliotopia«, 18.

7 Večkrat se naleti tudi na neskončnost na slikah, instalacijah in drugih umetniških delih, ki upodabljajo ali pa so kako drugače povezana s knjižnicami, kar tokrat ne bo natančneje obravnavano.

8 Chevalier in Gheerbrant, *Slovar simbolov*, 297.

9 Manguel, *Knjižnica ponoči*, 107–110.

10 Chevalier in Gheerbrant, *Slovar simbolov*, 338.

in brezčasnost«. ¹¹ Krogi obdajajo stavbo, so v njeni okolici in v njej (parket, sence, krožne galerije). Če gre tu za hvalospev krogu in njegovi simboliki, ki se povezuje z neskončnostjo, je po drugi strani hvalospev spirali in njeni neskončnosti napravil japonski arhitekt Sou Fujimoto.

Spirala

Spirala manifestira nastop krožnega gibanja, izhajajočega iz prvotne točke, ga vzdržuje ali povečuje v neskončnost, je razvoj, ciklična kontinuiteta v napredovanju, ustvarjalno vrtenje in vse to tudi simbolizira. ¹² Razne spirale ¹³ so prisotne v različno oblikovanih spiralnih stopniščih, tlorisih, stebrih, opremi in detajlih. Primeri zanje so Knjižnica v Cottbusu, Pravna knjižnica v Münchnu, Knjižnica Kobarid, v Mestni knjižnici Velenje pa so poleg večje spirale zavitega stopnišča prisotne tudi manjše spirale – »polžki« ¹⁴ oziroma »polževe hiške« ¹⁵ (zaviti prostorčki, namenjeni individualnemu delu z zvočno izolacijo), sedem spiral pa sega čez dve etaži v Knjižnici Otona Župančiča v Ljubljani. Glasbena inštalacija lovi zvoke iz knjižnice v cevi, po spiralah pa se lahko tudi igra, če se jih popraska ali podrgne in nastane svojevrsten zvok, značilen za skupino The Stroj, ki je postavila to glasbeno skulpturo, ki naj bi jo sestavljale narobe obrnjene kovinske cvetlice. ¹⁶ Pogosti so spiralno zviti vibasti stebri, na primer v baročni Nacionalni knjižnici v Pragi. V posamezni knjižnici je lahko več spiralnih stopnišč (npr. dunajska Prunksaal), lahko pa se vsa notranjost spremeni v spiralo z gradivom, kakršna je knjižnica v predmestju Madrida Villanueva de la Canada (arhitekturni biro Churtichaga+Quadra-Salcedo arquitectos), z nagnjenimi tlemi in knjižnimi policami kot spiralnim uličnim prostorom, ¹⁷ ki vodi od otroškega oddelka v pritličju prek mladinskega na vrh, kjer so študijski prostori, kar predstavlja življenjsko pot in nikoli zaključeno pot do znanja. Zunanjščina seattelske knjižnice ¹⁸ ima nadstropja, oblikovana kot knjige, in deluje kot navpično zložen nestabilen kup knjig, ki bi se lahko še nadaljeval. ¹⁹ Med nadstropji je prostor, imenovan Spirala, kjer je strokovno gradivo neprekinjeno urejeno od 000 do 999 po Deweyjevi klasifikaciji. Knjižničarji, obiskovalci,

11 Johnson, *Improbable libraries*, 123.

12 Chevalier in Gheerbrant, *Slovar simbolov*, 565.

13 Dvorazsežnim (arhimedskim in logaritemskim, torej enakomernih in logaritemskih rasti) in trorazsežnim (vijajnicam in vrtincem, spet enakomernih in logaritemskih rasti) spiralam je skupno evociranje postopnega razvoja, ki se lahko nadaljuje v nedogled.

14 Kalan, »Sodobna arhitektura knjižnic«, 34.

15 Kozinc, *Vrata v vse čase*, 152.

16 Prav tam, 73.

17 Frampton, »Šest žanrov v iskanju enotnosti«, 80.

18 Ena od kritik se glasi, da gre za ogromno kletko za zajce, ki jo je naredil Timothy Leary (Nielsen, »Shhhh« [53].), spet druga, da gre za strgalnik za sir, ribežen (Kaiman, »Shhhhhshh!« [61]), lahko pa bi videli tudi strgalnik za znanje.

19 Oblikovana je kot mreža rombov, ki se ponavljajo v vedno večjem merilu in tvorijo pravilno in urejeno naraščanje pravilno urejenega fraktalnega vzorca.

bralci in knjige se nahajajo od zunaj gledano v kupu knjig, od znotraj pa v večnadstropni spirali, parkirni hiši za knjige.

Že omenjeni hvalospev spirali predstavlja knjižnica v Tokiu. Lesene police segajo od tal do stropa, so namerno in nenamerno prazne, vidne od zunaj – sploh ni treba vstopiti v knjižnico, pa se že pojavlja stik z neskončnim. Tloris je v obliki spirale in predstavlja neskončnost spiralnega gibanja, knjižnica pa je opisovana tudi kot »neskončni gozd knjig«. ²⁰ Primerjave knjižnice z gozdom so pogoste, najbolj znane pri Ecu, Borgesu, Manguelu. ²¹ Pallasmaa ²² pravi, da nas gozd zaradi številnih perifernih dražljajev učinkovito potegne v stvarnost svojega prostora, kjer misli potujejo z raztresenim in nefokusiranim pogledom, vidne podobe pa postanejo neostre. Tudi v knjižnici gre za obilo perifernega nefokusiranega vida, a namesto hoje v gozdu med drevesi gre za hojo med policami in knjigami. »Raztreseni pogled predira površino telesne podobe in se usmerja v neskončnost.« ²³

~ Gozd ~

Rek, da zaradi dreves ne vidimo gozda, se v kontekstu knjižnic lahko glasi: Zaradi knjig ne vidimo knjižnice. José Ortega y Gasset pravi, da ko stojimo v gozdu, ne vidimo gozda, ampak le nekaj najbližjih dreves, ki seveda so del nekega gozda. »Ta drevesa so vidna. Resnični gozd je sestavljen iz dreves, ki jih ne vidim.« ²⁴ Ko hodimo po stezi, gozd beži izpred oči. Podobno v hoji po knjižnici vidimo najbližje knjige okoli nas, nikakor pa ne vseh. Če gozd ali knjižnico opazujemo s katerekoli točke, delujeta kot možnost poti, po katerih bi se lahko poglobili. »Drevesa ne pustijo, da bi videli gozd; in prav zato, ker je tako, gozd dejansko obstaja.« ²⁵ Nikoli ne moremo videti celotne knjižnice, videti in prebrati vseh njenih knjig. ²⁶ »Okoli mene odpira gozd svoje globoke strani. V moji roki je knjiga: Don Kihot, idealen pragozd.« ²⁷ Knjižnica je lahko

²⁰ Johnson, *Improbable libraries*, 107.

²¹ Eco (Eco, *Šest sprehodov*, 12.) uporablja za gozd Borgesovo metaforo: gre za vrt s potmi, ki se cepijo. V gozdu se vsak odloča za svojo smer in jo poljubno spreminja in po Ecu ni nič drugače tudi v pripovednem gozdu, kjer bralec izbira svojo pot pri branju. Podobno deluje tudi pot po knjižnici, ki je lahko vrt s potmi, ki se cepijo in gozd. Borges je v *Poskusu avtobiografije* (Borges, *Stvaritelj*, 101.) opisoval hišo svojega prijatelja in pesnika Rafaela Cansinosa, da je bila kot knjižnica, v kateri si je bilo treba pot najti kot v gozdu, saj je bil preveč reven, da bi imel police in so bile knjige naložene druga na drugo od stropa do tal, tako da si je bilo treba utirati pot med pokončnimi stebri knjig, Manguel (Manguel, *Knjižnica ponoči*, 58.) pa je pripovedoval: »Povsod okoli mene – po tleh, v kotih, pod posteljo, na delovni mizi – so počasi rasli stebri iz knjig in spreminjali prostor v saprofitski gozd, ki je grozil, da me bo s svojimi vse višjimi debli izrinil.«

²² Pallasmaa, *Oči kože*, [109].

²³ Prav tam, 85.

²⁴ Ortega y Gasset, *Meditacije o Don Kihotu*, 50.

²⁵ Ortega y Gasset, prav tam, 51.

²⁶ Sagan, *Kozmos*, 281, je izračunal, da če preberemo eno knjigo na teden, preberemo samo nekaj tisoč knjig v svojem življenju, torej nekako en promil vsebine največjih knjižnic našega časa (napisal 1980).

²⁷ Ortega y Gasset, *Meditacije o Don Kihotu*, 58.

gozd, knjiga pragozd in knjiga Don Kihot za J. O. y Gasseta idealen pragozd. Poleg tega knjiga Don Kihot vsebuje imaginarno knjižnico don Kihota, knjigo o don Kihotu pa berejo v imaginarni knjižnici na postaji Solaris Tarkovskega. Primerjava s knjižnico-gozdom ni nujna samo v povezavi s knjigami. Mel Gooding je prostor pred veliko čitalnico v NUKu, primerjal z »'gozdom' 32 temnih stebrov«,²⁸ s prirezanimi stebri-štori, ki spominjajo na dolmene, na edinem visečem lestencu pa listje, ki nakazuje na krošnjo.

Množenje pravokotnosti

V večini knjižnic gre za najrazličnejša nizanja pravokotnikov in množenje pravokotnosti. Pravokotnik namiguje na drugačno mejo in neskončnost, drugačno sklenjenost in ločenost,²⁹ kar ponazarja Manguelov opis Lavrentinske knjižnice: »Ves knjižnični prostor gradijo pravokotniki: stenske odprtine med stebri, v katerih ležijo okna, odprta ali slepa; vrste delovnih mizic na levi in desni strani sobe; veličastni osrednji prehod; členjeni in izrezljani strop. Zlahka si zamislimo, kako so morali učinkovati veliki iluminirani kodeksi ali manjši oktavi, ko so odprti ležali na poševnih delovnih ploskvah in se v enakih pravokotnih oblikah podvajali po stenah, tleh in stropu, tako da je bralcu sleherni arhitekturni in okrasni element priklical pred oči tesno zvezo med svetom in knjigo – neomejeni fizični prostor, ki je v knjižnici razčlenjen v površine, podobne stranem v knjigi.«³⁰ In če je Michelangelo variiral povsem ravne pravokotnike-knjige, je Plečnik na fasadah NUK-a nekatere pravokotnike-knjige odprl pod kotom, kakor so pogosto razlagana okna, izmaknjena iz ravnine. Nizanje odprtih in zaprtih knjig na fasadi se ponavlja v stavbi, kjer se dejanske knjige venomer odpirajo in zapirajo.

Eberswaldska knjižnica je enigmatična arhitektura,³¹ ki spominja na predale ali škatle za gradivo.³² Podobe na njej³³ se lahko bere od zgoraj navzdol kot navpično popisane kitajske bambusove trakove ali vodoravno kot frize. Percepcija gledalca se stalno menja in niha med nasprotji:³⁴ vodoravno – navpično, posamezna podoba – kontinuiteta podob, umetniško delo – minimalistični objekt, kvader – ornament, betonska kocka – slikovit

28 Gooding, *National and University Library Ljubljana*, 19.

29 Manguel, *Knjižnica ponoči*, 120.

30 Prav tam, 123.

31 Prvotni predlog za notranjščino knjižnice v Eberswaldu je vseboval lesene knjižne police (kot nasprotje betonski zunanjščini) in velike reprodukcije knjižnih polic, da ne bi bilo povsem jasno, kje so na stenah fotografije knjig na policah in kje so dejanske knjige.

32 Podobe je izbral Thomas Ruff iz svojih zbirk izrezkov časopisnih fotografij (večinoma iz *Die Zeit*, med 1992 in 1993, okoli 2.500 izrezkov). Tako kot knjižnice zbira in hrani najrazličnejše gradivo – dejavnost knjižnice je hkrati Ruffova dejavnost. Ker gre za reprodukcije fotografij v časopisih, a ne v originalni obliki, je ukinjen običajni odnos med originalom in posnetkom.

33 Peta podoba od zgoraj navzdol prikazuje fotografijo študentov za knjigami v knjižnici mednarodnega kolidža St. Donat's Castle v južnem Walesu.

34 Mack, »Building with images«, 38.

tatu, površina – volumen, zgodovina – dekoracija, končno – neskončno, del – celota, mirovanje – gibanje.³⁵ Nizanje različnih pravokotnikov je značilno za Univerzitetno knjižnico v Utrechtu,³⁶ notranjščino pa primerjajo z nenavadnimi in presenetljivimi Piranesijevimi perspektivami (Marc Dubois)³⁷ in Borgesovim labirintom perspektiv pravih in navideznih prostorov (Pierre Huyghe).³⁸ Slednji je (neuspešno) predlagal več lebdečih kamnov, ki bi v prekinjenih ritmih krožili nad glavami bralcev in namigovali na stalnost in občasnost branja. Tlak iz 7.500 rombov v knjižnici v Admontu, ki je morda nastal pod vplivom Keplerjeve razprave o geometriji,³⁹ pa omogoča zapletene optične učinke. Tak tlak je sicer dokaj pogost tudi v drugih stavbah, a med knjigami pride s svojimi stalnimi zasuki perspektiv posebej dobro do izraza.

Vojteh Ravnikar si je Goriško knjižnico zamislil kot neomejen, neomejujoč in odprt prostor,⁴⁰ ki deluje predvsem kot nizanje pravokotnikov. Ponavljanje pravokotnosti je očitno tudi v Knjižnici Šentjur, ki ima »morda najlepši parket v slovenskih knjižnicah: njegove ozke letvice iz eksotičnih lesov spominjajo na knjižne police«⁴¹ oziroma na »knjige, razporejene na knjižnih policah«.⁴² Ozke pravokotne letvice sestavljajo večje sklope pravokotnikov in pravokotne mreže se pojavljajo in ponavljajo v raznih merilih. Pravokotnost z blagimi vijugami je bila značilna tudi za knjižnico, predstavljeno leta 2016 na 15. arhitekturnem bienalu v Benetkah. [*Dom v Arzenalu*] – kurirana knjižnica je bila zasnovana kot projekt v nastajanju, zbirka se je ves čas dopolnjevala in bo še naprej rasla.⁴³ Bralec je lahko hodil po lesenem valovitem amfiteatru knjig po raznih poteh, s knjigami in med knjigami, po policah-stopnicah, ki so omogočale stoječe, sedeče ali zleknjeno branje. Prostorska struktura knjižnice je bila odprta, ni je zaključeval strop, stene pa prevotljene, s čimer se je poudarjala možnost nadaljevanja v neskončnost (brez cezure ali nekega očitnega zaključka je vidna možnost nadaljevanja v nedogled): z lahkoto si predstavljamo, da se vedno da dodati še eno vrsto polic-lestev-sten-sedežev-ležal, in bralec lahko bere, stoji, sedi ali hodi v tem neizčrpnem svetu črk, knjig, simbolov, metafor in interpretacij.

35 Delno podoben – a neizveden – je projekt Dve knjižnici v Parizu s portreti znanstvenikov in znanstvenic ter z njihovimi menjavajočimi se citati na displejih. Obe knjižnici izražata s hkratno razdrobljenost in kontinuiteto in na pomembnost nenehnega stika s knjigami, ki se nikoli ne zaključijo.

36 Kjer gre še za nenehno nihanje med ravnimi črtami in krivuljami, abstraktnimi pravokotniki in rastlinskimi detajli vrbe, med razumom in čustvi. Roemer van Toorn utrechtško knjižnico opiše kot črno skrinjico znanja, primerja pa jo tudi z monolitom iz Kubrickove *Odiseje 2001* (Toorn, »The quasi-object«, 204).

37 Dubois, »Perspectives with a Piranesian dimension«, 261.

38 Huyghe, »Flying stones: project for the library«, 198.

39 Bosser, *The most beautiful libraries*, [29].

40 Ravnikar, »O tipologiji knjižnic in še o čem«, 128.

41 Kozinc, *Vrata v vse čase*, 146.

42 Kalan, »Sodobna arhitektura«, 91.

43 Po Manguelu je vsaka knjižnica nepopolna stvaritev, delo v nastajanju in vsaka prazna polica naznanja prihodnje knjige. (Manguel, *Knjižnica ponoči*, 69.)

Vijuge

Zunanjščina Knjižnice Fakultete za filologijo v Berlinu spominja na mehurček,⁴⁴ ki ima še dovolj sile in prostora za napihovanje, prerez na lobanjo, notranjost na možganske gube, tako da je imenovana tudi Berlinski možgani in »Možganka«.⁴⁵ Vijugaste knjižnice poudarjajo neskončne možnosti vijuganja bralcev po knjižnici, knjigah, črkah, mislih in poteh možganskih gub. Warburg si je zamislil knjižnico kot stalno spremenljivo zbirko, brez ostrih kotov, kjer se misel nemoteno vije, potuje in se spreminja,⁴⁶ kot nekakšen labirint z neskončno potmi, ki se cepijo. »V Warburgovih očeh je bila sleherna knjižnica krožna.«⁴⁷ Bila je dejanska knjižnica, ki prehaja v imaginarno, ali pa morda še bolj drži obratno. Vijugaste notranjščine knjižnic pa so nastajale že dosti prej (primer je baročno rokokojska Opatijska knjižnica Sankt Gallen s konveksno konkavno ukrivljenimi omarami s knjigami).

~ Znaki, črke in knjige ~

Infinity Centre v okolici Melbourn je stavba v obliki znaka za neskončnost, v njenem središču pa je knjižnica. Tloris predstavlja neskončnost učenja, izobraževanja, vse njegove poti se stekajo v presečišču raznih področij oddelkov stavbe – v knjižnici. Nekatero knjižnico že od zunaj opozarjajo na to, da so več kot zgolj vsota črk in knjig, da hranijo neskončne kombinacije končnega števila črk, nešteto pomenov, primerjav, interpretacij, na primer že omenjena v Cottbusu ima do nečitljivosti prekrivajoča se besedila v raznih pisavah, sodobna Aleksandrijska knjižnica⁴⁸ pa več kot sto znakov različnih pisav. Knjižnice imajo lahko obliko knjig, na primer leipziška,⁴⁹ ki je sicer zaprta, a ima dovolj vizualnega prostora, da se odpre, obliko kupa knjig ima že omenjena seattelska, obliko knjižne police knjižnica v Kansasu, več knjig pa pariška Bibliothèque Nationale, ki ima štiri odprte knjige, morda celo več njih, nanizanih eno za drugo, nekateri jo razlagajo kot obrnjeno mizo, njen arhitekt pa je poudaril: »To je pokrajina, to ni stavba.«⁵⁰

44 Roth, *Library, architecture + design*, 95.

45 Manguel, *Knjižnica ponoči*, 108.

46 »V nekem smislu je bila knjižnica njegov poskus, da bi razgalil živce svoje misli v vsej njihovi občutljivosti in svojim idejam omogočil prostor za selitve, spremembe in spojitve. Če so bile knjižnice njegovega časa zvečine podobne entomologovi vitrini, v kateri so primerki nasajeni na bučike in opremljeni z oznakami, se je Warburgova razkrivala pred obiskovalcem kot zastekljen terarij za mravlje v otroški sobi.« (Manguel, *Knjižnica ponoči*, 157.)

47 Manguel, *Knjižnica ponoči*, 156.

48 Njen prerez kaže dviganje linije izpod tal (zgodovine, preteklosti) prek tal (sedanjosti) v nebo (prihodnost).

49 Četrto razširitev Nemške narodne knjižnice v Leipzigu je načrtovala Gabriele Glöckler. Sledila je konceptu »ovitek-platnice-vsebina«, kjer vsebino ščitijo platnice, obdaja pa srebrn ovoj, ki dodatno varuje in povezuje ločene enote.

50 Perrault, »Wiel Arets interviews Dominique Perrault«, 172.

IMAGINARNE KNJIŽNICE V POVEZAVI Z NESKONČNOSTJO

~ Neomejene možnosti ~

Imaginarne knjižnice se nahajajo v imaginarnih, legendarnih, fiktivnih krajih, tako da neskončnost nastopa v najrazličnejših oblikah. Lasswitz⁵¹ opiše v *Univerzalni knjižnici* sicer končno knjižnico, ki pa bi segala vse do najbolj oddaljenih poznanih galaksij in bi se moral knjižničar v njej gibati s svetlobno hitrostjo. V njej bi lahko brali vsa izgubljena Tacitova dela, zgodovino prihodnjih vojn itd., a za ceno ogromnega števila povsem nesmiselnih knjig. Borges jo navaja kot enega od vplivov na svojo *Babilonsko knjižnico*, ki ima po en izvod vsake možne knjige in se knjige razlikujejo na primer za eno pisno znamenje, in je neskončna oz. nepredstavljivo velika za nekoga, ki bi iskal določeno knjigo. Borges namerno niha med opisovanjem knjižnice kot neskončne in končne, vedno pa neizmerne. Knjižnico opisuje tudi kot neskončni vrt, gozd, labirint, svet in nebesa (*Drugi tiger, Pesem o darovih ...*). Eco opiše knjižnico z ogromnim številom mnogokotnih sob, podobnih očesu čebele, s 3.000 ali 33.000 stenami in s policami tudi na vrhu, saj je ne bi ovirala gravitacija. Takšna knjižnica bi bila mreža polic s knjigami, postmodernistični rizom, kjer so vse poti med seboj povezane in brez središča.⁵² Pallasmaa pravi, da bi knjige, filmi in umetniška dela izgubili čarobno moč, če ne bi bili ljudje zmožni vstopiti v prostore in kraje, ki si jih zamišljamo, saj so ti resnični v polnem pomenu doživetja.⁵³ Terry Pratchett je opisal knjižnico s policami v obliki Möbiusovega traku.⁵⁴ Kot številni drugi deli Nevidne univerze je zasedala več prostora, kot bi se lahko sklepalo po njenih zunanjih dimenzijah, verjetno je bila brez vogalov in središča.⁵⁵ Knjige so bile zaradi življenja v njih v verigah in so cvrčale, škripale, rožljale, se iskriale, ureditev knjižnice pa je bila topografska nočna mora, saj je toliko magije na enem mestu dimenzije, gravitacijo in prostor tako popačilo, da bi bilo neudobno še M. C. Escherju.⁵⁶

~ Požari ~

Druga vrsta neskončnosti doleti knjižnice po požaru. »Vsakih nekaj stoletij je treba zažgati Aleksandrijsko knjižnico,« pravi Borgesov Irala v zgodbi

51 Lasswitz, »The Universal library«, 243.

52 Eco, »De Bibliotheca«, 8.

53 Pallasmaa, *Oči kože*, 113.

54 Pratchett, *Luč fantastike*, 30.

55 Pratchett, *Izvor magije*, 153.

56 Prav tam, 122.

Kongres⁵⁷ in med najbolj znanimi je požar Aleksandrinske knjižnice, poleg dejanskih knjižnic pa zgori tudi nenavadno veliko imaginarnih knjižnic, na primer knjižnica-labirint v Ecovi benediktinski opatiji, glede katere Virk pravi: »Knjižnica, poslednji branik (ene) Resnice, zgori in postane – kot kaže zaključni prizor – neobvladljiv skupek drobcev in citatov, *babilonska knjižnica*.«⁵⁸ Na koncu je ostala samo še nekakšna manjša knjižnica, znak druge, večje in izginule. Zgori večina knjig don Kihotove knjižnice,⁵⁹ v *Mestu sanjajočih knjig* je ogenj opustošil Bukvano s številnimi knjigami, knjižnicami, antikvariati in knjigarnami.⁶⁰ Ko knjižnica zgori, se odpre ugibanju, katere in koliko knjig je imela, raziskovanju delno ohranjenih besedil, odlomkov, citatov. Postane še bolj zanimiva, omogoča še več branj in interpretacij, tako da niti požar ne more uničiti neskončnosti knjižnice ampak jo nekako še poveča.

Imaginacije

Občutek gotovosti, zadovoljstva in dokončnosti pri branju ali obisku knjižnice se ne sme pojaviti prehitro, občutje negotovosti, nedokončanosti in neskončnosti pa ohranja in spodbuja radovednost. Pallasmaa in Brodski opozarjata na pomembnost negotovosti za ustvarjalnost.⁶¹ V dejanske knjižnice lahko prek ustvarjalne naravnosti in ostrenja čuta za neskončnost vdirajo podobe imaginarnih knjižnic, lahko pa tudi podobe nevidnih knjižnic. Nevidne knjižnice se razlikujejo od bralca do bralca, niso omenjene v tekstih, a bralec lahko zasluti njihovo možno prisotnost. Bralec jih lahko vnašajo sami in različno poselijo določene kraje in svetove v zgodbah. Videti v dejanskih knjižnicah tudi imaginarne pomeni videti neskončnost črk, besedil, knjig, knjižnic, gozd, požare, optične iluzije, prisotnost magije, množenje perspektiv (na primer v rokokojevsko okrašeni knjižnici videti upodobljene naelektrene neskončne kodre misli, v vzorcih na tleh videti krivljenje in ukrivljenost prostora ...), kar bi bil lahko en od razlogov, da v arhitekturnem turizmu oblikuje podzvrst, ki bi se ji lahko reklo knjižnični turizem. Calvinova knjižnica v Teodori je imela knjige, ki so govorile o živalih. Te so začela izpodrivati imaginarna bitja, ki so se prej skrivala pred njimi in »je ona druga favna jela kukati na svetlo iz blodnjakov knjižnic, kjer so bile shranjene inkunabule, skakati s kapitelov in nadstreškov, prežati ob vzglavju spečih. Sfinge, grifi, himere, zmaji, kozojeleni, harpije, hidre, likorni,

57 Borges, *Proza*, 157.

58 Virk, »Konstrukti resnice«, 475.

59 Brivec in župnik s pomočjo don Kihotove nečakinje in gospodinje obsodita don Kihotovo knjižnico na grmado in zažgejo skoraj vse knjige, »[v]erjetno so zgoarele tudi take, ki bi zaslužile, da jih hranijo v večnih arhivih«, nekaj knjig skrijeta, domačo knjižnico pa mu zazidajo (Cervantes: *Veleumni plemič don Kihot iz Manče* 1:63)-

60 Moers, *Mesto sanjajočih knjig*, 453.

61 Pallasmaa, *Misleča roka*, 133.

baziliski so znova prevzeli oblast v svojem mestu.«⁶² Plečnikov načrt za fasado proti Gosposki ulici iz leta 1936 prikazuje dva kentavra, ki skačeta kot kakšna profesionalna politika in si dokazujeta resnico kot univerzitetni učitelji.⁶³ Na tako prikazano neskončno dokazovanje resnic na stavbi NUK-a bi bil lep razgled tudi s sosednjih stavb, a menda se je Plečnik s to idejo bolj poigraval kot mislil resno. Krilati konj Pegaz predstavlja ustvarjalno domišljijo in je simbol za navdih.⁶⁴ Lahko živi v knjigah in knjižnici ali beži iz nje, saj so tam miti konzervirani, kakor je pokazal Gianfilippo Usellini na sliki *Trojanski konj* v Hockejevi interpretaciji.⁶⁵ Lahko vabi v knjižnico kakor Plečnikov pegaz⁶⁶ v NUK, saj se z vratno kljuko stavba rokuje.⁶⁷ Obiskovalec se lahko rokuje hitro, s konjičkom, v iskanju informacij, lahko pa se rokuje s Pegazom, v iskanju informacij in imaginacij.

Knjižnice so z neskončnostjo povezane dejansko, estetsko, vizualno, simbolno ... So prostori odprtosti, fluidnosti, negotovosti, spremenljivosti, imaginarnosti in neskončnosti. Imaginarne knjižnice, imaginarne knjige in imaginarni knjižničarji bogatijo dejanske knjižnice, jih še intenzivneje povezujejo z neskončnostjo in vplivajo na intenzivnejše doživljanje dejanskih knjižnic in lahko vplivajo tudi na predstave nevidnih knjižnic. Citat Brodskega glede poezije – »Imaginarni prostor, ki ga oriše delo, se spremeni v resničnega in postane del mojega izkustvenega življenjskega okolja,«⁶⁸ – velja tudi za knjižnice: Imaginarne / nevidne knjižnice se spremenijo v dejanske in postanejo del izkustva. V dejanskih knjižnicah ne gre samo za zbiranje dejstev, ampak predvsem za njihovo ustvarjalno sintezo in za stik z neskončnim z raznih vidikov, zato »valuta« v knjižnici ni samo informacija, ampak zlasti imaginacija.

62 Calvino, *Nevidna mesta*, 89.

63 Prelovšek, *NUK*, 37.

64 Chevalier in Gheerbrant, *Slovar simbolov*, 439.

65 Hocke, *Svijet kao labirint*, 125.

66 Sketelj, *Vrata*, 66.

67 Pallasmaa, *Oči kože*, [103].

68 Pallasmaa, *Misleča roka*, 168.

BIBLIOGRAFIJA

- Borges, Jorge Luis. *Izmišljije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984.
- Borges, Jorge Luis. *Proza*. Izbrana dela 8. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2002.
- Borges, Jorge Luis. *Stvaritelj*. Maribor: Obzorja, 1990.
- Bosser, Jacques. *The most beautiful libraries of the world*. London: Thames & Hudson, 2003.
- Calvino, Italo. *Nevidna mesta in Grad prekrizanih usod*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.
- Cervantes Saavedra, Miguel de. *Veleumni plemič don Kihot iz Manče*. 4 zvezki. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988.
- Chevalier, Jean in Alain Gheerbrant. *Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.
- Dubois, Marc. »Perspectives with a Piranesian dimension«. V: *Living library, Wiel Arets, Utrecht University Library*, ur. Marijke Beek, 261. London: Prestel, 2005.
- Eco, Umberto. »De Bibliotheca.« V: Höfer, Candida. *Libraries*, 714. London: Thames & Hudson, 2006.
- Eco, Umberto. *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 1999.
- Eco, Umberto. *The book of legendary lands*. Milan: RCS Libri – Bompiani, 2013.
- Frampton, Kenneth. »Šest žanrov v iskanju enotnosti: arhitektura v dobi globalizacije (1975–2007)«. V: *Projekt arhitektura: kreativna praksa v času globalnega kapitalizma*, 53–82. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2010.
- Gooding, Mel. *National and University Library Ljubljana: Jože Plečnik*, London: Phaidon, 1997.
- Hocke, Gustav René. *Svijet kao labirint: manira i manija u evropskoj umjetnosti od 1520 do 1650 i u suvremenosti*. Zagreb: »August Cesarec«, [1991].
- Huyghe, Pierre. »Flying stones: project for the library.« V: *Living library, Wiel Arets, Utrecht University Library*, ur. Marijke Beek, 198. London: Prestel, 2005.
- Johnson, Alex. *Improbable libraries: a visual journey to the world's most unusual libraries*, Chicago: University of Chicago Press, London: Thames & Hudson, 2015.
- Kaiman, Beth. »Shhhhhshh! Seattle's Library is Busy Evolving.« V: *Seattle Public Library, OMA / LMN*, ur. Michael Kubo in Ramon Prat, 60–[61]. Barcelona: Actar, 2005.
- Kalan, Tina. *Sodobna arhitektura knjižnic*. Diplomsko delo, Filozofska fakulteta Ljubljana, 2012.
- Kozinc, Željko. *Vrata v vse čase: podobe splošnih knjižnic v Sloveniji*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Lasswitz, Kurd. »The Universal library.« V: *Fantasia mathematica*, ur. Clifton Fadiman, 237–243. New York: Copernicus Books – Springer, 1997.
- Lem, Stanisław. *Solaris*, Vnanje Gorice: Kulturno-umetniško društvo Police Dubove, Ljubljana: Družba Piano, 2010.
- Mack, Gerhard. »Building with images, Herzog & de Meuron's Library at Eberswalde.« V: Mack, Gerhard in Valeria Liebermann. *Eberswalde library, Herzog & de Meuron*, 7–55. London: Architectural Association, 2000.
- Manguel, Alberto. *Knjižnica ponoči*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.
- Manguel, Alberto in Gianni Guadalupi. *The dictionary of imaginary places*. San Diego, New York, London: A Harvest Book – Harcourt, 1999.
- Moers, Walter. *Mesto sanjajočih knjig*. Ljubljana: Sanje, 2013.

- Nielsen, Susan. »Shhhh, My Little Parakeets, The Library Has No Clothes.« V: *Seattle Public Library, OMA/LMN*, ur. Michael Kubo in Ramon Prat, [53]–54. Barcelona: Actar, 2005.
- Novljan, Silva. »Podoba knjižnice: iskanje identitete.« V: *Podobe knjižnic, zbornik mednarodnega posvetovanja ob stoletnici Univerzitetne knjižnice Maribor, Maribor, 23. maj 2003*, ur. Jerneja Ferlež in Dunja Legat, [119]–126. Maribor: Univerzitetna knjižnica, 2003.
- Ortega y Gasset, José. *Meditacije o Don Kihotu*, Ljubljana: Družina, 2003.
- Pallasmaa, Juhani. *Misleča roka: eksistencialna in utelešena modrost v arhitekturi*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2012.
- Pallasmaa, Juhani. *Oči kože : arhitektura in čuti*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2007.
- Perrault, Dominique. »Wiel Arets interviews Dominique Perrault about the Bibliothèque Nationale de France, Paris, France (2005).« V: *Living library, Wiel Arets, Utrecht University Library*, ur. Marijke Beek, 172. London: Prestel, 2005.
- Pratchett, Terry. *Luč fantastike*. Tržič, Učila International, 2007.
- Pratchett, Terry. *Izvor magije*. Tržič, Učila International, 2008.
- Prelovšek, Damjan. *NUK: Narodna in univerzitetna knjižnica*. Ljubljana: Založba ZRC, 2010.
- Ravnikar, Vojteh. »O tipologiji knjižnic in še o čem.« V: *Podobe knjižnic, zbornik mednarodnega posvetovanja ob stoletnici Univerzitetne knjižnice Maribor, Maribor, 23. maj 2003*, ur. Jerneja Ferlež in Dunja Legat, 127–128. Maribor: Univerzitetna knjižnica, 2003.
- Roth, Manuela. *Library, architecture + design*, Salenstein: Braun, 2015.
- Sagan, Carl. *Kozmos*, Opatija: Otokar Keršovani – Rijeka, 1983.
- Sketelj, Polona. *Vrata : prostorski in simbolni prehodi življenja*, Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014.
- Toorn, Roemer van. »The quasi-object: purity and provocation in Wiel Arets's Utrecht University Library.« V: *Living library, Wiel Arets, Utrecht University Library*, ur. Marijke Beek, 204–207. London: Prestel, 2005.
- Ule, Andrej. *Mali leksikon logike*, Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 1997.
- Verne, Jules. *Dvajset tisoč milj pod morjem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.
- Virk, Tomo. »Konstrukti resnice.« V: Eco, Umberto. *Ime rože*, 466–476. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Wagner, Stephen. »Bibliotopia: the dream/nightmare of a universal library.« V: *Biblion : the bulletin of the New York Public Library, New York*, Vol. 9, no. 1/2 (2000/2001): 5–21.
- Zaid, Gabriel. *Toliko knjig!*, Ljubljana: KUD Sodobnost International, 2006.

Izvečki / Abstracts

Jan Dominik Bogataj

ORIGENOVA ΛΟΓΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ
OD ALEKSANDRIJE DO CEZAREJE: GRŠTVO IN
KRŠČANSTVO NA POLJU ZAPISANEGA ZNANJA

Preko analize Origenovih biografskih virov pod vidikom knjige, knjižnice in nasploh (zapisanega) znanja se razkriva globlje vprašanje soočenja grške paideie in krščanstva na prelomu iz 2. v 3. stoletje. Prelomni dogodek Origenovega življenja, ko razda svojo knjižnico antične literature, λόγων ἀρχαίων συγγράμματα (HE 6.3.9), postane paradigmatičen za namen interpretacije Svetega pisma. Leta 2012 odkrite Origenove pridige v *Codex Monacensis Graecus* 314 dodatno osvetljujejo ta razvoj do zrelega Origena. Preko njegovih del in življenja kaže, da krščanska zapisana beseda ni nekaj ezoteričnega in odmaknjeneega, temveč se Kristusovo u-telešenje stopnjuje preko u-besedenja v Svetem pismu, zato je krščanski pogled na zapisano besedo, knjige, knjižnice lahko stimulativen.

*Origen's λόγων ἀρχαίων συγγράμματα from Alexandria to Caesarea:
Hellenity and Christianity in Relation to Written Knowledge*

An analysis of Origen's biographical sources from the perspectives of 'book', 'library' and '(written) knowledge' raises a deeper question about the confrontation between the Greek *paideia* and Christianity at the turn of the 2nd century. The watershed event in Origen's life was giving away his library of ancient literature, λόγων ἀρχαίων συγγράμματα (HE 6.3.9) – an act which became crucial to understanding Origen's move from rejecting the knowledge of the classical era to its absorption for the purpose of scriptural interpretations. The 2012 discovery of Origen's sermons on psalms in the *Codex Monacensis Graecus* 314 sheds new light on his development and his mature perceptions. Origen's life and works justify the argument that the Christian written word is not something esoteric and distant; rather, it is through in-verbalisation in the Scriptures that the in-carnation of Jesus Christ continues and is reinforced. This is why the Christian view on the written word, books, and libraries can be positive and stimulating.

Neža Zajc

SVETI MAKSIM GREK (CCA. 1470–1556):
MED ROKOPISI, KNJIGAMI IN KNJIŽNICAMI
V ZGODNJERENESANČNEM OBDOBJU

Usoda sv. Maksima Greka (Mihail Trivolis, ok. 1470, Arta – Maksim Grek, 1556, Moskva) predstavlja značilno ljubezen do znanja, ki je usmerjala zgodnjerenesančnega individuuma. Čeprav je Mihaela Trivolisa, ki je v severni Italiji doživel mnogo bogatih intelektualnih izkušenj, pozneje v moskovski Rusiji doletela krivična obsodba na cerkvenih zborih (1525, 1531), njegova dejavnost priča o njegovem duhovnem vzpenjanju. Kot učenec filologa in prevajalca iz grščine v latinščino Joannisa Laskarisa ter sodelavec Alda Manuzia v njegovi tiskarni v Benetkah, je Mihael Trivolis pridobil znanje o rokopisih, inkunabulah ter o tehniki spreminjanja človeške pisave v tiskano obliko. A mislec, ki je na gradu Mirandola učil grščino nečaka slavnega Pica, je našel duševni mir šele na sveti gori Atos, v samostanu Vatopedion, kjer je z imenom Maksim sprejel meništvo. Tam je nadaljeval z rokopisnim in knjižnim delom ter ustvarjal svoj molitveni opus. Na povabilo ruskega velikega kneza Vasilija III, da naj z Atosa pošljejo prevajalca, je leta 1518 odpotoval v Moskvo, kjer je bil kmalu po krivem obtožen heretičnih napak pri prevajanju in obsojen skoraj na dosmrtno kazen. Vendar je v času priprtja v samostanskih ječah napisal veliko število osebnih spisov, ki so hranjeni v rokopisih. Njegova ustvarjalnost je posebej nazorna v njegovi literarni dejavnosti. Umrl je leta 1556, cenjen in spoštovan. Še za časa svojega življenja je bil prepoznan za svetnika, uradno pa ga je ruska pravoslavna cerkev za svetega proglasila šele leta 1988.

St Maximus the Greek (c. 1470–1556): Among Manuscripts, Books and Libraries in Early Renaissance

The biography of St Maxim the Greek (born as Michael Trivolis c. 1470, Arta, died as Maximus the Greek – Максим Грек – in 1556, Moscow) represents the typical love of knowledge which guided an Early Renaissance individual. Although Michael Trivolis, who gained rich intellectual experience in northern Italy, was later unjustly condemned in Moscow Russia at two Church trials (1525, 1531), his literary activity testifies to his spiritual ascent. As a student of Ianos Laskaris, a philologist and translator from Greek into Latin, and as a co-worker of Aldo Manuzio at his print shop in Venice, Michael Trivolis acquired knowledge on manuscripts, incunabula and the technique of transferring human handwriting into printed form. Yet this great thinker, who taught Greek to the nephew of the famous Pico at the Mirandola castle, found his peace of mind only on the Holy Mount Athos, in the monastery of Vatopedion, where he took monastic vows and the name of Maximus. There

he continued with his work on manuscripts and books, building up his prayer oeuvre. At the request of the Russian Grand Duke Vasili the Third for a translator from Athos, he travelled to Moscow in 1518, soon to be falsely accused of heretical errors in translation and sentenced almost to life imprisonment. During detention in monastic dungeons he wrote a large number of personal records, preserved in manuscript. His creativity emerges particularly clearly in his literary activity. He died in 1556, appreciated and respected. Even in his lifetime he was recognised as a saint, although it was as late as 1988 that he was officially canonised by the Russian Orthodox Church.

Ana Vogrinčič Čepič

KNJIŽNICA KOT (TRETJI) PROSTOR: DRUŽBENI UČINKI PROSTORSKIH PRAKS. PROBLEMATIZACIJA KONCEPTA OB PRIMERJAVI IZPOSOJEVALNIH KNJIŽNIC 18. STOLETJA IN SODOBNIH JAVNIH KNJIŽNIC

Prispevek obravnava družbene učinke heterogene rabe prostora v izposojevalnih knjižnicah (t. i. *circulating libraries*) 18. stoletja in v sodobnih splošnih javnih knjižnicah in na tej osnovi preizprašuje ustreznost koncepta tretji prostor, ki se vsaj zadnjih deset let v knjižničnem diskurzu pojavlja kot deskriptivna stalnica. Skozi analizo ugotavlja, da je stroka premalo kritično posvojila razumevanje referenčne Oldenburgove definicije, saj ta v resnici zgreši osrednjo namembnost javnih knjižnic. V premislek zato ponudi reinterpretacijo koncepta za sodobno knjižnično prakso. Članek zaključuje širša refleksija o tem, kako sploh misliti knjižnico v 21. stoletju.

Library as (Third) Space: Social Effects of Spatial Practices. Examining the Concept through Comparison of 18th Century Loan Libraries and Contemporary Public Libraries

The article analyses the social effects produced by the heterogeneous use of space in eighteenth-century circulating libraries, as well as in contemporary public libraries. On that basis it questions the adequacy of the concept *third space* or *third place*, which has figured as a descriptive commonplace in library discourse at least for ten years. The author argues that the library profession has uncritically adopted Oldenburg's understanding of the term, which in fact misses the central aim of public libraries. What she suggests is a reinterpretation of the concept for today's library practice. The paper concludes with a broader reflection on how to think of the library in the 21st century.

Sonja Svolfjšak in Urša Kocjan

KNJIGA KOT DAR: DAROVALCI IN DAROVI
V LICEJSKI OZIROMA CESARSKO-KRALJEVI
ŠTUDIJSKI KNJIŽNICI V LJUBLJANI MED 1774 IN 1860

Prispevek predstavlja pregled darovalcev in darov v licejski oziroma Cesarsko-kraljevi študijski knjižnici, ki so popisani kot posebni korpusi, zabeleženi v najstarejšem zvezku akcesijskih knjig (do leta 1860), ali pa jih navaja »Zgodovina Cesarsko kraljeve študijske knjižnice v Ljubljani« Konrada Stefana. Poleg posameznikov in ustanov, ki so zabeleženi z imeni, na podlagi pregleda prisotnosti podatkov o nekdanjem lastništvu v podarjenih knjigah skušamo identificirati tudi darovalce, ki v virih niso navedeni poimensko. Sledi analiza deleža ter vsebine in pomena darov za razvoj nekdanje licejske oziroma študijske knjižnice v Ljubljani do leta 1860.

The Book as Gift: Donors and Gifts to the Lyceum or Imperial Reference Library of Ljubljana between 1774 and 1860

The paper surveys the donors and their gifts to the Lyceum or Imperial Reference Library. The gifts are entered as separate collections, recorded in the oldest volume of accession books (till 1860) or cited in the *Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studien-Bibliothek in Laibach* [History of the Imperial Reference Library in Ljubljana] by Konrad Stefan. In addition to the individuals and institutions recorded by name in the sources, we seek to identify unnamed donors as well, examining the information on the previous owners as available in the donated books. There follows an analysis of the share represented by the gifts, of their contents and their significance for the development of the former Lyceum or reference library in Ljubljana until 1860.

Dragica Haramija

O NENAVADNIH KNJIŽNIČARKAH, DOBRIH
BRALCIH IN ZMEŠNJAVI LITERARNIH LIKOV, KI
KONČNO NAJDEJO SVOJE ZGODBE

V prispevku so predstavljena izbrana mladinska dela, ki predstavljajo knjižnico kot literarni prostor, hkrati pa je ta predstavljena kot pomembno mesto za hrambo znanja v zgodovini človeštva. Knjižnice so neposredno povezane s knjigami, te pa s pisavo: razvoj pisav, materialov, na katere se piše, tiska in knjig, je predstavljen skozi literarno delo Aksinje Kermauner *Modrost starodavnega anka* (2000). Drugo področje našega zanimanja predstavljajo

literarna dela s skupno temo, in sicer z oživiljenimi literarnimi liki, ki izstopijo iz knjig in s tem povzročijo zmešnjavo. V teh literarnih delih je temeljni element medbesedilnost, poznavanje literarnih del, na katera se izbrane knjige referirajo, pomeni razrešitev kaosa in ponovno vzpostavitev prvotnega reda. Tovrstna dela sodijo v fantastiko, saj je lahko rešitelj problema le dober bralec iz realnega sveta, ki ve, v katero literarno delo sodi posamezni literarni lik. Za temelj obravnave so bila izbrana naslednja dela: fantastični kratki zgodbi Kašmirja Huseinovića in ilustratorke Andree Petrlik Huseinović *Nenavadna knjižničarka* (2011) in Anike Le Ray in ilustratorke Rébecca Dautremer *Hiša pravljic* (2012) ter fantastični roman Neli Kodrič Filipić *49:03:39* (2008). Ob medbesedilnosti je pomemben kulturnozgodovinski kontekst primarnih referenčnih del. Književni prostor v izbranih literarnih delih je javna (*Nenavadna knjižničarka*, *49:03:39*) ali zasebna (*Hiša pravljic*) knjižnica.

On Unusual Librarians, Good Readers, and a Confusion of Literary Characters Who Finally Find Their Stories

This paper introduces a selection of children's literature which features the library as a literary setting and as an important repository of knowledge in human history. Libraries are directly related to books, which are directly related to writing: the development of writing systems, writing materials, the printing press and books is outlined in a work by Aksinja Kermauner, *Modrost starodavnega anka* [*The Wisdom of the Ancient Ank*] (2000). The study further focuses on the literary works that share a common theme, i.e. the theme of literary characters who come to life and emerge from books, creating a confusion. The basic element of these literary works is intertextuality, since it is familiarity with the literature referred to that brings resolution to the chaos and restores the initial order. Such works, classified as fantastic literature, require a good reader who can assign the characters to their respective narratives and thus solve the problem. The study focuses on the following texts: *Neobična knjižničarka* [*Adventure in the Library*, lit. *An Unusual Librarian*], a fantastic short story written by Kašmir Huseinović and illustrated by Andrea Petrlik Huseinović (Slovene trans. 2011); *Kéridy, la maison des contes* [*Eleanor's Secret*], a fantastic short story written by Anik Le Ray and illustrated by Rébecca Dautremer (Slovene trans. 2012); and *49:03:39*, a fantastic novel by Neli Kodrič Filipić (2008). Another important aspect besides intertextuality is the cultural and historical context of the primary referential books. The setting in the three books analysed is a library, either public (*Neobična knjižničarka*, *49:03:39*) or private (*Kéridy*).

Nena Škerlj

DEJANSKE IN IMAGINARNE KNJIŽNICE V POVEZAVI Z NESKONČNOSTJO

Knjižnice kot institucije, arhitekture, zbirke, simbole in metafore med drugim bistveno določa tudi pojem neskončnosti. Oblike neskončnosti se lahko pojavljajo v dejanskih knjižnicah (v arhitekturi, klasifikaciji in razvrščanju zbirk, vsebini gradiva, simboliki), v imaginarnih knjižnicah (ki nastopajo v imaginarnih krajih in zanje ne veljajo zakoni znanega časa, prostora in perspektiv) in nevidnih knjižnicah (ki se razlikujejo od bralca do bralca, niso omenjane v tekstih, bralci pa jih lahko vnašajo sami in z njimi poselijo določene kraje in svetove v zgodbah). Članek prikaže, kako v dejanske knjižnice lahko prek ustvarjalne naravnosti in ostrenja čuta za neskončnost vdirajo podobe imaginarnih knjižnic, lahko pa tudi podobe nevidnih knjižnic, in jih na različne načine bogatijo.

On Real and Imaginary Libraries in Relation to the Infinite

Libraries as institutions, architectures, collections, symbols and metaphors are crucially determined by the concept of infinity. Forms of infinity may occur in real libraries (in architecture, in classification and arrangement of the collections, content of the materials, symbolism), imaginary libraries (which figure in imaginary places, immune to the laws of familiar time, space or perspective), and invisible libraries (which vary from reader to reader and are not referred to in texts, but can be supplied by the readers themselves and used to populate the places and worlds of the stories). The paper shows how real libraries may be infiltrated, through a creative turn of mind and a sharpened sense of the infinite, by visions of imaginary or even invisible libraries, and thus enriched in manifold ways.

